

BƏHRUZ MƏHƏRRƏMOV

**İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ
AVROPA MƏHKƏMƏSİ QƏRARLARININ
MİLLİ MƏHKƏMƏLƏR
TƏRƏFİNDƏN TƏTBİQİ**

*Bakı Dövlət Universitetinin Rektorunun
18 iyul 2016-cı il tarixli R-75 sayılı əmri
ilə dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.*

BAKİ – 2016

MƏHƏRRƏMOV B.A. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli məhkəmələr tərəfindən tətbiqi. Dərs vəsaiti. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2016, 220 c.

Dərs vəsaitində İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli məhkəmələr tərəfindən tətbiqinin nəzəri və praktiki məsələləri hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi, beynəlxalq praktika və mühüm beynəlxalq normalar, müxtəlif dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyi əsasında geniş təhlil edilmişdir.

MAHARRAMOV B.A. Application of decisions of the European Court of Human Rights by national courts. Textbook. Bakı: "Bakı Universiteti", 2016, 220 p.

In this textbook application of decisions of the European Court of Human Rights by national courts is analyzed in detail on the basis of the existing differences in the legal literature, international practice and relevant international standards, the national legislation of the Azerbaijan Republic, including the legislation of different countries.

МАГЕРРАМОВ Б.А. Применение национальными судами решений Европейского Суда по правам человека. Учебное пособие. Баку: издательство «Бакы Университети», 2016, 220 с.

В учебном пособии, с учетом существующих разногласий в юридической литературе, международной практики и важных международных норм, национального законодательства различных государств, в том числе законодательства Азербайджанской Республики, подробно проанализированы теоретические и практические вопросы применения национальными судами решений Европейского Суда по правам человека.

Elmi redaktoru:

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor Əmir Əliyev.

Rəyçilər:

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsinin sədri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor Fərhad Abdullayev;
Bakı Dövlət Universiteti Beynəlxalq ümumi hüquq kafedrasının müdiri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor Rüstəm Məmmədov.

M 1202000000
M – 658(07) – 2016

© «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2016

GİRİŞ

Müasir dövrdə iqtisadi, siyasi, sosial səviyyələrinin müxtəlifliyinə baxmayaraq bütün dövlətlər insan hüquqları prinsiplərinə sadıqlığını bəyan edir. Bu və ya digər dövlətdə insan hüquqlarının qorunması və təmini üçün səmərəli addımlardan biri də insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq mexanizmlərin təsis edilməsidir¹. Belə beynəlxalq mexanizmlərdən biri və ən səmərəlisi İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsidir².

Azərbaycan Respublikası (AR) Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən təmin edilməsi dövlətin ali məqsədi kimi müəyyən edilən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Bu norma Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan və bu gün AR Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən insan hüquqlarının təmin edilməsi siyasətinin konstitusiyahüquqi əsası olmaqla yanaşı, insan hüquqlarının müdafiəsi sferasında mövcud beynəlxalq mexanizmlərdə iştirakın maddi-hüquqi əsasını təşkil edir.

Hüquqi dövlət quruculuğu yolunu seçmiş AR-in insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sferasında qanunvericiliyinin beynəlxalq hüququn ümumtəntənmiş prinsip və normalarına uyğunlaşdırılması baxımından Avropa Şurası çərçivəsində qəbul edilən 1950-ci il tarixli İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında (bundan sonra Avropa Konvensiyası) və onun əsasında təsis edilən İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (Avropa Məhkəməsi) fəaliyyətində iştirak etməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Avropa Konvensiyasının 32-ci maddəsinə əsasən Avropa Konvensiyası normalarının təfsir və tətbiqi ilə məşğul olan Avropa Məhkəməsi dövlətdaxili hüquqa və müvafiq olaraq iştirakçı-dövlətlərin hüquq tətbiqi praktikasına birbaşa təsir göstərir.

¹Law and Justice. Review. Vol. 1, Issue 3, Year 2, 2011. Social Rights Enforcement: Is it possible to take poverty though The Lens of International Human Rights Law. p. 171

²Əliyev Ə.İ. İnsan Hüquqları. Dərslik. Bakı, Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 2013, s.351.

Avropa Konvensiyası və onun bir sıra mühüm Protokollarına qoşulan AR Avropa Məhkəməsi qərarlarının məcburi qüvvəsinin tanınmasına prinsiplial razılığını ifadə etmişdir. Bu, AR Konstitusiyasının 60-cı maddəsində təsbit olunan “Hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı” müddəasının tələblərinin praktiki baxımdan realizəsində mühüm addımdır.

“Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” AR Qanununun tətbiq edilməsi barədə” AR Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanında AR Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir.

AR Ali Məhkəməsi Plenumunun Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericiliklə yanaşı, Avropa Konvensiyası müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər.

Avropa Konvensiyası normalarını təfsir etmək səlahiyyətinə malik Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasının məzmun və mahiyyətinin açılmasında, düzgün interpretasiyasında rəsmi orqandır. Ümumiyyətlə, Avropa Konvensiyasının normaları Avropa Məhkəməsinin təfsir etdiyi formada fəaliyyət göstərir. Avropa Məhkəməsinin Avropa Konvensiyasının təfsiri üzrə fəaliyyəti, həm iştirakçı-dövlətlər, həm də potensial ərizəçilər və onların Avropa Məhkəməsindəki nümayəndələri üçün mühüm praktiki əhəmiyyət kəsb edir. AR qanunvericiliyində Avropa Məhkəməsi qərarlarının yeri dəqiq təyin edilməmişdir, həmçinin bu qərarların məcburi hüquqi qüvvəsi də konkret olaraq göstərilməmişdir, xüsusilə də müvafiq qərar AR-ə münasibətdə çıxarılmamışdırsa. Milli qanunvericilikdə Avropa Məhkəməsi qərarlarının konstitusion normalarla əlaqəsi kontekstində hüquqi qüvvəsi ilə bağlı birbaşa göstəriş yoxdur. Bütün bunlar bir daha əsaslandırır ki, qeyd olunan istiqamətdə

müqayisəli və ətraflı araşdırma zəruridir.

Məqələnin aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də, AR hüquq sistemində presedentin rəsmi olaraq hüququn mənbəyi qəbul edilməməsi, lakin milli məhkəmələrin öz fəaliyyətində Avropa Məhkəməsi praktikasına istinad etməsidir. AR məhkəmələrinin qəbul etdiyi qərarların təhlili göstərir ki, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ dövlətimizdə hüququn tətbiqi təcrübəsində xüsusi yer tutur. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı AR-də hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsi üçün qanunvericilikdə bir sıra islahatlar da aparılmışdır. Bütövlükdə, dövlətimizdə həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları göstərir ki, Avropa Konvensiyasının tam şəkildə implementasiyası üçün zəruri tədbirlər bu gün də həyata keçirilir.

Hüquq tətbiqi fəaliyyətində Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi xüsusi önəm kəsb edir, bu önəm milli məhkəmələrin hüquqi mövqeyinin formalaşmasında özünü aydın şəkildə göstərir. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi qərar qəbul edilməsi ilə meydana çıxır. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi onun qərarının hüquqi məzmununu formalaşdıran dəlil və arqumentlərinin analizinin nəticəsidir. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi, milli məhkəmələrin öz fəaliyyətlərində rəhbər tutduğu hüququn mənbələri arasında özünəməxsus yer tutur. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi Avropa Konvensiyası normalarının konkret işə nisbətə təfsirinin nəticəsidir.

Öz fəaliyyətində Avropa Məhkəməsi işləyib-hazırladığı hüquqi mövqeyə əsaslanır, hansı ki, Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin milli qanunvericilikləri ilə üst-üstə düşür. Məhz bu kolliziya Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən, o cümlədən AR tərəfindən Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası məsələsinin aktuallığını şərtləndirir.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmələr tərəfindən Avropa Konvensiyası müddəalarının və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin düzgün və vahid qaydada tətbiqinin təmini məqsədilə AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarında qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təminatına yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir.

Avropa Konvensiyasını ratifikasiya edən andan iştirakçı-dövlətlərin qanunverici və hüquq tətbiqi orqanları Avropa Məhkəməsi qərarlarını nəzərə almalı, riayət etməli və icra etməlidirlər. Lakin effektiv icra üçün milli səviyyədə səmərəli və hərəkətli mexanizm zəruridir.

Dövlət və hüquq nəzəriyyəsində hüququn icrası onun realizə formalarından biri kimi qiymətləndirilir. Buna görə də, bu işdə hüquq subyektlərinin aktiv şəkildə fəaliyyəti tələb olunur. Nəhayət, Avropa Məhkəməsi qərarlarının daha səmərəli realizəsi hüquq yaradıcılığı. *norma qəbul edilməsi vasitəsilə baş verə bilər. Belə fəaliyyət Avropa Məhkəməsinin bu və ya digər hüquqi mövqeyini daha tam və ətraflı təsbit edir.*

Məsələnin aktuallığını növbəti prinsipial məsələlərlə də əlaqələndirmək olar. Birincisi, Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlər öz qanunvericilikləri və hüquq tətbiqi praktikalarını Avropa Konvensiyasının tələblərinə uyğunlaşdırmalıdırlar. İkincisi, Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlər, onlardan İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə edilən şikayətlərin təkrarlanmaması üçün Avropa Məhkəməsi qərarlarını nəzərə almalı və həmin qərarlarda qeyd edilən tələblərə riayət etməlidirlər.

Digər tərəfdən, şikayətlərin təkrarlanmaması koordinasiya olunmuş mexanizmlər yaradılması zərurətini meydana çıxarır. Belə mexanizmlərin təsis edilməsi isə dövlətlərin işidir. Belə ki, Avropa Konvensiyasının müdafiə mexanizmində əsas məqamlardan biri odur ki, milli hüquq sistemləri Avropa Konvensiyası və Protokolların müddələrinin pozulması hallarının aradan qaldırılması üzrə üsul və vasitələri özləri müəyyənləşdirməlidir, Avropa Məhkəməsi isə subsidiarlıq prinsipi əsasında nəzarət funksiyasını həyata keçirir³.

Son dövrlərdə beynəlxalq məhkəmə orqanı olmaqla Avropa Məhkəməsinin qərarlarının tətbiqi və icrası nəzəri-praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən problem olmasına baxmayaraq hüquq doktrinasında birmənalı həll edilməmişdir. Hərçənd, hüquq doktrinasında Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquqi təbiətinə və presedent xarakterinə böyük diqqət ayrılır. Lakin bu qəbildən olan

³ Peshperova İ. Ju. Actual Issues of Influence of the Decisions of the European Human Rights Court upon the Modern Russian Legislation. *Russian Year-book of International Law*. 119.

əksər işlər yalnız ümumi planda araşdırılmış, ətraflı təhlil və tədqiqat həyata keçirilməmişdir⁴.

Hazırda Avropa Məhkəməsi qərarlarının statusunun müəyyən edilməsi, həmin qərarların tətbiqi və icrası sahəsində meydana çıxan problemlər, onların həlli yollarının tədqiq edilməsinə ciddi zərurət yaranmışdır.

⁴ İbayev V.Ə. Avropa Məhkəməsi presedentləri: mülkiyyət hüququ. Bakı, Elm, 2007, s. 250; Əliyev Z.H. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yurisdiksiyası. H.e.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2009; Гусейнов Т.И. Осуществление международно-правовых норм в области гражданских и политических прав и свобод человека в Азербайджанской Республике: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань, 2000, с.201; Seyranov X.R. Məhkəmə presedentlərinin Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnun mənbələri kimi tanınmasının hüquqi əsasları. H.e.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2014.

I FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİ QƏRARLARININ MƏZMUNU VƏ DÖVLƏTDAXİLİ HÜQUQ SİSTEMİNDƏ YERİ

1.1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının məzmunu və hüquqi təbiəti (təfsir və tətbiq problemi)

Müasir dövrdə dünya ictimaiyyəti tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə çox böyük və ciddi əhəmiyyət verilir. Hazırda dövlətlər arasında iqtisadi, siyasi, sosial səviyələrin müxtəlifliyinə baxmayaraq bütün dövlətlər insan hüquqları prinsiplərinə sadiqliyini bəyan edir. Bu və ya digər dövlətdə insan hüquqlarının qorunması və təmini üçün səmərəli addımlardan biri də insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq mexanizmlərin təsis edilməsidir.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi üzrə əsas normativ mexanizmlər insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fundamental sənədlər olan 1948-ci il tarixli İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 1950-ci il tarixli İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası, 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktlardır⁵. Qeyd etdiyimiz sənədlər bütün dünya dövlətlərinin konstitusiyaları, qanunları, hüquqi aktları üzərində güclü təsirə malikdir⁶.

İnsan hüquqları normalarına riayət edilməsinə əsaslanan sahəvi, çoxtərəfli və digər təşəbbüslər şikayətlərə baxılması üzrə effektiv mexanizmlər nəzərdə tutulmalıdır⁷. Təsədüfi deyil ki, Respublikamızın Konstitusiyası da insan hüquq və azadlıqlarına dair geniş, əhatəli fəsil nəzərdə tutur və bu hüquq və azadlıqların qorunması ilə bağlı bir çox təminatlar təsbit etməklə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasını dövlətin ali məqsədi kimi müəyyənləşdirir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan vətəndaşlarının hüquq və azadlıqları yalnız daxili qanunvericiliklə deyil, həm də beynəlxalq

müqavilələrlə, o cümlədən qoşulduğumuz İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası ilə təmin olunur. Konvensiya ilə təmin edilən hüquq və azadlıqların müdafiəsi sahəsində Avropa məkanında aparıcı rol isə Avropa Məhkəməsi oynayır.

Avropa Konvensiyası Avropa Şurasına üzv olan dövlətlər tərəfindən imzalanan beynəlxalq müqavilədir. Avropa Konvensiyasının əsas hədəfi cəmiyyətin baza maraqları ilə şəxsiyyətin əsas hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi tələbləri arasında ədalətli balansın əldə edilməsidir (*Soering vs United Kingdom*)⁸. Avropa Məhkəməsinə təsis edən və onun fəaliyyətini tənzimləyən Avropa Konvensiyası, üzv-dövlətlər tərəfindən hörmət edilməli hüquqların və onlarla bağlı zəmanətlərin siyahısını əks etdirir. Belə hüquqlara aşağıdakılar daxildir:

- şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ;
- sərbəst fikir ifadə etmək azadlığı;
- fikir, vicdan və din azadlığı;
- səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ;
- mülkiyyət hüquqlarına hörmət olunması;
- seçkilərdə səs vermək və seçilmək hüququ⁹.

AR Avropa Şurasına üzv olmaqla onun bir sıra konvensiyalarına, o cümlədən 1950-ci il Avropa Konvensiyasına qoşulmuşdur. Avropa Konvensiyası AR Prezidenti tərəfindən AR-in Avropa Şurasına üzv olma ərəfəsində 25 yanvar 2001-ci ildə Strasburqda imzalanmış və 25 dekabr 2001-ci ildə AR Milli Məclisi tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Ratifikasiya haqqında Qanun dövlət başçısı tərəfindən imzalandıqdan sonra, 10 mart 2002-ci ildə "Azərbaycan" qəzetində çap olunmuşdur.

AR tərəfindən Avropa Konvensiyasının ratifikasiya edilməsilə bağlı sənəd Avropa Şurasının Baş Katibinə təqdim edilmiş və 15 aprel 2002-ci ildə depozitə edilmişdir. Həmin tarixdən etibarən Respublikamızın yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxsin Avropa

⁵Business Law: legal, e-commerce, ethical, and international environments. Henry R. Cheeseman. 2004.

⁶Murphy D. Sean. Principles of International Law. Concise Hornbook Series. Thomson West. 2006, p. 300-319.

⁷Lauren Paul Gordan. The Evolution of International Human Rights. Vision Seen. 3rd Edition. Philadelphia.2011.University of Pennsylvania Press. p.415.

⁸Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of The European Convention on Human Rights. 2nd edition. Oxford, Oxford University Press, 2009, p.10.

⁹Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Suallar və Cavablar. Council of Europe F-67075 Strasbourg cedex; www.echr.coe.int.

Məhkəməsinə Avropa Konvensiyası ilə müəyyən edilmiş şərtlər daxilində müraciət etmək hüququ yaranmışdır.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Avropa Şurasının fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə əsas nəzarət mexanizmi hesab olunur¹⁰.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Fransanın Strasburq şəhərində yerləşən beynəlxalq məhkəmədir. O, Avropa Şurasına üzv olan, Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etmiş dövlətlərin sayı qədər hakimlərdən ibarətdir¹¹. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi hakimləri müstəqil hakimlər kimi fəaliyyət göstərirlər və heç bir dövləti təmsil etmirlər. Şikayət ərizələrinin baxılmasında Avropa Məhkəməsinə Katiblik yardım edir. Katibliyin əməkdaşları əsasən Avropa Şurasına üzv olan bütün dövlətlərdən olan hüquqşünaslardan (onları hüquq işləri üzrə katiblər də adlandırılır) ibarətdir. Katiblikdə işləyən hüquqşünaslar vətəndaş olduqları dövlət qarşısında heç bir öhdəlik daşımır və tam müstəqildirlər. Onlar məhkəmədə nə şikayətçiləri, nə də vətəndaş olduqları ölkələrin hökumətlərini təmsil etmirlər.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasını tətbiq edir. Fransız alimi K.Vasak yazır ki, Avropa Konvensiyasının dəyəri, onda nəzərdə tutulan hüquqlarla deyil, faktiki olaraq onun mexanizmi ilə müəyyən olunur¹². Hətta bəzi müəlliflərin fikrincə, bu mexanizm unikal, həyati və daim inkişaf edəndir¹³.

Avropa Məhkəməsinin vəzifəsi Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin Avropa Konvensiyasında əks olunan hüquqlara və onlarla bağlı zəmanətlərə hörmət etməsini təmin etməkdir. Bu iş fərdlər, bəzən isə dövlətlər tərəfindən təqdim edilən şikayətlərə baxılması yolu ilə həyata keçirilir. Əgər Avropa Şurasına üzv olan dövlətin

¹⁰ Европейское Международное Право. Отв. ред. Ю.М.Колосов., Э.С.Кривчикова., П.В.Саваськов. Изд-во Международные Отношения. М., 2009, с.321.

¹¹Bieber R., Epiney A., Haag M. Die Europäische Union. Europarecht und Politick. Basel, 10 Auflage. Nomoslehrbuch. 2013, p. 151-155.

¹²Vasak K. The Council of Europe. The international Dimensions of Human Rights. Paris, 1982, Vol. 2, p. 673.

¹³Montgomery J. Human Rights and Human Dignity. Dallas, 1986, p. 36-37.

qeyd olunan hüquqlar və onlarla bağlı zəmanətlərdən birini və yaxud bir neçəsini pozduğu müəyyən edilərsə, bu halda Avropa Məhkəməsi qətnamə çıxarır. Qətnamələrin icrası məcburidir. Avropa Konvensiyasını pozan müvafiq dövlətlər onlara əməl etməlidirlər.

Avropa Məhkəməsi, Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətin məhkəmə sistemində münasibətdə, ali kassasiya və ya digər yuxarı instansiya deyil. Onun, dövlət orqanı və ya milli məhkəmələr tərəfindən çıxarılmış hər hansı qərarı ləğv etmək, qanunvericiyə göstərişlər vermək, milli qanunlar və məhkəmə təcrübəsinə mücərrəd nəzarət etmək, hüquqi nəticələrə səbəb olan göstərişlər vermək səlahiyyəti yoxdur. Avropa Məhkəməsi yalnız konkret şikayətlərə baxır və bunun da məqsədi Avropa Konvensiyasının müddələrinin pozulub-pozulmamasının müəyyən edilməsindən ibarətdir. Lakin məhkəmə maddi və mənəvi ziyanın, həmçinin, udan tərəfin çəkdiyi məhkəmə xərclərinin ödənilməsi məqsədilə ədalətli kompensasiyanın verilməsini qərara ala bilər.

İnsan hüquqlarının pozulması halını təsdiq edib zərərçəkənə kompensasiyanın verilməsini müəyyən etməklə, Avropa Məhkəməsi faktiki olaraq iştirakçı dövlətə milli qanunları və məhkəmə praktikası ilə Avropa Konvensiyasında əks olunan Avropa Şurasının standartları arasında olan uyğunsuzluğun aradan qaldırılması zəruriliyini göstərir.

Avropa Məhkəməsinin qərarları yalnız iş üzrə cavabdeh olan dövlət üçün məcburidir. Lakin onlar faktiki olaraq presedent xarakteri daşıyır. Belə ki, *stare decisis* (presedentlərə hörmət və əməl etmək) prinsipinə əsasən Avropa Məhkəməsi yeni qərarlar çıxararkən əvvəl çıxardığı analoji qərarlar üzrə ifadə etdiyi prinsip və yanaşmaları rəhbər tutur¹⁴. Bu baxımdan, Avropa Konvensiyasının maddələrinin real mənasını anlamaq üçün Avropa Məhkəməsinin qərarlarının mətni böyük təcrübə marağı doğurur.

AR-in 25 yanvar 2001-ci il tarixdə Avropa Konvensiyasına qoşulması və bununla da Avropa Məhkəməsinin mütləq yurisdiksiyasının tanınması ilə əlaqədar olaraq milli qanunvericilik sistemi üçün Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Avropa Konvensiyasının ratifikasiya olunması və Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının

¹⁴Adeleye. G. Gabriel, Kofi Acquah-Dadzie et al. World Dictionary of Foreign Expressions: a Resource for Readers and Writers, Hardcover, Bolchazy-Carducci Publishers. 1999, p.371.

tanınması həm də o deməkdir ki, AR-in bütün dövlət hakimiyyəti orqanlarının, xüsusən məhkəmə orqanlarının fəaliyyəti, onların qərarları və istifadə etdikləri prosedurlar, eyni zamanda, qanunvericilik orqanlarının qərarları Avropa Konvensiyasının müddəalarına zidd olmamalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, AR Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin tələblərinə əsasən bizim qanunvericilik sistemi üçün Avropa Məhkəməsinin qərarları (Avropa Konvensiyasının müddələrinin şərh kimi) beynəlxalq hüququn normaları ilə eyni əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin, AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə əsasən, AR-in qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ-hüquqi aktlar ilə (AR Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyət yarandıqda, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin çoxillik praktikası ərzində Avropa Şurasına üzv olan dövlətlərin Avropa Məhkəməsinin qərarının yerinə yetirilməməsi halı baş verməyib. Avropa Şurasının Nizamnaməsinə əsasən, belə halın baş verməsi dövlətin Avropa Şurasına üzvlüyünün dayandırılmasına və son nəticədə Nazirlər Komitəsinin qərarı ilə dövlətin Avropa Şurasının tərkibindən çıxarılmasına səbəb ola bilər¹⁵. Lakin həmin dövlət, qanunvericilik və ya məhkəmə təcrübəsi dəyişdirilmədən Avropa Məhkəməsinin nəzərdən keçirdiyi halın təkrar oluna biləcəyini qeyd edərsə, onda bir qayda olaraq onun zəruri dəyişiklikləri həyata keçirməsinə imkan verilir. Lakin birmənalı olaraq, Avropa Məhkəməsi qərarlarının yerinə yetirilməsi sahəsində problemlərin mövcud olmamasını demək düzgün olmazdı.

Kompensasiyanın ödənilməsi ilə bağlı nadir rast gəlinən problemlər Stran Neft emalı zavodu və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı və Loizidu Türkiyəyə qarşı işində baş vermişdir. Birinci halda problem kompensasiyanın böyük məbləğdə (30 milyon dollar) olması ilə bağlı olmuşdu, onu da qeyd etmək ki, qərar 1994-cü ildə çıxarılmışdı. İkinci halda isə kompensasiya hələ də ödənilməmişdir, çünki pozuntu halı Türkiyə qoşunlarının nəzarətində olan Şimali Kiprdə baş vermişdir, Avropa Məhkəməsi isə bunu əsas

¹⁵ The Statute of the Council of Europe, 5 May 1949; www.conventions.coe.int/treaty/en/treaties.

gətirərək kompensasiyanın Türkiyə tərəfindən ödənilməsini qərara almışdır, Türkiyə isə öz növbəsində qeyd etmişdir ki, bu məsələnin həlli ümumilikdə Şimali Kiprdəki vəziyyətin həllindən asılıdır¹⁶.

İndi isə konkret olaraq Avropa Məhkəməsi qərarlarının spesifikasiyasına keçək. Avropa Məhkəməsi qərarları bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Hüquqi məsələlər qərarın əsas hissəsini təşkil edir, məhz hüquqi məsələləri tədqiq edərək presedentləri axtarmaq olar, yəni o hüquqi prinsiplər və normalar ki, məhkəmə konkret qərarın və ya qətnamənin çıxarılması vaxtı rəhbər tutur, həmçinin bütün sonrakı qərarların çıxarılması vaxtı rəhbər tutacaqdır.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının yekun hissəsində Avropa Konvensiyasının məhz hansı maddələrinin pozulması göstərilir. Həmçinin məhz hansı məsələlərə baxılmasına ehtiyac olmaması da göstərilir. Bundan başqa, ərizəçiyə hansı ədalətli kompensasiya veriləcəyi və hüquqi xidmətlərin xərcləri də bəyan edilir¹⁷. Qərarlar ingilis və ya fransız dillərində hazırlanır və dərc edilir. Qərarın rəsmi mətnləri tərəflərə göndərilir. Avropa Məhkəməsinin əsaslandırılmış qərarı adətən son yazı qeydlərinin təqdim etməsindən və ya dinləmədən bir neçə ay sonra elan edilir. Bir neçə həftə qabaqcadan tərəflərə qərarın elan edilməsi vaxtı haqqında xəbərdarlıq edilir, həmçinin Avropa Məhkəməsinin veb-saytında (internet sahifəsində) dərc edilir. Ərizəçinin və ya onun nümayəndələrinin qərarın elan edilməsində iştirak etməməsi Avropa Məhkəməsi tərəfindən verilən hüquqi yardımla bağlı xərcləri əhatə etmir, çünki Avropa Məhkəməsi onu tələb etmir, buna görə qərarın elan edilməsi vaxtı adətən ərizəçi iştirak etmir.

Böyük Palatanın qərarları ixtisar edilmiş halda Böyük Palatanın Sədri və ya Sədr tərəfindən nümayəndə qismində göndərilmiş hakim tərəfindən Böyük Palatanın açıq iclasında elan edilir. Qərarlarının elan edilməsi üçün palataların açıq iclasları nadir

¹⁶European Court of Human Rights. Case of Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis V. Greece: (22/1993/417/496); Judgment; Strasbourg, 9 December 1994; Case of Loizidou v Turkey: Background to the Case and Summary.

¹⁷Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / Под ред. М.П.Воскобитовой. М., Издательство «Анахарсис», 2005, с. 47-48.

hallarda keçirilir və onların qərarları bilavasitə tərəflərə göndərilir. Qərarın çıxarılması üzrə Avropa Məhkəməsi qısa pres-reliz hazırlayır, hansı ki, dərhal Avropa Məhkəməsinin veb-saytında dərc edilir. Həmçinin qərarın özü də onun çıxarılması günü veb-saytda dərc edilir. Avropa Məhkəməsinin katibi tərəflərə qərarın təsdiqlənmiş surətlərini poçtla göndərir, surətlər həmçinin Nazirlər Komitəsinə, Avropa Şurasının Baş katibinə, istənilən üçüncü tərəflərə və ya başqa bilavasitə maraqlı şəxslərə göndərilir¹⁸. Qərarlar Avropa Məhkəməsinin iki rəsmi dilindən (ingilis və ya fransız) birində, lakin daha əhəmiyyətli qərarlar hər iki dildə çıxarılır. Konkret dildən istifadəyə gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ müvafiq işlə məşğul olan Katibliyin konkret hüquqşünasının üstünlük verdiyi dildən asılıdır. Qərarlar, Avropa Məhkəməsi Reqlamentinin 74.1-ci Qaydasına əsasən standart formatda yazılır. Bütün qərarlarda aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır.

- müvafiq palatanın tərkibində olan Sədrin, başqa hakimlərin, katibin və ya katibin müavininin adları;
- qərarın çıxarılma və elan edilmə tarixi;
- tərəflər haqqında məlumatlar;
- nümayəndələrin, vəkillərin və ya tərəflərin məsləhətçilərinin adları;
- işin baxılmasının qaydası;
- işin halları;
- tərəflərin dəlillərinin qısa xülasəsi;
- hüquqi məsələləri üzrə əsaslandırma;
- yekun müddəalar;
- olduğu təqdirdə, xərclər və gözləmələr haqqında qərar;
- əksəriyyəti təşkil etmiş hakimlərin sayı;
- zəruri olduqda, hansı mətnin autentik olması məsələsi¹⁹.

Hakimlər əksəriyyətin qərarıyla uyğun gələn və ya gəlməyən öz xüsusi rəyini və ya sadəcə razılışmama (xüsusi rəyin mövcudluğu) haqqında ərizəsini əlavə edə bilərlər. Bu məsələ

¹⁸Регламент Европейского суда по правам человека от 4 ноября 1998 г. "Правила процедуры суда". Правило 77.

¹⁹Обращение в Европейский Суд по правам человека. Учебное пособие. Под общ. ред. Ф. Лича. Москва, МОО ПЦ «Мемориал», 2006, с. 138.

Avropa Konvensiyasının 45.2-ci maddəsində və Avropa Məhkəməsi Reqlamentinin 74.2-ci Qaydasına öz əksini tapmışdır. Avropa Məhkəməsi tərəfindən təmin edilən kompensasiyanın əsas vasitəsi, Avropa Konvensiyasında təsbit edilən bir və ya daha çox hüququn pozulmasının tanınmasıdır. Əgər Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasının müddələrinin pozulduğunu müəyyən etsə, məhkəmə qərarında zərərçəkən tərəfə əvəzin ədalətli ödənilməsini təyin edilə bilər (m. 41).

Avropa Konvensiyasının 41-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Avropa Məhkəməsi öz qərarı ilə zərərçəkmiş tərəfə "ədalətli satisfaksiya" (just satisfaction) təqdim edir. Avropa Konvensiyasının özündə "ədalətli satisfaksiya"-nın nə demək olmasına cavab yoxdur və Avropa Məhkəməsi də öz praktikasında dəqiq bir izah verməyib. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Konvensiyası çərçivəsində "satisfaksiya" termini ümumi beynəlxalq hüquqda olduğundan fərqli başa düşülür²⁰.

Kompensasiya maddi və qeyri-maddi zərərin əvəzinin ödənilməsini ehtiva edə bilər, həmçinin məhkəmə xərcləri və digər xərcləri. Adətən 3 ay ərzində ödənilməyən kompensasiyaya görə müəyyən olunmuş əsas məbləğin üzərinə faizlər əlavə oluna bilər. Avropa Konvensiyası ərizəçiyə qarşı xərclərin ödənməsi haqqında müddəaları özündə əks etdirmir²¹. Əgər Avropa Konvensiyasının 41-ci maddəsinin tələbləri qərar üçün yetərli deyilsə (məsələn, Smit və Qredi Birləşmiş Krallığa qarşı işində)²², ədalətli kompensasiyanın təyin edilməsi üçün Avropa Məhkəməsi tərəfindən əlavə qeydlərin alınması məqsədilə iş təxirə salına bilər. Belə hallarda Avropa Məhkəməsi gələcəkdə ədalətli kompensasiya tələbinin həlli haqqında prosedur müəyyən edir. Əgər tərəflər ədalətli kompensasiya məsələsində razılışma əldə edərsə, Avropa Məhkəməsi razılışmanın ədalətli xarakterində əmin olub müvafiq işi siyahıdan çıxarır.

²⁰ Hüseyinov L. İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi. Dərs vəsaiti. Azərbaycan Beynəlxalq Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 2008, s.143.

²¹ Лич Ф. Практика и процедура Европейского Суда: решение по существу и его исполнение. Вынесение решения по существу. Обращение в Европейский Суд по правам человека, Москва 2006.

²²Smith and Grady v. the United Kingdom. (Applications nos. 33985/96 and 33986/96). Judgment. Strasbourg/ 27 September 1999.

Palatanın qərarı bilavasitə son deyil, çünki yenidən baxılma üçün müvafiq iş Böyük Palataya verilə bilər. Avropa Konvensiyasının 44-cü maddəsinə əsasən aşağıdakı 3 haldan biri təmin olunduqda Palatanın qərarı qəti olur:

- tərəflər elan edir ki, onlar Böyük Palata tərəfindən işin yenidən baxılmasını tələb etməyəcəklər;
- qərarın çıxarılmasının tarixindən üç ay sonra, bir şərtlə ki, Böyük Palata tərəfindən işin yenidən baxılması haqqında müraciət olmayıbsa;
- əgər Böyük Palatanın kollegiyası işin yenidən baxılması haqqında müraciəti rədd edirsə²³.

Böyük Palatanın qərarı qətidir (m. 44.1), qəti qərar məcburi hüquqi qüvvəyə malikdir (m. 46.1). Avropa Məhkəməsi Reqlamentinin 81-ci Qaydasına əsasən qərar da yol verilən istənilən növ səhv aradan qaldırılır, bir şərtlə ki, tərəflər bu barədə Avropa Məhkəməsinə qərar çıxarılandan sonra bir ay ərzində xəbərdarlıq versinlər.

Avropa Konvensiyası sisteminin yeni aspektlərindən biri, 11 sayılı Protokolla əlavə edilmiş Böyük Palata tərəfindən işə təkrar baxılması prosedurudur²⁴. Qərar çıxarılandan sonra 3 ay ərzində tərəflərdən biri işə yenidən baxılması üçün Böyük Palataya müraciət edə bilər. Müraciət edən tərəf konkret səbəbləri ifadə etməlidir. Böyük Palatada işə 5 hakimdən ibarət kollegiyada baxılır. Kollegiyanın vəzifəsi müvafiq işdə növbəti məsələlərin olub-olmamasını üzə çıxarmaqdır: a) Avropa Konvensiyasının interpretasiyasına toxunan ciddi məsələ; b) qərarın tətbiqinə dair ciddi məsələ (məs., əgər bu, milli qanunvericilikdə və hüquqtətbiqində əhəmiyyətli dəyişiklikləri nəzərdə tutursa); c) ciddi ümuməhəmiyyətli olan məsələ (məsələn, əhəmiyyətli siyasi problem və ya dövlət siyasətinin əhəmiyyətli sualı məsələsi)²⁵.

²³ Карташкин В.А. Права Человека: Международная защита в условиях глобализации. М., Норма, 2009, с.162.

²⁴ Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby. Strasbourg, 11.V.1994.

²⁵ Рожкова М.А., Афанасьев Д.В. Новые правила обращения в Европейский Суд по правам человека: текст Регламента, новеллы, комментарии. М., «Статут», 2004, с.131.

11 sayılı Protokolla əlavə edilən işə yenidən baxılma proseduru Avropa Konvensiyası iştirakçı-dövlətləri arasında siyasi kompromisi əks etdirirdi. Daha mübahisəli işlərdə Avropa Konvensiyası cavabdeh dövlətə ikinci dəfə öz mövqeyinin əsaslandırılmasını inandırmaq cəhdini verirdi. Avropa Konvensiyasının 43-cü maddəsi yalnız təkrar dinləmələr üçün ən ümumi tələbləri bəyan edir. Əgər iş bu Avropa Konvensiyasının və ona dair Protokolların müddələrinin şərhinə və ya tətbiqinə dair ciddi məsələ və ya ümumi xarakterli digər ciddi məsələ qaldırsa, Böyük Palatanın 5 hakimdən ibarət Komitəsi ərizəni qəbul edir. 43-cü maddənin diqqət çəkən digər məqamı "müstəsna hallarda" ifadəsidir. Belə ki, bu ifadə reallıqda da özünü göstərir. Məsələn, 2003-cü ildə kollegiyaya 87 müraciət olmuş, yalnız 9 müraciət qəbul edilmişdir²⁶.

İşə yenidən baxan Böyük Palata bütün növ məhkəmə səlahiyyətlərindən istifadə etmək imkanına malik olur (barışıq sazişi, işi siyahıdan çıxarmaq və s.). K. və T. Finlandiyaya qarşı işdə Finlandiya Hökuməti işə yalnız mövcud olan aspektlərdən baxılmasında ısrarlı olsa da, Böyük Palata işə yenidən baxılması zamanı əlavə sübut və dəlillərin, əlavə məsələlərin tədqiqi tələbini irəli sürmüşdür²⁷. Rifah partiyası və digərləri Türkiyəyə qarşı işdə Böyük Palata müraciət edən tərəfə siyasi partiyanın buraxılması və işlərinə müdaxilənin daxili qanunvericiliyə zidd olmasını əsaslandıran sübutlar təqdim etməsinə tələb etmişdir, belə ki, ilkin şikayət məhz bu məsələləri əhatə edirdi, lakin Palata həmin mübahisələrdən yan keçmişdir²⁸.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquqi təbiətinin tədqiqinə keçməzdən öncə qeyd edək ki, son dövrlər Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquqi təbiəti və həmin qərarların Avropa Konvensiyasının iştirakçı-dövlətlərində hüquqi nəticələri problemlərinə maraq artmışdır.

²⁶ Ежегодный отчет за 2003 г. Большая Палата Европейского Суда по правам человека, январь 2004 г., pp. 3 и 6.

²⁷ Case of K. and T. v. Finland. (Application no. 25702/94). Judgment. Strasbourg, 12 July 2001.

²⁸ Case of Refah Partisi (The Welfare Party) and others v. Turkey (Applications nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98) ECHR GRAND CHAMBER; 13 February 2003.

Avropa Konvensiyasının iştirakçı-dövlətlərinin vətəndaşları tez-tez mübahisələrin həllinin məhkəmə vasitələrinə müraciət etməyə başlamışdır. Bütün bunlar Avropa Məhkəməsi qərarlarının yeri və rolu haqqında fikirlərin genişlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Respublikamızda Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquqi nəticələri ilə bağlı məsələlər çox az səviyyədə tədqiq edilmişdir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan hüququna, qanunvericiliyə və məhkəmə təcrübəsinə təsirinin artmasına baxmayaraq, elmi ədəbiyyatlarda Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası yalnız pul kompensasiyasının ödəməsi hissəsində tez-tez müzakirə edilir. Bununla belə, Avropa Məhkəməsi qərarlarından doğan hüquqi nəticələr Avropa Konvensiyasının iştirakçı-dövlətləri üçün şübhəsiz ki, xüsusi analizi və tədqiqatı tələb edir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquqi təbiətini, məzmununu araşdırarkən, həmin aktların təfsir və tətbiqi məsələsinə diqqət yetirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı məsələlər xarici müəlliflər tərəfindən ətraflı şəkildə araşdırılmışdır²⁹. Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyası normalarına müvafiq olaraq, aşağıdakı qərarları qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir:

- ayrıca məsələlərə dair qərarlar – məsələn, məqbuliyyət və ya qeyri-məqbuliyyət (m. 45);
- onun sonrakı nəşri ilə birgə konkret baxılan iş üzrə qərar (m. 42-44);
- işə yenidən baxılması üzrə kollegiyaya müraciət (m. 43);
- Nazirlər Komitəsinin sorğusuna əsasən məsləhətçi rəylər (m. 47).

Avropa Məhkəməsi yurisdiksiyasının Avropa Konvensiyası normalarının təfsir və tətbiq məsələləri üzrə məcburiliyinin tanınması Avropa Məhkəməsi qərarlarının məcburi qüvvəsinin tanınması deməkdir, həmçinin Avropa Konvensiyası normalarının Avropa

²⁹Spielmann D. The European Convention on Human Rights, the European Court of Human Rights, Human rights- a comparative study - London : New York, Routledge-Cavendish, 2007. p. 427-464; Zupancic B.M. On the interpretation of legal precedents and of the judgments of the European Court of Human Rights II Annual of German & European law, vol. 2-3 (2004-2005), p. 156-170.

Məhkəməsinin təfsir etdiyi kimi tanınması və tətbiq edilməsi anlamına gəlir³⁰. Qeyd etdiyimiz kimi, Avropa Məhkəməsi qərarlarının təfsir və tətbiqi problemi onun hüquqi təbiətinin düzgün anlaşılmasında vacib meyarlardır.

Hüquq nəzəriyyəsində təfsir hüququn realizəsi kimi hüququn fəaliyyətində əhəmiyyətli yeri tutur, çünki təfsirin köməyi ilə hüquq normasının məzmun və mahiyyəti açılır və dəqiqləşir, həmçinin onun vahid və effektiv tətbiqi təmin olunur. Təfsirin köməyi ilə hüquq tətbiqi fəaliyyəti üçün lazım olan daha konkret elementlər və şərait dəqiqləşir. Xüsusilə də, qanunun və ya başqa normativ-hüquqi aktın qəbulunun əsas məqsədi müəyyən edilir, bu aktın tətbiqi şərtləri aydınlaşır, qanunvericiliyin və başqa aktlarla onun qarşılıqlı əlaqələrinin və qarşılıqlı təsirin xarakteri izah edilir.

Təfsir, ümumilikdə hüququn realizəsi və hüquq tətbiqi ilə bilavasitə bağlıdır. Təfsir, hüquq tətbiqi subyektinin düşüncəli fəaliyyətidir və hüquq normasının məzmununun açıqlanmasına yönəlmişdir. Məhkəmə təfsiri interpretasiya fəaliyyətinin xüsusi növüdür³¹. Təfsir, hüquqi anlayış kimi elmi ədəbiyyatlarda müxtəlif yanaşmalarla izah edilir. M.N.Marçenko təfsiri dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin, vətəndaşların və onların birliklərinin hüquqi normaların məzmun və mahiyyətinin açıqlanmasına və həmin normalarda dövlətin iradəsinin müəyyən edilməsinə yönəlmiş xüsusi növ fəaliyyəti kimi müəyyən edir. Müəllif qeyd edir ki, təfsir, uğurlu hüquq yaradıcılığı və xüsusilə də hüquq tətbiqi fəaliyyəti üçün vacib amildir³². İ.İ.Lukaşuk qeyd edir ki, təfsir, qloballaşma prosesi ilə əlaqədar istənilən beynəlxalq müqavilənin məzmun və mahiyyətinin anlamında müəyyənedici əhəmiyyət kəsb edir³³. Avropa Məhkəməsi fəaliyyətinə münasibətdə təfsir dedikdə, izah edilən hüquq normasının dəqiq anlayışı, məzmunu və mahiyyəti nəzərdə tutulur. Təfsirin məqsədi Avropa Konvensiyası normalarının mahiyyətinin

³⁰Bernhardt R. Thoughts on the Interpretation of Human Rights Treaties II Protecting Human Rights Berlin. 1990.

³¹Гаджиев Х. Толкование норм Конституции и закона Конституционными судами. Баку, Озан. 2002, с.19.

³²Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права. М., 2001, с. 692.

³³Лукашук И.И., Лукашук О.И. Толкование норм международного права. М., 2002, с. 15-16.

müəyyən edilməsi və düzgün tətbiq edilməsidir. Bununla belə, V.V.Tarasov hüquq normalarının təfsir edilməsi aktlarını qanunun sərbəst mənbəyi kimi qeyd edir, müəllif xüsusilə də qeyd edir ki, hüquq normalarının təfsiri üç əsas elementin məcmusundan formalaşan prosesi təşkil edir: aydınlaşdırma, izah etmə və onları birləşdirən təfsir aktı³⁴.

Avropa Konvensiyası müqavilələrin təfsiri üzrə beynəlxalq qaydalara uyğun şəkildə təfsir olunmalıdır. Müvafiq məsələlər Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasında öz əksini tapmışdır. Əsas qayda odur ki, müqavilə sadə mənə əhəmiyyətinə uyğun olaraq xoşməramlı və obyekt və məqsədləri nəzərə alınmaqla təfsir olunmalıdır³⁵. Avropa Məhkəməsinin təfsir aktları çoxqat tətbiq və istifadə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Avropa Məhkəməsi, Avropa Konvensiyasının normasını təfsir edir, sonra isə həmin təfsirdən gələcək qərarlarında istifadə edir. Təfsir nümunəsini əks etdirən ilkin qərar təfsir presedenti hesab edilir. Təfsir presedenti Avropa Məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyası normalarının ilkin təfsiridir, belə təfsir gələcəkdə analoji mübahisələrə baxılması zamanı istifadə olunur.

Milli məhkəmələr öz fəaliyyətində həmcinsliyə, stabilliyə və hüquqi müəyyənliyə nail olmağa çalışırlar. Məhz məhkəmə praktikasında stabilliyə nail olmaq cəhdi digər hüquq tətbiqediciləri tərəfindən əvvəllər qəbul edilmiş qərarın təkrarən qəbulunu müəyyənləşdirir. Məhkəmə qərarlarının təkrarlanmasının əsasında ümumməcburilik yox, zərurət və stabillik dayanır³⁶.

Avropa Məhkəməsi iştirakçı-dövlətlər tərəfindən Avropa Konvensiyası normalarının vahid şəkildə anlamına şərait yaradır. müvafiq olaraq, Avropa Konvensiyası normaları iştirakçı-dövlətlər tərəfindən Avropa Məhkəməsinin öz qərarlarında həmin normaları təfsir etdiyi qaydada anlaşılmalı və təfsir edilməlidir. Əks halda Avropa Məhkəməsi müvafiq qərarla razılaşmır. Praktikada belə

³⁴ Тарасова В.В. Акты судебного толкования правовых норм, г. Саратов, 2002. с. 10.

³⁵ Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of The European Convention on Human Rights. 2d edition. Oxford, Oxford University Press, 2009, p.5.

³⁶ Анишина В.И. Правовая природа судебного правотворчества: теория и практика// Право и государство: теория и практика, 2006, № 5, с. 6.

hallara rast gəlmək olur. Məsələn, Fransa Kassasiya Məhkəməsi Avropa Konvensiyası normasını öz təşəbbüsü ilə təfsir etsə də, nəticədə Avropa Məhkəməsi Kassasiya Məhkəməsinin qərarını düzgün hesab etməmiş və Fransa tərəfindən Avropa Konvensiyası normasının pozulmasını müəyyən etmişdir³⁷.

Hazırda iştirakçı-dövlətlərin demək olar ki, hamısı Avropa Konvensiyası normalarının düzgün tətbiqi üçün Avropa Məhkəməsi qərarlarına istinad edir. Məsələn, AR Konstitusiya Məhkəməsinin AR Mülki Prosessual Məcəlləsinin 30-cu maddəsinin şərh edilməsinə dair 28 mart 2013-cü il tarixli Qərarında məhkəmə aidiyyəti və məhkəmədə müdafiə olunmaq hüququna növbəti şəkildə yanaşılır – hüquq normasının müəyyənliyi, aydınlığı, birmənalılığı hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipindən irəli gəlir. Avropa Məhkəməsi Avropa ölkələrinin milli qanunvericiliyində məhkəmə aidiyyəti məsələsinin dəqiq göstərilməsinin vacibliyini xüsusi vurğulamışdır. Belə ki, Avropa Məhkəməsi Çerniçkin Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə 16 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarında qeyd etmişdir ki, "qanunverici tərəfindən aidiyyət məsələlərinin dəqiq müəyyən edilməməsi şəxsin məhkəmədə müdafiə olunmaq hüququnu və Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərini pozur"³⁸. Beləliklə, Avropa Məhkəməsinin qərarları növbəti əlamətləri özündə əks etdirir:

- Avropa Konvensiyası normalarını təfsir etməklə, Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlər üçün vahid standartlar işləyib hazırlayır;
- Avropa Məhkəməsinin qərarları mübahisə tərəfləri üçün məcburidir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının Avropa Konvensiyası iştirakçı-dövlətlərinin daxili hüququna birbaşa təsiri Avropa Konvensiyası mexanizminin unikal özəlliyini təşkil edir. Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətin məhkəmə hakimiyyəti dövlət orqanlarının digər həlqələrindən öncə Avropa Konvensiyasının

³⁷ Перчаткина С.А. Реализация решений Европейского Суда по правам человека органами судебного конституционного контроля: сравнительно-правовое исследование: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2011, с.221.

³⁸ www.e-qanun.az.

tələblərini daxili hüquqa bilavasitə gətirir.

Avropa Məhkəməsinin Avropa Konvensiyasını təfsir etmək üzrə səlahiyyəti Avropa Konvensiyasının bütün normalarına şamil edilir. Avropa Məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri zamanı təfsirin hansı növündən istifadə etməsi məsələsinə də diqqət yetirmək lazımdır. Hüquq doktrinasında rəsmi təfsir iki növə - normativ və kazual təfsirlərə ayrılır. Normativ təfsir – hüquq tətbiqi üçün ümumi istiqamət vermək məqsədi daşıyan ümumi xarakterli izahdır və qeyri-müəyyən sayda hallara şamil edilir. Kazual təfsir – məhkəmələr tərəfindən konkret işlər üzrə verilən təfsirdir. Avropa Konvensiyasının həm normativ, həm də kazual təfsiri rəsmidir. Lakin kazual təfsir yalnız konkret iş üçün məcburidir, bununla belə, analoji işlərə baxan digər orqanlar da bu təfsirdən yararlı ola bilər. Avropa Məhkəməsi öz qərarlarında kazual təfsirdən istifadə edir. Konkret iş üzrə kazual təfsir olunan norma müvafiq işdən başqa, gələcəkdə həmin normanı tətbiq edən digər işlərdə də istifadə olunur və beləliklə presedent xarakteri alır³⁹.

Avropa Məhkəməsi öz qərarlarında dəfələrlə qeyd etmişdir ki, Məhkəmə, Avropa Konvensiyası normalarına abstrakt nəzarəti həyata keçirməli deyil, konkret işlə bağlı məsələlərə baxışı həyata keçirməlidir. Ümumi hüquq nəzəriyyəsinə əsasən təfsir həcmində (əhatə dairəsinə) görə üç növə bölünür: 1) hərfi (adekvat); 2) məhdudlaşdırıcı və 3) genişləndirici⁴⁰.

Avropa Məhkəməsi qərarlarına münasibətdə müstəqil yanaşma və fikirlərin mövcudluğu məhdudlaşdırıcı və genişləndirici təfsir tərəfdarları arasında fikir müxtəlifliklərinin meydana çıxmasına gətirib çıxarmışdır. Məhdudlaşdırıcı təfsirin tərəfdarları Avropa Konvensiyasında təsbit edilən normaların çərçivəsinin aşılmasının tərəfdarlarıdır. Avropa Məhkəməsi hakimlərindən olmuş Fits Moris qeyd edir ki, Avropa Konvensiyasının müddəaları maksimum dərəcədə məhdudlaşdırıcı təfsirə məruz qalmalıdır, əks halda əlavə

məsələlər dövlətlər tərəfindən öz üzərlərinə yeni öhdəliklərin götürülməsinə yol açır⁴¹.

Genişləndirici təfsirin tərəfdarları isə əksinə, qeyd edirlər ki, Avropa Konvensiyası Avropa Məhkəməsi səlahiyyətləri və Avropa Konvensiyasının məqsədləri imkan verən həddə maksimum dərəcədə geniş şəkildə interpretasiya olunmalıdır. Bu yanaşmanın tərəfdarları hesab edirlər ki, məhz belə olan halda Avropa Konvensiyasında təsbit edilən insan hüquq və azadlıqlarını real, zamanın tələblərinə uyğun və effektiv şəkildə təmin etmək olar. Avropa Məhkəməsi sədri olmuş Rudolf Bernhartın fikrincə, Avropa Konvensiyası cəmiyyətin inkişafına uyğun şəkildə canlı alət kimi təfsir və tətbiq olunmalıdır⁴².

Avropa Məhkəməsi təcrübədə genişləndirici təfsirdən daha çox istifadə edir. Məsələn, Amman İsveçrəyə qarşı və Rotaru Rumıniyaya qarşı işlərdə Avropa Məhkəməsi “şəxsi həyat” anlayışını geniş şəkildə interpretasiya etmişdir.

Botta İtaliyaya qarşı (1998) və Neymetz Almaniyaya qarşı (1992) işlərdə Avropa Məhkəməsi hesab etmişdir ki, şəxsi həyat şəxsiyyətin kənar müdaxilə olmadan inkişafını ehtiva edir⁴³.

Müasir dövrdə Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasında təmin olunan insan hüquq və azadlıqlarının məzmun və mahiyyətinin genişlənməmiş şəkildə izah edilməsi ilə məşğul olur. İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı işlə bağlı qərarında qeyd edilir ki, Avropa Konvensiyası normalarının yaradıcılıq təfsiri Avropa Məhkəməsinin vəzifələrinin tərkib hissəsinə daxildir⁴⁴. Bununla belə, istənilən genişləndirici təfsir Avropa Məhkəməsinin səlahiyyət hədləri ilə məhdudlaşmalıdır.

Avropa Məhkəməsi mübahisəyə baxarkən öz qərarında Avropa Konvensiyası normasının təfsirini verir. Beləcə, Avropa Məhkəməsi həm mübahisə tərəflərinin davranışını, həm də normanın realizəsi qaydasını müəyyənləşdirir. Avropa Məhkəməsinin qərarının hüquqi məcburiliyini tanımaqla tərəflər gələcəkdə Avropa

³⁹Володин А. Формы интерпретационной деятельности европейского суда по правам человека и ее значение для России. ЧОУ ВПО «Омская юридическая академия». 05/03/2014.

⁴⁰Протасов В.Н. Теория Права и Государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы. Учебник для вузов. М.: Новый Юрист, 1999, с.59-60.

⁴¹Европейский суд по правам человека. Избранные решения. В 2 т. Т. 1. М., 2000. с. 50.

⁴²Перевод речи Р. Бернхардта в журнале «Государство и право». 1999, № 7. с. 57.

⁴³Шафиев К. Право на частную жизнь. Баку, Ширваннешр, 2010, с. 17.

⁴⁴Case of Ireland v. the United Kingdom. (Application no. 5310/71). Judgment. Strasbourg. 18 January 1978.

Konvensiyası normalarını tətbiq edərkən Avropa Məhkəməsinin təfsirlərini nəzərə almalı olur. Fikrimizcə, bu hal Avropa Məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilən və birtərəfli hərəkətlə dayandırılmayan normativlik vəziyyəti kimi qiymətləndirilməlidir. Belə olan halda “konstitution təfsir”dən söhbət gedir. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi milli qanunvericiliyin izahı zamanı çox vaxt Avropa Məhkəməsi praktikasına müraciət edir. Avropa Məhkəməsinin təyinatı Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulan insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsidir, ona görə də, Avropa Məhkəməsi, tərəfləri Avropa Konvensiyasına riayət etməyə məcbur edən hüquqi standartlar müəyyən edə bilər. Avropa Məhkəməsi insan hüquqlarının müdafiəsini təmin edən konvension mexanizm qismində subsidiar orqandır.

Bir vacib məsələni də qeyd edək ki, Avropa Konvensiyasında birbaşa təsbit edilən hüquqlarla yanaşı, Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasının təfsiri nəticəsində adıçəkilən birbaşa təsbit olunan hüquqlardan yaranan dolayı (yəni Avropa Konvensiyasının mətnində birbaşa nəzərdə tutulmayan) hüquqların da müdafiəsini nəzərdə tutur. Məsələn, əlverişli ətraf mühit hüququ. Arrondel Böyük Britaniyaya qarşı, Baqz Böyük Britaniyaya qarşı işlərində müvafiq məsələlərlə bağlı Avropa Məhkəməsi qərar çıxarmışdır⁴⁵.

Avropa Məhkəməsi hüquq tətbiqi funksiyasını realizə etməklə, Avropa Konvensiyası müddəalarını nəinki izah edir, həmçinin fərdi akt formasında ətraflı şəkildə aydınlaşdırır. Hüquq realizəsinin bütün formaları bu və ya digər dərəcədə təfsirlə əlaqəlidir, çünki hüquqi normalar ümumi, abstrakt xarakter daşıyır və konkret situasiyalara tətbiq olunur. Bununla yanaşı, Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri spesifik hüquqi texnikanın, normalar arasındakı məntiqi əlaqənin, xüsusi terminlərdən istifadənin, hüquqi konstruksiyaların izah edilməsi zərurətilə şərtlənir⁴⁶.

Avropa Məhkəməsi leqal təfsir həyata keçirir, çünki ümumi hüquq nəzəriyyəsinə əsasən belə fəaliyyətlə səlahiyyətli orqanlar məşğul olmalıdır. Avropa Konvensiyasının 32-ci maddəsinə əsasən

⁴⁵ Alisievich E.S. Protection of the right to a favorable environment in practice of the European court of human rights. *International Law*. 4 (40). 2009, p.185-186.

⁴⁶ www.vuzirossii.ru/publ/politika_vlast_pravo/...suda.../7-1-0-1378.

Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası Avropa Konvensiyası və onun Protokollarının şərhə və tətbiqinə dair göndərilən bütün məsələlərə şamil edilir⁴⁷. Beləliklə, konvension təfsir Avropa Məhkəməsi tərəfindən bilavasitə hüquq tətbiqi prosesində həyata keçirilən və konkret iş çərçivəsində ümumməcburi və normativ xarakter alan, Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlər üçün məcburi olan Avropa Konvensiyası müddələrinin leqal təfsiridir.

Konvension təfsirin hədlərini tədqiq edərkən Avropa Məhkəməsinin milli hüquq sisteminə daxil edilməsilə bağlı səlahiyyət hədlərini də müəyyən etmək, həmçinin milli məhkəmələr üçün Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinin əhəmiyyətini də üzə çıxarmaq lazımdır⁴⁸.

Ümumi qaydaya görə, Avropa Məhkəməsinin qərarları mübahisə iştirakçısı olan dövlətlər üçün məcburidir. İşdə iştirak etməyən dövlətlər üçün Avropa Məhkəməsinin qərarı böyük əhəmiyyət kəsb edən Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi hissəsində məcburidir. Belə qərarların presedent-öhdəlik qüvvəsi Avropa Məhkəməsinin təfsir etmə fəaliyyətinin Avropa Konvensiyasının ayrılmaz elementi olması vəziyyətindən irəli gəlir. Fikrimizcə, həm kazual, həm də normativ təfsirin həyata keçirilməsi AR Konstitusiyasının 148.2 və 151-ci maddələrinə uyğun gəlir.

Hüquq doktrinasında belə bir fikir var ki, ümumi xarakterli normaların konkretləşdirilməsi hüquq yaradıcılığının tipik və zəruri mərhələsidir. Avropa Məhkəməsi tərəfindən artıq mövcud olan norma əsasında yeni normanın yaradılması konkret işə münasibətdə ilkin normanın təfsiri kimi qiymətləndirilməlidir, o vaxta qədər ki, həmin yeni norma ümumtanınmış səviyyəyə çatsın və hüquqi norma kimi tanınsın⁴⁹.

Avropa Məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyası müddələrinin təfsiri Avropa Konvensiyasında təsbit edilən insan

⁴⁷ Martin J.Paul. *Twenty-four Human Rights Documents*. Center for the Study of Human Rights. Columbia University. 1992, p. 152.

⁴⁸ Бондарь Н.С. Конвенционная юрисдикция Европейского суда по правам человека в соотношении с компетенцией Конституционного Суда РФ. "Журнал российского права", 2006, N 6, с.2.

⁴⁹ Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Т. 1. *Современные теоретические проблемы*. М., 1999, с.25-26.

hüquq və azadlıqlarına təminatın ətraflı anlamı üçün müəyyən edici əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, Avropa Konvensiyası zamanın tələblərinə cavab verməyi bacaran mexanizim olmalı və zamanla bağlı dəyişikliklərə uyğunlaşmalıdır⁵⁰.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının vacib xüsusiyyətlərindən biri həmin qərarların məhkəmə presedenti kimi çıxış etməsidir. Avropa Məhkəməsi məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən spesifik orqandır. Avropa Məhkəməsinin hüquq yaradıcı funksiyası məhkəmə presedentləri formasında həyata keçirilir. Prezident Administrasiyasının Hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri Fuad Ələsgərov Avropa Konvensiyasının 60 illiyinə həsr olunmuş "Avropa Konvensiyasının implementasiyasında səmərəli mexanizmlər və vasitələr" mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransdakı çıxışında qeyd etmişdir ki, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ Azərbaycanda qanunvericiliyin tərkib hissəsinə çevrilib. Azərbaycan məhkəmələrinin qəbul etdiyi qərarların təhlili göstərir ki, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ Azərbaycanda hüququn tətbiqi təcrübəsində xüsusi yer tutur. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı ölkədə hüquq və azadlıqların məhkəmə sahəsində müdafiəsi üçün qanunvericilikdə instusional islahatlar aparılıb. Azərbaycanda həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları göstərir ki, Avropa Konvensiyasının tam şəkildə implementasiyası üçün zəruri tədbirlər görülür⁵¹.

«Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» AR Qanununun tətbiq edilməsi barədə» AR Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanında⁵² AR Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa

⁵⁰Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека: опыт Совета Европы. М., МНИМП, 1997, с.1.

⁵¹www.az.trend.az/azerbaijan/society/1795453.html

⁵²www.legalreform.az.

Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun Qərarında qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təminatına yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir.

Respublikamızda məhkəmə presedenti rəsmi şəkildə hüququn mənbəyi hesab olunmur. İctimai münasibətlər normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənir. Bəzi müəlliflərin fikrincə, məhkəmə fəaliyyətinin yekunu qismində məhkəmə praktikası konkret işlə bağlı məhkəmə prosesində tətbiq edilən hüquq normasının təfsirinin nəticəsidir. Belə nəticələr tətbiq edilən normanın məzmununu izah edir, dərinləşdirir və hüququn mənbələri qismində tanınırlar. Məhkəmə presedenti - bütün analogi işlərin həlli üçün ümumməcburi qayda mənası kəsb edən konkret iş üzrə məhkəmə qərarıdır. Presedent xarakterli qərarlar qəbul etmək hüququ yalnız yüksək məhkəmə instansiyaları (presedentin müəyyən edilmiş qaydalarına uyğun olaraq) malikdir. L.B.Alekseyevanın fikrincə, məhkəmə presedenti dedikdə, məhkəmə praktikası tərəfindən hazırlanan və ölkənin yüksək məhkəmə orqanının nüfuzuyla təsdiq edilmiş qanunun tətbiqinin nümunəsi kimi anlamaq lazımdır⁵³.

Avropa Məhkəməsi hakimlərindən olmuş Lex Qarlitskiy "məhkəmə presedenti"nə belə anlayış verir: məhkəmə presedenti Avropa Məhkəməsi tərəfindən artıq baxılmış işlərə uyğun işlərdə tətbiq olunmalıdır. Burada diqqət çəkən məqam baxılan və baxılmış işin bir-birinə uyğunluğu məsələsidir. Digər bir müəllif qeyd edir ki⁵⁴, məhkəmə presedentinə iki aspektdən yanaşmaq lazımdır: 1) məhkəmə presedenti normativ aktda mövcud olmayan hüquqi vəziyyət yaratmaqla qanunvericilikdəki boşluqları doldurur; 2) məhkəmə presedenti normativ-hüquqi akta izah verir və aydınlaşdırır.

Beləliklə, qeyd edilən anlayışlardan belə çıxır ki, məhkəmə

⁵³Алексеев Л.Б. Судебный прецедент, произвол или источник права? // Советская юстиция. 1991, № 14, с. 2-3.

⁵⁴Спектор Е.И. Судебный прецедент как источник права // Журнал российского права. 2003, № 5, с. 95.

presedenti məhkəmə orqanı tərəfindən qəbul edilən, növbəti analogi işlər üçün nümunə olan və aşağı instansiya məhkəmə orqanları üçün məcburi olan qərarlardır.

Avropa Məhkəməsinə münasibətdə presedent anlayışı anqlosakson doktrinasından fərqlənir. Bu doktrinada məhkəmə baxılan işə münasibətdə hüquqi mövqe (*ratio decidendi*) tətbiq edir, apellyasiya instansiyası məhkəmələri isə öz əvvəlki qərarları ilə bağlı olur⁵⁵.

Avropa Məhkəməsinin mövqeyi öz presedentlərinə münasibətdə bəzən ziddiyyət təşkil edir. Şampan Birləşmiş Krallığa qarşı işdə⁵⁶ Avropa Məhkəməsi belə bir mövqe bildirmişdi ki, Avropa Məhkəməsi əvvəllər çıxardığı qərarlara riayət etmək məcburiyyətində deyil. Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdi ki, o, qanuni müəyyənlik, qanun qarşısında bərabərlik və proqnozlaşdırma əsasında presedent prinsipinə əməl edir. Bununla belə, Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərdə baş verən sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni dəyişiklikləri nəzərə alır.

Avropa Məhkəməsi bəzən öz presedentini də dəyişə bilər. Delkur Fransaya qarşı işdə⁵⁷ Belçikanın Baş Prokuroru əvvəlcə dövlət ittihamçısı kimi çıxış etmiş, sonra isə səsvermə hüququ olmadan hakimlərin müşavirə otağında məsləhətçi kimi iştirak etmişdir. Həmin işdə Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasının 6.1-ci maddəsinin pozulmadığını müəyyən etmişdir. Avropa Məhkəməsinin mövqeyi 21 ildən sonra, (Borje Belçikaya qarşı işdə⁵⁸) dəyişdi. Həmin iş üzrə çıxarılan qərar qeyd edilirdi ki, Avropa Məhkəməsi əvvəllər mövcud olmuş presedenti Avropa Məhkəməsi praktikasında baş vermiş dəyişikliklər səbəbindən ləğv etməli olur.

⁵⁵ Вильдабер Л. Роль и значение прецедентов в деятельности Европейского суда по правам человека // Право и политика. 2001. № 8.

⁵⁶ Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 января 2001 года «Шампан против Соединённого Королевства» [Charman v United Kingdom] (жалоба № 27238/95).

⁵⁷ Постановление Европейского Суда по правам человека от 17 января 1970 года «Делкур против Бельгии» [Delcourt v Belgium] (жалоба № 2689/65).

⁵⁸ Постановление Европейского Суда по правам человека от 30 октября 1991 «Борже против Бельгии» [Borger v Belgium] (жалоба № 12005/86).

Öz fəaliyyəti gedişində Avropa Məhkəməsi hüquqi mövqe hazırlayır. Hüquqi mövqe (*ratio decidendi*) qərarın, hüquq normalarının təsbit olunduğu hissəsidir, yəni “ratio decidendi” qərarın əsaslandırıcı hissəsində öz əksini tapır. Qərarın bu hissəsində qərar qəbulunun qayəsini təşkil edən hüquqi prinsiplər göstərilir. Hüquqi mövqe mübahisənin həlli variantı üzrə aparılan analizin nəticəsidir. Hüquqi mövqələrin əhəmiyyəti ondadır ki, onlar Avropa Konvensiyasının məzmun və mahiyyətinin ümumi şəkildə anlamında açar rolunu oynayır. Məsələn, Hendisayd Birləşmiş Krallığa qarşı işdə⁵⁹ Avropa Konvensiyasının 26-cı maddəsinin müddəalarına izah vermiş və təfsir etmişdir. Həmin təfsirdə qeyd edilir ki, Avropa Məhkəməsi mübahisəli işi baxışa o zaman qəbul edir ki, bütün dövlətdaxili hüquqi müdafiə vasitələri tükənmiş olsun.

Avropa Məhkəməsi bununla izah etməyə çalışmışdır ki, Avropa Konvensiyası ilə müəyyən edilən müdafiə mexanizmi insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə dövlətdaxili mexanizmlərə münasibətdə yardımçı xarakter daşıyır. Avropa Məhkəməsi öz qərarlarında konkret mübahisəyə öz münasibətini bildirmək üçün “hüquqi mövqe” terminindən istifadə etmir.

Avropa Məhkəməsi öz fəaliyyətində nəzərə almalı olduğu vacib məsələlərdən biri hüquqi terminlər və onların məzmunu ilə bağlıdır. Avropa Konvensiyası iştirakçıları arasında müxtəlif dövlət quruluşlu, məhkəmə və hüquq sistemli dövlətlər var. Yəni bir termin bütün dövlətlərdə eyni anlama uyğun olmadığından, Avropa Məhkəməsi mübahisələrə baxarkən müvafiq sferada meydana çıxan biləcək problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə hüquqi terminlərin izahı və məzmunu ilə bağlı öz mövqeyini işləyib-hazırlamışdır.

Fikrimizi “məhkəmə” termini üzərində izah edək. Milli qanunvericiliyimizə əsasən “məhkəmə” termininə Konstitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, apellyasiya məhkəmələri, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsi, inzibati-iqtisadi məhkəmələr, hərbi məhkəmələr, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ağır cinayətlər məhkəməsi, ağır cinayətlər məhkəmələri və rayon (şəhər) məhkəmələri

⁵⁹ Постановление Европейского суда по правам человека от 7 декабря 1976 года «Хендисайд против Соединённого Королевства» [Handyside v United Kingdom] (жалоба № 5493/72).

daxildir. Lakin Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi presedentlərinə əsasən “məhkəmə” termininə dana geniş yanaşılır və bura növbəti tələblərə uyğun orqan aid edilir – icraedici hakimiyyətə və proses iştirakçılarna münasibətdə müstəqillik, məhkəmə üzvü mandatının davamlılığı, məhkəmə prosedurunun qarantiyası. Bu meyarları əsas tutan Avropa Məhkəməsi Qotren və digərləri Fransaya qarşı işdə⁶⁰ hakimlərin milli və regional şuralarını da “məhkəmə” anlayışına daxil etmişdir. Bundan başqa, Kasado Koka İspaniyaya qarşı⁶¹ və Şofer İsveçrəyə qarşı işdə⁶² vəkil cəmiyyətlərini, Olsson İsveçə qarşı işdə sosial problemlər üzrə sahə şurasını “məhkəmə” anlayışına daxil etmişdir.

Avropa Məhkəməsinin formalaşdırdığı avtonom anlayışlar Avropa Konvensiyasında birbaşa təsbit edilməyən, izaha ehtiyacı olan məsələlərin həllinə yönəlmişdir. Avtonom hüquqi anlayışlar presedent və hüquqi mövqe ilə birgə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ sisteminin tərkib elementləridir. Respublikamızda rəsmi olaraq presedentin hüququn mənbəyi kimi tanınması mövcud olmasa da, faktiki olaraq, Avropa Məhkəməsi presedentləri hüququn mənbələri qismində istifadə edilir. Avropa Məhkəməsi tərəfindən hazırlanan hüquqi mövqe presedent kimi qəbul edilir. Azərbaycan Avropa Konvensiyasının iştirakçısı və onu 2002-ci ilin aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Avropa Konvensiyası və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini tanıyır. Azərbaycan Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etdiyi dövrdən sonra yurisdiksiyası altında olan insanların Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir.

Avropa Konvensiyası Avropa regionu legal sisteminin nüvəsini təşkil edir⁶³. Avropa Konvensiyası həm maddi, həm də

⁶⁰Постановление Европейского суда по правам человека от 20 мая 1998 года «Готрен и другие против Франции» [Gautrin and others v. France] (жалоба № 25405/94).

⁶¹Постановление Европейского суда по правам человека от 24 февраля 1994 года «Касадос Кока против Испании» [Casado Coca v Spain] (жалоба № 15450/89).

⁶²Постановление Европейского суда по правам человека от 20 мая 1998 года «Шоппер против Швейцарии» [Schopper v Switzerland] (жалоба № 25405/94).

⁶³Emilie M. Hafner-Burton. Making human rights a reality. Princeton. Princeton university press. 2013, 277 p.

prosesual hüquq normalarını özündə cəmləşdirir. Avropa Konvensiyasına edilən dəyişikliklərə baxmayaraq, o, müasir cəmiyyətin və inkişafın tələblərinə tamamilə cavab verə bilmir, buna görə də, Avropa Məhkəməsi tərəfindən hüquqi mövqe işlənilib-hazırlanır ki, həmin hüquqi mövqələr də Avropa Konvensiyasında təsbit edilən rəhbər prinsiplərin tələblərinə cavab verir, yeni hüquqi mövqeyə əsaslanan qərar isə presedent hesab olunur. Avropa Məhkəməsi aktları aşağıdakı məsələləri özündə təcəssüm etdirir:

- baş vermiş hüquq pozuntusunun həllinə yönəlmişdir;
- Avropa Konvensiyasının tətbiq və təfsiri məsələlərini irəli sürür;
- insan hüquq və azadlıqları üzrə vahid standartların hazırlanmasına yönəlmişdir;
- təkrarlanan, dəfələrlə tətbiq edilən və Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin məhkəmələri tərəfindən qərar qəbulunda istinad edilən qaydalar rolunu oynayır.

Avropa Məhkəməsi aktlarının yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətləri həmin aktların hüquqi tənzimətinin mənbəyi olması haqqında fikir yürütməyə imkan verir. Hüququn belə mənbəyi məcburi xarakter daşıyır və Avropa Konvensiyasında təsbit edilən insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə istiqamətlənmiş hüquqi başlanğıcları özündə əks etdirir.

Avropa Məhkəməsinin presedent xarakteri belə bir fikri qeyd etməyə əsas verir ki, Avropa Məhkəməsinin praktikası göstərir ki, öz hüquqi mövqələrini hazırlayarkən Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyası iştirakçıları üçün vahid hüquqi standartlar müəyyən edir və bununla da öz qərarlarında hüquq normasının təfsir və izahını verməklə hüququn mənbəyi olan presedentlər formalaşdırır.

Azərbaycan məhkəmələri son dövrlər öz qərarlarında Avropa Məhkəməsi qərarlarına tez-tez istinad edirlər. Respublikamızın Avropaya iqtisadi və siyasi inteqrasiyası ümumilikdə cəmiyyətin də inkişafında dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Avropa Məhkəməsinə müraciətlərin sayı artmışdır. Bütün bunlar Avropa insan hüquqları standartlarının Respublikamızda genişlənməsinin nəticəsidir. Presedent hüququnun rəsmi şəkildə hüququn mənbəyi kimi qəbul edilməsi isə kifayət qədər mürəkkəb və ətraflı şəkildə araşdırılmaya ehtiyacı olan məsələdir. Fikrimizcə, bu işdə bütün məsələlər (maddi,

mənəvi, əxlaq, dini, təhsil və s.) nəzərə alınmalıdır.

1.2. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının dövlətdaxili hüquq sistemlərinə təsir imkanları

Avropa Konvensiyası və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarları milli hüquq sistemlərinə təsir göstərir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli hüquq sistemlərinə hansı şəkildə və formada təsir göstərməsi həmin qərarların realizə keyfiyyətində birbaşa olaraq özünü büruzə verir. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli hüquq sistemləri tərəfindən qəbul edilməsi “resepsiya” anlayışı ilə birbaşa əlaqəlidir. Resepsiya iki əhəmiyyətli məqamı özündə əks etdirir: a) Avropa Konvensiyası normalarının ratifikasiya və ya bəyannamə mexanizmi vasitəsilə milli hüquq tərəfindən qəbul edilməsi; b) Avropa Konvensiyası normalarının birbaşa realizəsi məqsədilə iştirakçı-dövlətlərin üzərinə hüquq və vəzifələrin qoyulması. Bununla belə, Avropa Konvensiyasında təsbit olunan hüquq norması dəyişilməz olaraq qalır və onu yaradan subyektlər üçün məcburi xarakter kəsb edir. Beynəlxalq müqavilələrin qəbulu nəticəsində formalaşan yeni normalar daxili hüquq normalarıdır, bu normalar mahiyyət etibarilə milli hüquq sistemlərindən fərqlənmir⁶⁴.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Konvensiyasının əksər iştirakçı-dövlətləri Avropa Konvensiyasının milli hüquq normaları üzərində prioritetindən çıxış edir və Avropa Konvensiyasına konstitusion deyil, hüquqi dəyər verirlər.

Avropa Konvensiyasının qəbulu müvafiq dövlətin Konstitusiyasında hansı prinsipin (monizm və ya dualizm) təsbit edilməsindən asılıdır⁶⁵. Beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqa daxil edilməsi iki yolla həyata keçirilir⁶⁶. Monizm prinsipinə əsasən

⁶⁴Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. Киев, Вища школа, 1980, с. 81.

⁶⁵Kumm M. Towards a Constitutional Theory of the Relationship between National and International Law II International Law. Part I and II. National Courts and the Arguments from Democracy, p. 1-2.

⁶⁶Drzemczewski A. European Human Rights Convention in Domestic Law. Oxford, 1985, p. 33-35.

beynəlxalq müqavilələr ratifikasiya olunduqdan sonra milli hüququn integrasiya olunmuş tərkib hissəsinə çevrilir. Dualizm prinsipinə görə, beynəlxalq müqavilələrin implementasiyası ratifikasiya yolu ilə deyil, xüsusi qanunun qəbulu və ya mövcud qanuna dəyişikliyin edilməsi ilə həyata keçirilir.

Hər bir iştirakçı-dövlətdə Avropa Konvensiyası normaları milli hüquq sistemində xüsusi yer tutur. Milli hüquqda Avropa Konvensiyasının normalarının yeri milli normaların və ya Avropa Konvensiyasının normalarının prioritetini müəyyənləşdirir. Milli norma və ya Avropa Konvensiyası normasının prioritetə malik olması, Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icrasının effektivliyindən asılıdır. Məsələn, Avstriyada Avropa Konvensiyası ölkə Prezidenti tərəfindən imzalanmış və Milli Şura tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur. 1964-cü ilə qədər Avropa Konvensiyası ölkə konstitusiyasına bərabər tutulmamışdır. Həmin il federal konstitusiyada aparılan islahatdan sonra, Avropa Konvensiyası konstitusion əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Avstriya Konstitusiyasına əsasən beynəlxalq hüququn ümumtanınmış normaları federal hüququn tərkib hissəsidir⁶⁷.

İtaliyada Avropa Konvensiyası normaları dövlətdaxili normalar üzərində prioritetə malikdir. İtaliya Konstitusiyasının 10-cu maddəsində də qeyd edilir ki, İtaliyanın hüquq qaydası beynəlxalq hüququn ümumtanınmış normaları ilə razılaşdırılır⁶⁸. Almaniyanın Əsas Qanununda belə bir norma var – beynəlxalq hüququn ümumtanınmış normaları federasiya hüququnun tərkib hissəsidir, qanunlar üzərində üstünlüyə malikdir və federal ərazinin sakinləri üçün hüquq və vəzifələr yaradır. Əsas Qanunun 100.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, əgər hüquqi mübahisə yaranarsa ki, beynəlxalq hüquq norması federal hüququn tərkib hissəsidir və fərd üçün bilavasitə hüquq və vəzifələr yaradır, bu məsələni Konstitusiya Məhkəməsi müəyyən edir. Ümumiyyətlə, Avropa Konvensiyası normalarının Almaniyada qanunvericiliyində yeri ilə bağlı məsələni Almaniyada Konstitusiya Məhkəməsi həll edir. Almaniyada Avropa Konvensiyası

⁶⁷Schütze R. European Constitutional Law. Cambridge. Cambridge University Press, 2012. p. 152.

⁶⁸Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года. Статья 10. Конституции государств Европейского Союза. М., 1999, с. 424.

Əsas Qanunun 59.2-ci maddəsinə əsasən tətbiq edilmişdir⁶⁹.

Almaniyada Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası qaydası bu dövlətin dövlət-hüquqi quruluşunun spesifikliyi ilə şərtlənir. Birincisi, Almaniya federasiyadır, yəni torpaqların və federal orqanların arasında hakimiyyət və məsuliyyət bölgüsü məsələsi; ikincisi, Almaniya parlamentli respublikadır, yəni qanunverici hakimiyyət icraedici orqanların hərəkətlərinə nəzarət üzrə müstəsna səlahiyyətlərə malikdir; üçüncüsü, Almaniyanın hüquq sistemində Konstitusiya Məhkəməsinə geniş səlahiyyətlər verilmişdir, məsələn. Konstitusiya Məhkəməsi qanunların və qanunqüvvəli aktların konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlayır, bütün səviyyələrdə məhkəmə və icraedici orqanların hüquq tətbiqi praktikasını yoxlayır; dördüncüsü, ölkənin hüquq sistemində Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi qərarları federal qanun statusuna malikdir. Milli hüququn Avropa Məhkəməsi standartlarına uyğunlaşdırılması Konstitusiyanın üstünlüyü prinsipi əsasında həyata keçirilir. Onu da qeyd edək ki, Avropa Şurası orqanları Almaniyada Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasını qənaətbəxş hesab edir⁷⁰. Almaniyada Avropa Məhkəməsi standartlarının qəbulu ilə bağlı belə bir mövqe formalaşmışdır ki, ölkədə həm ona münasibətdə çıxarılan qərarlar, həm də digər dövlətlərə aid qərarlar hüquq sistemində inteqrasiya olunur. Almaniyada Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası proseduru müxtəlif hakimiyyət orqanlarının səlahiyyət və iş qaydasını müəyyən edən qanun və qanun qüvvəli aktlarla formalaşdırılır, lakin müvafiq sferada ayrıca normativ-hüquqi akt yoxdur. Kompensasiya ödənilməsi ilə bağlı qayda və prosedurlar ətraflı şəkildə işlənib-hazırlanmışdır. İnzibati qərarlara yenidən baxılması ilə bağlı normalar da qanunvericiliyə əlavə edilmişdir, lakin mülki və digər işlər üzrə adekvat normalar hələ ki, mövcud deyil⁷¹.

Avropa Konvensiyası iştirakçı-dövlətlərin hüquq sistemində eyni dərəcədə yer tutmur. Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətləri, onların milli qanunvericiliklərində təsir imkanlarına görə növbəti kimi qruplaşdırmaq olar: 1) Avropa Konvensiyasının milli

⁶⁹Конституция Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 года Статья 25. Конституции государств Европейского Союза М., 1999, с. 522.

⁷⁰<http://publicverdict.ru/topics/eurocourt/7740.html>.

⁷¹[www.ombudsman.omsk.ru/www/upch.nsf/0/.../\\$FILE/Д-27.doc](http://www.ombudsman.omsk.ru/www/upch.nsf/0/.../$FILE/Д-27.doc).

hüquq normaları üzərində prioritet rola malik olduğu dövlətlər (Azərbaycan, Latviya, Ukrayna, Rusiya və s.); 2) Avropa Konvensiyası normalalarının konstitusion statusa malik olduğu dövlətlər (Avstriya, İsveçrə və s.); 3) Avropa Konvensiyası normalalarının konstitusion norma kimi baxılmadığı dövlətlər (Fransa, Belçika, Lüksemburq, Rumıniya və s.); 4) Avropa Konvensiyası normalalarının adi qanun statusuna malik olduğu dövlətlər (Almaniya, Türkiyə, İtaliya və s.)⁷².

Norveç Avropa Konvensiyasını 1999-cu ildə Parlament haqqında Aktı qəbul etməklə milli hüquqa daxil etmişdi. Ənənəvi dualist dövlətlərdən olan Danimarka, İsveç, İslandiya, Finlandiya kimi dövlətlər də Avropa Konvensiyasını milli hüquq sistemində daxil etmişdir. Böyük Britaniyada 1998-ci ildə İnsan hüquqları haqqında Akt qəbul edilmişdi. Həmin Akt Avropa Konvensiyasını milli hüquqa inkorporasiya etmişdir. Avropa Konvensiyasının inkorporasiyası Böyük Britaniyanı, əsasında insan hüquqları dayanan sistemə dönüş etməsinə şərait yaratdı. İngilis konstitusion nəzəriyyəsi daim belə addımlara qarşı çıxmışdır. D.Feldman qeyd edir ki, Akt belə bir suala cavab verməlidir ki, dövlətin hüquq sistemində qarışmaq əsaslıdır mı⁷³. Qeyd etmək lazımdır ki, 1998-ci il Aktı Avropa Konvensiyasının uyğunlaşdırılmış müddəalarla qəbul edilməsini təmin edir, məhkəmələrə isə Parlament aktlarının etibarsızlığının tanınması ilə bağlı səlahiyyətlər vermir. Dövlət hakimiyyəti orqanları daim Parlamentin suvereniteti ilə bağlı fundamental mövqeyinin qorunub saxlanmasında maraqlı idi. Beləcə, rəsmi konstitusiyası və konstitusiya məhkəməsi olmayaq Britaniya bu Aktın qəbulundan sonra milli hüquq sistemində dəyişikliklər edilməsi üzrə obyektiv zərurətlə qarşılaşdı⁷⁴.

Yuxarıda qeyd etdiklərimiz onu göstərir ki, Avropa Konvensiyası iştirakçı-dövlətlərdə eyni dərəcədə inkorporasiya olunmamışdır. Buna görə də, Avropa Məhkəməsi qərarları milli hüquq sistemləri tərəfindən eyni cür qəbul edilmir.

⁷²<http://vsenarodniy.ru/publ/15-1-0-103675>.

⁷³Feldman D. The Human Rights Act 1998 and Constitutional Principles II Legal Studies. 1999. Vol. 19. No 2. p. 167.

⁷⁴Ewing K. The Human Rights Act and Parliamentary Democracy II Modern Law Review. 1999. Vol. 62. No 1. p. 84.

Milli hüquq sistemləri tərəfindən Avropa Məhkəməsi qərarlarının qəbul edilməsinin vacib aspekti Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin milli məhkəmələrinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Avropa Məhkəməsi qərarlarının qəbul edilməsi Avropa Konvensiyası normalarının konkret dövlətin milli hüquq sistemində inteqrasiyası səviyyəsindən, həmçinin müvafiq dövlətin hakiminin hüquq düşüncəsi və hüquq mədəniyyətindən asılıdır. Respublikamızda məhkəmələr öz mövqelərini Avropa Məhkəməsi qərarları ilə razılaşıdırırlar, bununla onlar öz qərar və nəticələrini möhkəmləndirir və daha effektiv şəkildə əsaslandırırırlar. Məsələn, 2002-ci ildən 2012-ci ilə qədər olan müddətdə AR Konstitusiyaya Məhkəməsi öz qərarlarında ildə yalnız 2-3 dəfə Avropa Məhkəməsi qərarlarına istinad etmişdirsə, 2012-ci ildə bu rəqəm 10 olmuşdur⁷⁵. Göründüyü kimi, Avropa Məhkəməsinin qərarları Azərbaycan məhkəmələrinin mövqelərinin formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Ümumiyyətlə, Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyini müasir həyatın reallıqlarına adaptasiya edən vasitəçi kimi Konstitusiyaya Məhkəməsi öz təcrübəsində həmin hüquqi mövqeyi aktiv şəkildə istifadə edir⁷⁶. Respublikamızın məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, Avropa Məhkəməsi qərarları Konstitusiyaya Məhkəməsi qərarlarına əhəmiyyətli təsir göstərir. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi əksər hallarda öz mövqeyinin möhkəmləndirilməsi üçün Avropa Məhkəməsi qərarlarına istinad edir. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Avropa Məhkəməsi praktikasını ətraflı şəkildə tədqiq etməklə konkret işlərin həllində əlavə arqumentasiya kimi istifadə edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi ilə yanaşı, Avropa Məhkəməsi qərarları AR Ali Məhkəməsinin fəaliyyətinə də öz təsirini göstərir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası sahəsində AR Ali Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilən ən mühüm tədbir Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi

⁷⁵www.constcourt.gov.az.

⁷⁶Volkov V. Implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in the practice of the Russian Federation Constitutional Court. The Draft of Law by Torshin. Russian Yearbook of International Law. Social-Commercial Company –Russia-Neva, S.Petersburg, 2011, p.216.

haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 2006-cı il tarixli Qərarıdır. Qərarın 2-ci bəndində qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təmininə yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericiliklə yanaşı, Avropa Konvensiyası müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər.

Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 03.11.2008-ci il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, Məhkəmələrə izah edilsin ki, mənəvi zərərin ödənilməsi barədə iddialara baxarkən AR Konstitusiyasını, Avropa Konvensiyasını, Avropa Konvensiyasına dair Protokolları, mənəvi zərərin ödənilməsinə nəzərdə tutan milli qanunvericilik aktlarını, habelə Avropa Məhkəməsinin presedentlərini rəhbər tutmalıdırlar⁷⁷. Məhkəmə praktikası ilə yanaşı, Avropa Məhkəməsi qərarları qanunvericilik prosesində də nəzərə alınır. Avropa Məhkəməsi qərarlarının normayaradıcılıq prosesində nəzərə alınması Avropa Məhkəməsi qərarlarında əksini tapan hüquqi mövqelərin xarakterindən asılıdır. Qanunvericilik prosesinə təsirin müxtəlif variantları mövcuddur: a) qanunverici Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyini həyata keçirir; b) qanunverici hüquqi tənzimləmənin mahiyyətini dəyişmədən Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyini konkretləşdirir; c) Avropa Məhkəməsi qərarlarından çıxış edərək yeni hüquqi norma müəyyən edə bilər.

Bir məsələyə də diqqət yetirmək lazımdır ki, Avropa Məhkəməsi qərarları hüquqşünas alimlərin, hakimlərin, vəkillərin, vəzifəli şəxslərin, vətəndaşların hüquq düşüncəsinə və hüquq mədəniyyətinə də təsir göstərir. Xüsusilə də, vəkillər müdafiə etdiyi şəxslərin işlərini məhkəmədə apararkən öz fikir və mövqelərinin əsaslandırılmasında həmin qərarlara istinad edirlər. Bütövlükdə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizəsi ilə əlaqədar Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin milli hüquq sistemlərində növbəti iki məsələyə aydınlıq gətirilməsinə ehtiyac var: a) Avropa

⁷⁷www.e-qanun.az.

Məhkəməsi qərarlarının icrası üzrə dövlət orqanlarının öhdəlikləri necə realizə olunur; b) Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası üzrə məhkəmələrin öhdəlikləri necə həyata keçirilir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına münasibətdə dövlət orqanlarının öhdəlikləri üzrə Almaniya Konstitusiyası Məhkəməsi hakimlərinin mövqeyi belədir: Avropa Məhkəməsi milli normanı və ya Avropa Konvensiyasına uyğun olmayan məhkəmə qərarını ləğv etmək səlahiyyətinə malik deyil. Avropa Məhkəməsi yalnız bu və ya digər milli aktın Avropa Konvensiyası müddələrinin pozulması ilə qəbul olunduğunu bəyan edə bilər. Baxılan işin mahiyyətinə münasibətdə Avropa Məhkəməsi bəyanat xarakterli qətnamə qəbul edir ki, orada qeyd edilir ki, konkret mübahisə predmetinə münasibətdə müvafiq dövlət Avropa Konvensiyasına əməl etmişdir, ya etməmişdir. Lakin bu, kassasion qətnamə deyil, hansı ki, iştirakçı-dövlətin mübahisəli tədbirini bilavasitə istisna etsin⁷⁸.

Yuxarıda qeyd edilən fikrə analogiyanı yansıyan Azərbaycanın Avropa Məhkəməsinəki səlahiyyətli nümayəndəsi Ç.Əsgərov da qeyd etmişdir – Avropa Məhkəməsi Azərbaycana aid işlərlə bağlı qəbul etdiyi qərarlarda şəxslərin pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək üçün Azərbaycan hökumətinə bir neçə mümkün çıxış yolu tövsiyə etmişdir. Ümumiyyətlə, Avropa Məhkəməsinin dövlətlərə bu cür göstərişlər verməsi olduqca mübahisəlidir. Avropa Məhkəməsi öz qərarlarında yalnız bu və ya digər hüququn pozulmasını müəyyən edir, Avropa Konvensiyasına əsasən Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icrasına nəzarət etməli orqan - Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi isə həmin pozuntuların aradan qaldırılması üçün tədbirləri müəyyən edir⁷⁹. Avropa Konvensiyasına uyğun olmayan bu və ya digər norma və ya tədbirin istisna edilməsi iştirakçı-dövlətin milli orqanlarının vəzifəsidir. İştirakçı-dövlətin qanunverici orqanı Avropa Konvensiyasına uyğun olmayan qanunu ləğv edə bilər. Məhkəmələr isə, əgər milli qanunvericilikdə işə yenidən baxılması ilə bağlı əsaslar varsa, Avropa Məhkəməsinin Avropa Konvensiyasına uyğun

⁷⁸ Постановление Федерального Конституционного суда ФРГ от 14.10.2004, № 2 BvR 1481/04, BV.Перевод на русском языке опубликован в бюллетене Конституционного суда РФ «Зарубежная практика конституционного контроля». Выпуск номер 86, 2004, с. 23.

⁷⁹ www.news.milliaz.

olmayan hesab etdiyi qərara yenidən baxa bilər. Azərbaycan qanunvericiliyində müvafiq müddəalar nəzərdə tutulmuşdur.

2 iyul 2001-ci il tarixli 172-IIQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” AR Qanunu ilə Mülki və Cinayət prosesual məəcəllələrinə müvafiq dəyişikliklər edilmiş və Mülki-Processual Məcəlləyə yeni 44-1-ci fəsil əlavə edilmiş, Cinayət-Processual Məcəlləsində LIII fəsil yeni redaksiyada verilmişdir⁸⁰.

Qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklərdən sonra Mülki-Processual Məcəllənin 431-1-ci maddəsində qeyd edilir ki, hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə məhkəmə aktlarına yenidən baxmaq üçün əsaslardan biri Avropa Məhkəməsi tərəfindən AR məhkəmələrinin işə baxarkən Avropa Konvensiyasının müddələrinin pozulmasının müəyyən edilməsidir. Aдекват müddəə AR Cinayət-Processual Məcəlləsinin 455-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, məhkəmə aktlarına hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə baxılması üçün əsaslardan biri Avropa Məhkəməsi tərəfindən AR məhkəmələrində cinayət işi, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materialları və ya xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə icraat zamanı Avropa Konvensiyasının müddələrinin pozulmasının müəyyən edilməsidir⁸¹.

Ümumiyyətlə, Avropa Konvensiyasının dövlətlər tərəfindən qəbulunun yekun məqsədi beynəlxalq hüquq çərçivəsində fəaliyyət göstərən vətəndaşlığından, yaşayış yerindən, mənşəyindən asılı olmayaraq dünya əhalisi üçün əlyətərli olan insan hüquqlarının tanınması və müdafiəsi üzrə universal sistemin yaradılmasıdır.

Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlər üçün məcburi olan Avropa Məhkəməsinin qərarları həmin dövlətlərin milli qanunvericiliklərinin inkişaf amili kimi çıxış edir. İştirakçı-dövlətlər Avropa Məhkəməsi tərəfindən irəli sürülən nöqsanların aradan qaldırılması tədbirlərini özləri müəyyən edir. Əksər hallarda iştirakçı-dövlətlər Avropa Konvensiyasının normalarını Avropa Məhkəməsi qərarları nəzərə alınmaqla tətbiq edirlər. bununla da, həmin qərarlara dövlətdaxili hüquqda birbaşa təsir qüvvəsi verirlər. Bu cür birbaşa

⁸⁰ www.e-qanun.az.

⁸¹ www.e-qanun.az.

təsir Avropa Konvensiyasının yeni pozuntularının qarşısını almaqda yardımçı olur. Avropa Məhkəməsi qərarlarının Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin milli qanunvericiliklərində birbaşa təsir imkanları Avropa Konvensiyası mexanizminin unikal özəlliyinin təəcəssümüdür.

Yekunda qeyd edək ki, ümumi baxışda Azərbaycan qanunvericiliyində və məhkəmə praktikasında Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi qərarlarının daha çox nəzərə alınması tendensiyası müşahidə olunur. Məhkəmə presedentinin rəsmi qaydada hüququn mənbəyi olmamasına baxmayaraq, Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli məhkəmə praktikasına resepsiyası ilə bağlı ciddi problem və ya prinsiplial fikir ayrılıqları yoxdur.

1.3. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində təsirinin hüquqi əsasları və hədləri (beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqəsi)

İnsan hüquqlarının müdafiəsi, bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq, beynəlxalq və milli hüququn, insan hüquqları üzrə beynəlxalq standartların və dövlətlərin daxili qanunvericiliyinin qarşılıqlı əlaqəsi aktual problemlərdəndir.⁸²

Avropa ölkələrinin Avropa Şurası Nizamnaməsinə qoşulması və Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməsi həmin ölkələrin hüquq sistemlərinin Avropa Şurasının hüquqi standartlarına uyğunlaşdırılması məqsədini aktuallaşdırmışdır.⁸³

Bu proses gedişində Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etmiş dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycanın hüquq sistemində Avropa Məhkəməsi presedentlərinin daxil edilməsilə bağlı bir sıra nəzəri və praktiki problemlər meydana çıxmışdır.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycanın hüquq sistemində təsirinin hüquqi əsasları və hədləri məsələsinə birbaşa keçid

etməzdən öncə, qeyd etmək lazımdır ki, belə təsir Avropa Məhkəməsinin yaradılması məqsədləri ilə bağlıdır. Avropa Məhkəməsinin məqsədləri Avropa Konvensiyasının məqsədləri ilə bağlıdır. Bu, ilk növbədə, Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərin yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxsə Avropa Konvensiyası və Protokollarda müəyyən edilən insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsidir. Bu məqsəd Respublikamızın Konstitusiyasında təsbit edilən 12.1-ci maddəyə uyğun gəlir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.⁸⁴ Avropa Konvensiyası və Konstitusiya arasındakı bu əlaqə beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn vahid məqsədi olan insan hüquqlarının müdafiəsi məsələsinin həlli zərurətindən qaynaqlanır.

Ümumiyyətlə bir vacib məsələni qeyd edək ki, insan hüquqları insan təbiətinə əsaslanır, insan hüquqlarının müdafiəsi yalnız insan həyatını deyil, layiqli insan həyatını təmin etməlidir.⁸⁵ Müasir dövrdə fərdlər beynəlxalq hüquqi münasibətlərə daha aktiv şəkildə daxil olur və bəzən insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların təmin edilməsi prosesində iştirak edirlər. Bu fikrə misal kimi Avropa Məhkəməsinin fəaliyyətini qeyd etmək olar. Məhkəmə prosesinin nəticəsində proses iştirakçısı olan fərd beynəlxalq hüququn bilavasitə subyektinə çevrilir. Məhz belə yanaşma müasir elmi ədəbiyyatlarda aktiv şəkildə əsaslandırılır.

İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi fərdlərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə xidmət etməklə onları beynəlxalq hüquq sisteminin subyektinə çevirmişdir⁸⁶. Fərdlərin hüquq subyektliyi beynəlxalq prosesual (prosedur) hüquq qabiliyyəti planında da üzə çıxır. Fərdin beynəlxalq prosesual hüquq qabiliyyəti onun beynəlxalq məhkəmə və kvazi məhkəmə orqanları ilə birbaşa kontaktında özünü göstərir. Bu məsələ ECOSOC-un 6 may 1967-ci il tarixli 1235 (XLII) Qətnaməsində, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında

⁸²Donnelly J. International Human Rights. Westview Press. University of Denver, 2007, p. 21-23.

⁸³Права человека в условиях глобализации (материалы науч. конфер.) / Рос. акад. наук, Институт государства и права/ Отв. ред. Е.А.Лукашева. Н.В.Кологола, М., 2006.

⁸⁴www.e-qanun.az.

⁸⁵Donnelly J. Universal Human Rights in Theory and Practice. 3rd Edition. New York, 2013, Cornell University Press. Ithaca and London. p. 290.

⁸⁶Hammer M.Leonard. A Foucauldian approach to International Law. Descriptive Thoughts for Normative issues. Padstow, Cornwall, Ashgate, 2007, p. 97.

Beynəlxalq Pakta İkinci Əlavə Protokolda, 26 may 1952-ci il tarixli Bonn Sazişi və Avropa Konvensiyasına 11 saylı Protokolla müəyyən edilmişdir⁸⁷. AR Konstitusiyasına müvafiq olaraq, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır. Bu respublikanın ali məqsədi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsidir, bu məqsədin realizəsi isə bir sıra dövlətdaxili və beynəlxalq institutların fəaliyyətinin mahiyyətini təşkil edir.

AR-in hüquq sisteminin tərkib hissəsi olan Avropa Konvensiyası və ona əlavə protokollar mülki və siyasi hüquqların təmin edilməsi üzrə dövlətin öhdəliyini nəzərdə tutur⁸⁸. Avropa Konvensiyası və ona əlavə protokollar əsas etibarilə mülki və siyasi hüquqları qoruyur, lakin istisnalar da var. Avropa Konvensiyası azlıqların hüquqlarının müdafiəsi, irqi ayrı-seçkilikdən müdafiə və hüquq subyektliliyinin tanınması məsələlərini birbaşa müdafiə etmir⁸⁹.

Avropa Konvensiyasında bəyan edilən hüquqların konkret təfsiri Avropa Məhkəməsinin qərarlarında verilir. Ümumiyyətlə, Avropa Konvensiyasının normaları iştirakçı-dövlət tərəfindən insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə dövlətlərin əsas öhdəliyinin realizəsini təmin edən vacib subsidiar hüquqi vasitədir⁹⁰.

Avropa Konvensiyası və ona əlavə protokolların AR-in hüquq sistemində hüquqi statusunu xarakterizə edərkən qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Konvensiyasında təsbit edilən demək olar bütün əsas hüquq və azadlıqlar bu və ya digər şəkildə Konstitusiyanın mətnində təsbit edilmişdir. AR Konstitusiyasında insan hüquqlarının qorunmasına təminat verən birbaşa maddə var. Konstitusiyanın 26.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir. Beləliklə, həm Avropa Konvensiyasında, həm də Konstitusiyada hüquq normalarının ümumi

⁸⁷Международное Право. Общая часть. Учебник. Отв. Ред. Р.М.Валеев. Г.И.Курдюков. М., Статут, 2011, с.363.

⁸⁸Graham L., Epps V. International Law. Examples and explanations. Wolters Kluwer. Law and business. 2011, p. 243.

⁸⁹Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of The European Convention on Human Rights. 2nd edition. Oxford, Oxford University Press, 2009, p. 3-4.

⁹⁰Омаркадиева М.Х. Международно-правовые аспекты реализации права граждан на судебную защиту / «Черные дыры» в Российском законодательстве. 2007, № 4, с. 170.

iyerarxiyasında insan hüquqlarına üstün yer verilir. V.L.Tolstıx qeyd edir ki, Konstitusiyaya və beynəlxalq müqavilə bir-birilə əlaqəli müddəaları təsbit edir, burada beynəlxalq hüquq normaları dövlətdaxili hüquq qaydası normaları üçün ilkin əsas rolunda çıxış edir⁹¹.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının dövlətdaxili hüquq sisteminə təsirinin hüquqi əsasları Avropa Konvensiyası normalarında da öz əksini tapmışdır. Avropa Konvensiyasının 32-ci maddəsində qeyd edilir ki, Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası 33, 34 və 47-ci maddələrdə nəzərdə tutulmuş şərtlərlə Avropa Konvensiyasının və onun Protokollarının şərh və tətbiqinə dair göstərilən bütün məsələlərə şamil edilir. Konkret iş üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası ilə bağlı mübahisəni Avropa Məhkəməsi özü həll edir. Hazırda Avropanın 47 dövləti və 800 milyondan artıq insan Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası altındadır⁹². Avropa Konvensiyasının 44-cü maddəsinə əsasən Avropa Məhkəməsinin qərarı qətidir, 46-cı maddədə isə qeyd edilir ki, Razılığa gələn Yüksək Tərəflər, Avropa Məhkəməsinin onların tərəf olduqları işlər üzrə yekun qərarına riayət etməyi öhdələrinə götürürlər.

Müstəqil müqavilə aktı kimi, Azərbaycanın hüquq sisteminin tərkib hissəsi olan Avropa Konvensiyası öz beynəlxalq-hüquqi keyfiyyətlərini qoruyub saxlayır. Avropa Konvensiyasının bir çox normaları Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi və İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktların müddəalarına oxşar beynəlxalq-hüquqi standartları özündə əks etdirir. Qeyd edilən aktların müddəaları insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq-hüquqi normalar sistemini təşkil edir⁹³.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Avropa standartları öz əsas parametrlərinə görə Azərbaycanda tanınan ümumi beynəlxalq standartlardan prinsiplial fərqlərə malik deyil. Regional beynəlxalq müqavilə kimi Avropa Konvensiyasının normaları məzmununa görə

⁹¹Толстых В.Л. ЕС. Конституция и международный договор /Российский юридический журнал. 2004, № 2, с. 49-55.

⁹²Əliyev Z. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, "AZSEA" nəşriyyatı. 2012, s. 67.

⁹³Iriye Akira., Goedde Petra., Hitchcock I.William. The Human Rights Revolution An International History. Oxford, Oxford University Press, 2012, p.327-338.

insan hüquqlarının müdafiəsi sferasında beynəlxalq hüququn universal prinsip və normalarına oxşardır. Eyni zamanda, həmin normalar AR Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktlarının müddəalarına da uyğunluq təşkil edir.

Qeyd etdiklərimizdən belə qənaətə gəlmək olar ki, AR Konstitusiyası və Avropa Konvensiyası normaları bir çox oxşarlıqlara malikdir və hüquq sistemində eyni funksiyaları yerinə yetirir. Konstitusional müddəalar daxili hüquqda beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi üçün əsaslı hüquqi baza yaratmışdır.

Azərbaycan hüquq sistemində belə bir qayda var ki, məhkəmələr öz fəaliyyətində qanuna tabe olmalıdırlar. Bu qaydanın normativ əsasını AR Konstitusiyasının 127.1-ci maddəsi təşkil edir. Məhkəmə sisteminin vahidliyi bütün məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin və beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi yolu ilə təmin edilir. AR Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 1.1-ci maddəsinə əsasən AR məhkəmələrində mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatının qaydası AR Konstitusiyası, «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» AR Qanunu, bu Məcəllə, digər qanunlar, habelə AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir⁹⁴.

Bununla yanaşı, AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 2.1.4-cü maddəsində qeyd edilir ki, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR cinayət-prosessual qanunvericiliyinin tərkib hissəsini təşkil edir⁹⁵. Beynəlxalq müqavilə normasının birbaşa tətbiq olunma xüsusiyyəti və AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsində onu mənbə kimi tanıması (maddə 2.1.4) cinayət-prosessual qanunvericilikdəki boşluqların hüquq tətbiqetmə prosesində də aradan qaldırılmasına imkan verir⁹⁶. Respublikamızda cinayət işləri üzrə icraat cinayətin törədildiyi yerdən asılı olmayaraq cinayət mühakimə icraatına aid qanunvericiliyə uyğun aparılır və cinayət prosesi sferasında beynəlxalq müqavilələr qəbul edilibsə və həmin müqavilə qanunvericiliyin mənbəyi kimi tanınıbsa, müqavilənin müvafiq cinayət mühakimə icraatına tətbiq edilməsi mümkündür.

⁹⁴www.e-qanun.az.

⁹⁵www.e-qanun.az.

⁹⁶Seyidov Ə.C. Cinayət prosessual insan hüquqlarının təminatı məsələləri: beynəlxalq standartlar və dövlətdaxili qanunvericilik. Monoqrafiya. Bakı, Uniprint, 2013, s. 67.

Ümumiyyətlə, cinayət işlərindən danışarkən, bir vacib məqama toxunmaq istərdik. Respublikamızda cinayətçılığın artımı müşahidə edilir. Belə ki, 2000-2012-ci illərin statistik rəqəmləri bunu sübut edir. Tanınmış hüquqşünas-alim İ.M.Rəhimov qeyd edir ki, cinayətçılığın gələcək vəziyyəti və dinamikası həm məkan, həm də zaman kəsiyində dəqiq deyil, nisbidir. Çünki harada, nə vaxt və kim tərəfindən növbəti cinayətin törədilməsini əvvəlcədən bilmək mümkün deyildir. Eyni zamanda, statistik proqnozların həyata keçirilməsi ilə güman etmək mümkündür ki, ildən-ilə cinayətçilik hallarının müəyyən növləri təkrarlanacaqdır⁹⁷.

AR-in ali məhkəmə orqanları Avropa Məhkəməsi qərarlarının tətbiqinə müxtəlif cür yanaşırlar. Bu sferada AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Öz fəaliyyəti ilə AR Konstitusiyaya Məhkəməsi milli hüquq tətbiqedicisini insan hüquqları sahəsində normaların düzgün tətbiqinə istiqamətləndirir, həmçinin gələcək normayaradıcılıq üçün də zəmin yaradır.

Ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrin Avropa standartlarının tətbiqi sferasında rolu Ali Məhkəmə Plenumunun 2006-cı il tarixli Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında Qərarında öz əksini tapmışdır. Həmin Qərara əsasən İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericilik ilə yanaşı, Avropa Konvensiyası müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər. Məhkəmələr ədalət mühakiməsinə həyata keçirərkən, dövlətin Avropa Konvensiyası əsasında üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməlidirlər⁹⁸.

Avropa Konvensiyası və ona əlavə edilən protokollarda göstərilən insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi Avropa Məhkəməsi fəaliyyətinin məqsədini təşkil edir. Bu məqsəd AR-də ədalət mühakiməsinin yekun məqsəd və vəzifələri ilə üst-üstə düşür. Məqsəd və vəzifələrin uyğunluğu təsadüfi deyil, çünki Avropa

⁹⁷Rəhimov İ.M. Cinayət və Cəzanın Fəlsəfəsi. Bakı, Şərq-Qərb Nəşriyyat evi, 2014, s. 136.

⁹⁸www.supremecourt.gov.az.

Məhkəməsi və AR məhkəmələri tərəfindən müdafiə olunan sosial-hüquqi dəyərlər nəticədə bir-biri ilə uzlaşır. Bildiyimiz kimi, ədalət mühakiməsi məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Avropa Konvensiyası və ona əlavə edilmiş protokollar həm maddi, həm də prosessual normaları özündə əks etdirir⁹⁹. Fikrimizcə, ədalət mühakiməsinin realizə olunduğu məhkəmə prosesinin düzgünlüyü, şəffaflığı və əsaslı olması hüquqları pozulmuş şəxsin öz hüquqlarını məhkəmə vasitəsilə bərpa etməsində çox vacib amildir.

Avropa Konvensiyasının, xüsusilə də, Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli prosessual hüquq (cinayət, mülki, inzibati) mənbələri sistemində yeri ilə bağlı məsələnin tədqiqinə ehtiyac var. Ümumiyyətlə, AR hüquq doktrinasında hüququn mənbələri ilə bağlı məsələ ümumilikdə diskussiyalıdır. AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 2-ci maddəsində cinayət-prosessual qanunvericiliyin mənbələri sadalanır. Oxşar müddəalar AR Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 1-ci maddəsində də təsbit edilmişdir. Lakin hər iki məcəllədə Avropa Məhkəməsi qərarlarının mənbələr qismində verilməsi birbaşa göstərilməmişdir.

Adətən hüququn mənbələri bir neçə mövqedən nəzərdən keçirilir: maddi aspektdə - bu zaman hüququn mənbəyi qismində hüququn yaradıcı qüvvəsi başa düşülür, həmçinin onun normalarının maddi əsasını təşkil edir. Bəzi müəlliflər "hüququn mənbəyi" anlayışı ilə "hüququn forması" anlayışını sinonim kimi qəbul edir. Bu məsələnin nəzəri əsasını formal-hüquqi anlayış nəzəriyyəsi təşkil edir. Məhz bu anlayış səmərəli tətbiq və praktiki əhəmiyyət baxımından böyük imkanlara malikdir¹⁰⁰. Prosessual hüququn mənbəyi dedikdə, məhkəmə hakimiyyətinin realizəsi üçün prosessual normaların zahiri ifadə forması nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələnin tədqiqi üçün beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn əlaqəsi məsələsinə də nəzər yetirilməlidir. Bu sferada mübahisələr artıq bir əsrdən çoxdur ki davam edir. Milli hüququn üstünlüyü konsepsiyası əksər hallarda

⁹⁹Pieter van Dijk, Godefridus J. H. Hoof, G. J. H. Van Hoof. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. The Hague. Martinus Nijhoff Publishers, 1998.

¹⁰⁰Марченко М.Н. *Источники российского права: вопросы теории и истории: Учебное пособие/Отв.ред. М.Н.Марченко. М., Норма, 2005, с. 51.*

üstün rol oynayır, çünki beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi mexanizmi tədricən təkmilləşir¹⁰¹.

Beynəlxalq və milli qanunvericilik normalarının əlaqəsi problemi çoxşaxəli xarakter daşıyır. Hüquq nəzəriyyəsində müvafiq sferada geniş fikir müxtəliflikləri var. Beynəlxalq hüquq və milli qanunvericilik normaları müxtəlif hüquq sistemlərinin elementləridir. Bir faktı da nəzərə almaq lazımdır ki, beynəlxalq hüququn vahid forması yoxdur və bir-biri ilə əlaqədə olmayan çoxlu sayda milli hüquq normalarından təşkil olunmuşdur¹⁰². Bütün bu sistemlər müstəqildir və çox vaxt bir-birlərinə ziddiyyət təşkil edir. Buna görə də, beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi məsələsi elmi ədəbiyyatlarda hər bir hüquq sistemində münasibətdə ayrılıqda nəzərdən keçirilir¹⁰³. AR-in hüquq sistemində beynəlxalq hüquq normalarının primatlığı tanınır, lakin qanunvericilikdə "tərəfdar çıxdığı" anlayışından istifadə olunur. Bir məsələni də qeyd edək ki, Konstitusiya və referendumla qəbul edilmiş aktlar Respublikamızın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin normalarından üstün qüvvəyə malikdir.

Beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericiliyimizə tətbiqi daim müsbət nəticə verməyə bilər, belə problemlərin aradan qaldırılması üçün dövlətdaxili konstitusion mexanizm mövcuddur. Bu mexanizm milli hüquq sistemini beynəlxalq hüquq normalarının mənfəət təsirlərindən qorumaqla, milli maraqların gözlənilməsinə riayət edir. Konstitusion nəzarət mexanizminin obyektinə əsas etibarilə Respublikamızın ratifikasiya etmədiyi müqavilələrdir, lakin ratifikasiya olunmuş beynəlxalq müqavilənin vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozması faktı müəyyən olunduqda qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi yolu ilə belə halların qarşısını almaq olar.

Beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn uyğunluğu məsələsinə münasibətdə tarixən iki konseptual yanaşma formalaşmışdır: monizm

¹⁰¹ Гафуров И.Н. *Применение общепризнанных принципов и норм международного права и международных договоров российскими судами // Материалы научной сессии. Волгоград; Изд-во Вол ГУ, 2004. Право. Вып. 3, с. 34-38.*

¹⁰²Самхарадзе Д.Г. *Источники современного международного права // Международное публичное и частное право. 2006, с. 17.*

¹⁰³Белянская О.В., Пугина О.А. *Условия имплементации международно-правовых норм в российское законодательство//Право и политика. 2005, с. 10.*

və dualizm nəzəriyyələri. Dualist yanaşmanın tərəfdarları ilk öncə, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq sistemləri arasındakı əlaqədən çox, onların fərqli xüsusiyyətlərinə və müstəqillikləri məsələlərinin tədqiqinə diqqət ayırırdılar. Dualist konsepsiyanın tərəfdarları olan müasir beynəlxalq-hüquqsünaslar hüquq sistemlərinin beynəlxalq və dövlətdaxili olmaqla iki hissəyə bölgüsü məsələsində onların qarşılıqlı təsirinə və əlaqəsinə diqqət yetirirlər.

Dualist nəzəriyyə ilə yanaşı, elmi ədəbiyyatlarda monizm istiqaməti də geniş yayılmışdır. Bu konsepsiyanın tərəfdarları arasında da vahid fikir yoxdur. Monizm nəzəriyyəsinin əksər tərəfdarları beynəlxalq hüququn dövlətdaxili hüquq üzərində primatlığı fikrini müdafiə edirlər. Müəlliflərin belə fikri müdafiə etməsi, onların dövlət suverenitetindən imtina edərək dünya dövləti və hüququ fikrini irəli sürməsi ilə bağlıdır. Konstitusiyaya hüququ sferasında fəaliyyət göstərən mütəxəssislər isə hesab edir ki, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını təsbit edən beynəlxalq müqavilələr ölkə konstitusiyasından üstün hüquqi qüvvəyə malikdir. M.N. Marçenkonun fikrincə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını təsbit edən beynəlxalq müqavilələrin ölkə konstitusiyasından üstün hüquqi qüvvəyə malik olması fikri həqiqətə uyğun gəlmir, qanunvericiliyə ziddiyyət təşkil edir¹⁰⁴.

Beynəlxalq hüquq normalarının insan hüquq və azadlıqları sferasına tətbiqi baxımından hüquqi qüvvəsinin anlamı üzrə doktrinal səviyyədə digər yanaşmalar da mövcuddur. İ.İ. Lukaşuk qeyd edir ki, dövlət tərəfindən bütövlükdə tanınan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını təsbit edən beynəlxalq müqavilə normaları və Konstitusiyaya (RF Konstitusiyası) normaları arasında eynilik statusu var¹⁰⁵. Digər müəllif B.N. Toporin qeyd edir ki, konstitusion normaların hər şeydən öndə dayandığı Rusiya hüququnda beynəlxalq hüquq dövlətdaxili hüququn mənbəyi hesab olunur¹⁰⁶. Milli qanunvericiliyimizə münasibətdə müvafiq məsələ ilə bağlı iki

¹⁰⁴ Марченко М.Н. Источники российского права: вопросы теории и истории: Учебное пособие/Отв.ред. М.Н.Марченко. М., Норма, 2005, с. 24.

¹⁰⁵ Лукашук И.И. Нормы международного права в правовой системе России. М., 1997, с. 39-40.

¹⁰⁶ Интервью с Б.Н. Топориным, д.ю.н., профессором, членом Президиума РАН, директором ИГП РАН /7 Законодательство, 2003, № 6, с. 8-9.

конституцион нормanı qeyd etmək istərdik. Birincisi, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. İkincisi, Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı normaların tətbiqi məsələsində beynəlxalq hüquqi normalar əsas götürülür. Bu fikri müdafiə edən müəlliflər də var¹⁰⁷.

Hüquq ədəbiyyatında belə bir fikir var ki, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq biri digərinin üzərində primatlığa malik olmayan və daim qarşılıqlı əlaqədə olan müstəqil normativ-hüquqi sistemlərdir. Qeyd edilən sistemlərin müstəqilliyi hüquqi tənzimləmənin obyekt, subyekt tərkibi, hüquq normalarının yaradılması üsulu və məcburetmə metodu ilə müəyyən edilir. Bu mövqedən çıxış edib belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, *pacta sunt servanda* prinsipində əks olunan bütün beynəlxalq hüquq konsepsiyası ilə razılışaraq hesab edirik ki, bu prinsipin ölkə konstitusiyasına sirayət etməsi mümkündür. Konstitusiyanın 148.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Respublikamızın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr hüquq sisteminin tərkib hissəsidir, hətta sistemdə ali yeri Konstitusiyaya tutur.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli hüquq sistemə təsiri hədlərini müəyyən edərkən, qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Məhkəməsi yurisdiksiyasına Avropa Konvensiyasının bütün iştirakçı-dövlətləri daxil olur. Avropa Konvensiyasının 19-cu maddəsinə əsasən Razılığa gələn Yüksək Tərəflər bu Avropa Konvensiyası və onun Protokolları ilə öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərə riayətini təmin etmək məqsədi ilə Avropa Məhkəməsinə təsis edirlər¹⁰⁸.

Avropa Məhkəməsi yurisdiksiyasının tanınması, onun qərarlarının məcburiliyinin tanınması, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi tərəfindən Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarət kimi meyarlar Avropa Konvensiyası mexanizminin əsasında dayanır və bu müqavilənin digər beynəlxalq-hüquqi aktlardan əsas fərqi

¹⁰⁷ Баршиц И.Н. Международное право и правовая система России/ Журнал российского права. 2001, № 2, с. 62-63.

¹⁰⁸ Letsas G.A. Theory of interpretation of the European Convention on Human Rights. Oxford University Press, 2007.

göstərir. Bununla əlaqədar olaraq, hazırda Avropa Məhkəməsinin bütün qərarlarının AR üçün məcburiliyi məsələsinin həlli kifayət qədər mübahisə doğuran problemlərdən hesab olunur. Konkret olaraq, AR-in iştirakı olmadan Avropa Məhkəməsi tərəfindən formalaşmış məhkəmə praktikasının milli hüquq sistemi üçün əhəmiyyəti məsələsindən söhbət gedir.

Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməklə, həmçinin Konstitusiyanın 60-cı maddəsinə əsasən ARAvropa Məhkəməsi yurisdiksiyasını və onun qərarlarının məcburi xarakterini tanıyırdır. AR Ali Məhkəməsinin 2006-cı il tarixli Qərarında göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təmininə yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericilik ilə yanaşı Avropa Konvensiyası müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər. Beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri zamanı onun konteksti ilə yanaşı müqavilənin sonrakı tətbiqi təcrübəsinə istinad edilməlidir.

AR Ali Məhkəməsi Qərarının 2-ci bəndində Avropa Konvensiyasının təfsir və tətbiq məsələləri üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası tanınır. Həmin bənddə qeyd edilir ki, ARAvropa Konvensiyasının iştirakçısı və onu 2002-ci ilin aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Avropa Konvensiyası və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini tanıyır. Bu o deməkdir ki, cinayət işi üzrə proses həyata keçirən məhkəmə üçün Avropa Məhkəməsi qərarının onun hüquqi mövqeyinin əks olunduğu əsaslandırıcı hissəsi məcburi olur. Lakin belə aktları təcrübədə istifadə etmək Avropa Konvensiyasına ciddi şəkildə riayət etməklə həyata keçirilməlidir. Avropa Məhkəməsi qərarının əsaslandırıcı hissəsi məhkəmə presedenti hesab olunur.

Hüquq ədəbiyyatlarında belə bir fikir var ki, Avropa Məhkəməsi qərarları, məhkəmə prosesində iştirak etməyən dövlətlər üçün məcburi deyil, lakin faktiki olaraq dövlətlər Avropa Məhkəməsi

tərəfindən formalaşan praktikaya əməl edirlər¹⁰⁹. Avropa Məhkəməsi özü də etiraf edir ki, bəzən formalaşmış praktika müasir tələblərə cavab vermir, buna görə də, presedentlərin də yenilənməsi məqbul hesab olunur. Avropa Məhkəməsinin sədri olmuş L.Vildhaberinin fikrincə, Avropa Konvensiyasının normaları gələcəyə yönəlmiş, dəyişkən şəraitə uyğun olaraq geniş təfsir oluna bilən proqram xarakterli konstruksiyadır¹¹⁰.

Avropa Məhkəməsinin səlahiyyətləri ilə bağlı məsələni tədqiq edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, Avropa Məhkəməsinin səlahiyyətləri ikili xarakter kəsb edir. Konkret işdə iştirak etməyən dövlət üçün Avropa Məhkəməsi qərarının əhəmiyyəti məsələsinin həlli Avropa Məhkəməsinin hüquqi statusunun spesifikliyinin izahını nəzərdə tutur. Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasına riayət edilməsinə nəzərlə bağlı iki funksiya realizə edir: 1) iştirakçı-dövlətlərin Avropa Konvensiyasını pozub-pozmamasının müəyyən edilməsi (hüquq tətbiqi funksiyası) və 2) hər bir konkret iş çərçivəsində Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri. Bu Avropa Məhkəməsi aktlarının müxtəlif hüquqi təbiətinin nəzərə alınmasını tələb edir. Birincisi, Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyası sferasında olan işin həlli, ikincisi, həmin qərarlarda nəzərdə tutulan Avropa Konvensiyası normalarının rəsmi təfsiri.

Avropa Məhkəməsi tərəfindən çıxarılan hüquqi qərar yalnız iş üzrə cavabdeh-dövlət üçün məcburidir. Lakin müvafiq qərarın əhəmiyyəti konkret dövlətin sərhədlərini aşmaqla digər dövlətlərin milli hüquq sistemlərinə və hüquq tətbiqi praktikasına da təsir göstərir. Beləliklə, AR-in iştirakçısı olduğu konkret iş üzrə çıxarılan qərar Respublikamız üçün bütövlükdə məcburi hüquqi qüvvəyə malikdir, AR-in iştirakçısı olmadığı işlər üzrə çıxarılan qərarlar isə yalnız Avropa Konvensiyası və onun Protokollarının təfsiri və hüquqi mövqeyin əks olunduğu hissəsində Respublikamız üçün məcburi hüquqi əhəmiyyət kəsb edir.

¹⁰⁹Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и политика, М, 1998, с. 29.

¹¹⁰Вильдхабер Л. Отношения между Европейским Судом по правам человека и национальными судебными органами // Сравнительное конституционное обозрение. 2007, № 1 (58), с. 87-89.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin milli hüquq sistemlərinə təsiri ilə bağlı digər vacib məqam ondan ibarətdir ki, Avropa Məhkəməsinin istənilən qərarı, bir qayda olaraq, onun presedent praktikasına çoxsaylı istinadlar nəzərdə tutur. İnteqrasiyanın müasir səviyyəsi oxşar hüquqi inkişafı müəyyən edir, yəni bir iştirakçı-dövlətin vətəndaşı tərəfindən verilən şikayət ərizəsi digər iştirakçı-dövlətin nümayəndəsi tərəfindən dəstəklənə bilər. Belə bir fikri qeyd etmək olar ki, Avropa Məhkəməsi praktikasının tədqiqi Avropa Konvensiyası normalarını öz ərazisində tanıyan Avropa Şurasının bütün üzvləri üçün əhəmiyyətlidir¹¹¹.

¹¹¹Мурашова Е.Н. Восприятие решений Европейского Суда по правам человека национальными правовыми системами и их реализация в деятельности органов власти национального государства // Журнал российского права. 2006, № 3, с. 144.

II FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİ QƏRARLARININ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI HÜQUQUNUN MƏNBƏYİ PRİZMASINDAN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ŞƏRTLƏRİ

2.1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının ümumi və xüsusi funksiyaları

Respublikamızın Avropa Konvensiyasına qoşulması və Avropa Məhkəməsinə müraciətlərin sayının artması Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli hüquq sistemə əhəmiyyətli dərəcədə təsiri haqqında fikir yürütməyə imkan verir. Milli hüquq ədəbiyyatlarında Avropa Məhkəməsi qərarlarının yalnız qanunvericilik və hüquq tətbiqi praktikasına təsiri haqqında fikirlər söylənilir. lakin bu təsir fikrimizcə daha geniş sərhədləri əhatə edir. Avropa Məhkəməsi praktikasının təsir obyektində normayaradıcılıq çıxış edir. Normayaradıcılıq – səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarə orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin normativ-hüquqi aktların qəbulu, dəyişdirilməsi və ləğvi üzrə fəaliyyətini əks etdirir¹¹². Lakin Avropa Məhkəməsinə münasibətdə qeyd etmək lazımdır ki, onun təsir imkanları daha genişdir və qanunvericilik, hüquqtətbiqi və inzibati fəaliyyəti əhatə edir. Bəzi müəlliflərin fikrincə, Avropa Məhkəməsi qərarları Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətin hüquq qaydasına ümumilikdə təsir göstərir¹¹³. Bu fikri belə izah etmək olar: birincisi, dövlətlərin müəyyən hüquqi öhdəlikləri Avropa Konvensiyasından doğur; ikincisi, Avropa Konvensiyasının sistemik şəkildə pozulması halında iştirakçı-dövlətin Avropa Şurası qarşısında siyasi məsuliyyəti; üçüncüsü, iştirakçı-dövlət tərəfindən qanunvericilik və digər tədbirlərin könüllü surətdə həyata keçirilməsi.

Digər bir məqam da ondan ibarətdir ki, Avropa Məhkəməsi

¹¹²Бошно С.В. Влияние судебной практики на законотворчество // Государство и право. 2004, № 8, с. 14.

¹¹³Гуманов В.А. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. М., Издательство НОРМА, 2001, с. 61.

qərarlarının icrası zamanı milli qanunvericilikdə mövcud olan boşluq və ya çatışmazlıqlar daha aydın şəkildə üzə çıxır. Avropa Məhkəməsi qərarlarının Respublikamızın qanunvericiliyinə, hüquq sistemində və məhkəmə praktikasına təsiri dərinləşdikcə, həmin qərarların, konkret desək Avropa Məhkəməsi presedentlərinin milli hüquq sistemimizin mənbəyinə çevrilməsi məsələsi meydana çıxır. Bu məsələnin nəzəri və praktiki araşdırılması məqsədamüvafiq hesab olunur. İlk növbədə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının yerinə yetirdiyi funksiyalara diqqət yetirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Ümumiyyətlə, istənilən hüquqi kateqoriyanın funksiyası onun ictimai tələbatını əks etdirir. Bununla yanaşı, həmin kateqoriyanın cəmiyyət tərəfindən nə dərəcədə məqbul olması (və ya sosial təyinatı) və qarşılıqlı əlaqədə olduğu digər münasibətlərə hansı dərəcədə təsir etmə gücünə malik olması vacib əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdir¹¹⁴.

Avropa Məhkəməsinin qərarları bir sıra vacib funksiyalar yerinə yetirir. Həmin funksiyaların araşdırılması Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüququn mənbələri sistemində yeri və milli hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsində rolunun anlaşılması üçün vacibdir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının hansı funksiyaları yerinə yetirməsinin elmi təhlilini aparmadan, həmin qərarların hüquq subyektlərinin davranışına necə təsir göstərməsini araşdırmadan, milli hüquq sistemində əhəmiyyətini öyrənmədən həmin qərarların ictimai və hüquqi problemlərin həllində səmərəli vasitə kimi istifadə etmək düzgün deyil.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının yerinə yetirdiyi funksiyaların nəzəri təhlili Avropa Məhkəməsi aktlarının ictimai münasibətlərin nizama salınmasında rolunu və təbiəti haqqında bütöv təsəvvür yaratmağa imkan verəcək. Avropa Məhkəməsi qərarlarının yerinə yetirdiyi funksiyalar Avropa Məhkəməsinin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrlə bilavasitə bağlıdır. Qərarın funksiyasının realizəsi zamanı onun məqsədi həm ümumi hüquq sistemi, həm də konkret hüquqi vəziyyət üçün müəyyən əhəmiyyət kəsb edir¹¹⁵.

“Funksiya” termininə elmi ədəbiyyatlarda müxtəlif anlayışlar verilmişdir. Ən çox iş, rol, əhəmiyyət, öhdəlik kimi mənalara ifadə

¹¹⁴Lauterpacht H. The Function of Law in the International Community. The Lawbook Exchange, Ltd., 2000, p. 227.

¹¹⁵<http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/202520.html>.

edir¹¹⁶. Hüquq münasibətlərinə rəğmən fəaliyyət istiqaməti kimi daha çox tətbiq olunur. Həmçinin “dövlət funksiyası” və “hüquq funksiyası” kimi anlayışlardan da tez-tez istifadə edilir. Dövlətin funksiyası dedikdə, dövlətin sosial təyinatından və sinfi mahiyyətindən formalaşan və qarşısında duran məqsədlərə nail olmaq üçün onun fəaliyyətinin əsas istiqamətləri başa düşülür¹¹⁷. Hüquq ədəbiyyatlarında hüququn funksiyası dedikdə, hüquqi təsirin əsas istiqamətləri başa düşülür, həmin təsir ictimai münasibətlərin nizamlanmasında hüququn rolunu göstərir.

Hüquqi tənzimləmədə məhkəmə aktının funksiyası müvafiq məhkəmə aktının hüquqi tənzimləmə prosesinin subyektlərinə təsir istiqamətini ifadə edir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının funksiyaları hüququn funksiyaları ilə sıx bağlıdır. Belə ki, təsir obyektini, həmçinin yekunda ümumi nəticənin əldə edilməsi oxşar məqamlardır. Beləcə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının funksiyaları onunla şərtlənir ki, onlar normativlik xarakterinə malik olduğundan hüququn bəzi funksiyalarını və hüquq tətbiqi xüsusiyyətini daşdığından məhkəmə aktları funksiyalarını da özündə əks etdirir¹¹⁸.

Beləliklə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının funksiyaları – Avropa Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilən normativlik xarakterinə malik olan hüquqi aktların Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin hüquq sistemlərinə hüquqi təsir istiqamətləridir. Fikrimizcə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının funksiyaları ilə bağlı məsələni tədqiq edərkən növbəti problemlərin araşdırılması zəruridir – ümumi və xüsusi funksiyalar, hüquqi tənzimləmə prosesində həmin qərarların köməyi ilə hansı məqsədlərə nail olmaq olur, hüquqi tənzimləmə prosesində həmin qərarların təyinatı, ictimai münasibətlərin nizama salınmasında bu qərarların töhfəsi.

Avropa Məhkəməsinin qərarları tənzimləyici və qoruyucu funksiyaları özündə birləşdirən ümumi funksiyaları həyata keçirir. Qoruyucu dedikdə, Avropa Məhkəməsi qərarları Avropa Konvensiyasında təsbit olunan insan hüquq və azadlıqlarının qo-

¹¹⁶Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка 80000 слов и фразеологических выражений / Российская АН. М., 1995, с. 847.

¹¹⁷Радько Т.Н. Теория государства и права. Учебник для вузов. М., 2004, с. 109.

¹¹⁸Молодкин Н.Е. Функции судебных актов в правовом регулировании: Автореферат диссертации канд. юрид. наук. М., 2005, с. 20.

runmasına yönəlmiş fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Tənzimləyici və ya nizamlayıcı funksiya isə Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərdəki ictimai münasibətlərin inkişafına yönəlmiş qaydaları əks etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, tək-cə milli məhkəmələr Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi qərarlarına müraciət etmir, həmçinin Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətin vətəndaşları da öz hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi zamanı həm Avropa Konvensiyasının maddələrindən, həm də Avropa Məhkəməsinin qərarlarından yararlanırlar. Bununla yanaşı, Avropa Məhkəməsi praktikası göstərir ki, şəxs nəinki Avropa Konvensiyası normalarına istinad edə bilər, hətta milli orqanlarda Avropa Konvensiyası normalarına istinad etməlidir, əgər bu konkret işin həllində müraciət üçün yeganə hüquqi əsas olsa belə¹¹⁹.

Avropa Məhkəməsi qərarları ümumi funksiyalarla yanaşı, spesifik xarakterli xüsusi funksiyalar da daşıyır. Bu funksiyalar aşağıdakılardır.

Avropa Konvensiyasının və protokolların təfsiri funksiyası. Bu funksiyanın mahiyyətinə görə Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasının müvafiq normaları yönəldiyi problemlərin düzgün həllində vasitəçi rolunu oynayır, yəni konkret bir maddənin düzgün şəkildə tətbiqinə şərait yaradır. Bu proses isə öz növbəsində hüquqi tənzimləmənin sabilliyinə gətirib çıxarır.

Avropa Məhkəməsi işə mahiyyəti üzrə baxmaqla Avropa Konvensiyasının pozulub-pozulmaması məsələsini həll edir. Lakin hər zaman bu faktı müəyyən etmək kifayət etmir. Avropa Məhkəməsi faktiki olaraq Avropa Konvensiyasının rəsmi təfsiri vasitəsilə konvension normaların məzmununu təkmilləşdirir. Avropa Konvensiyasının termin və normalarındakı qeyri-müəyyənlikləri aradan qaldırır¹²⁰. Təfsiredici funksiya növbəti iki funksiyanı özündə birləşdirir: a) insan hüquqları haqqında təsəvvürlərin standartlaşdırılması və b) ehtimalların formalaşdırılması funksiyası.

¹¹⁹Cardoi v France, Judgment, 19 March 1991, Series A 200, Par. 36; Cmielh v Spam, Judgment, 23 April 1992, Series A 236, P. 27.

¹²⁰Fitzmaurice M., Merkouris P. The Interpretation and Application of the European Convention of Human Rights: Legal and Practical Implications. Martinus Nijhoff Publishers, 2012. p. 87.

İnsan hüquqları haqqında təsəvvürlərin standartlaşdırılması. AR, 2002-ci ildən başlayaraq öz hüquq sistemində (həm normayaradıcılıq, həm də hüquq realizəsi prosesində) Avropa Şurası standartlarına əməl edir. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 2006-cı il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericilik ilə yanaşı, Avropa Konvensiyası müddələrinə də rəhbər tutmalı və bu zaman Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər.

Avropa Konvensiyasında təsbit olunan və Avropa Məhkəməsi tərəfində təfsir edilən beynəlxalq-hüquqi öhdəliklər insan hüquqlarının vəziyyətinə dair əhəmiyyət kəsb edən işlərə konstitusion-hüquqi yanaşma Avropa Konvensiyası standartlarına uyğunlaşmaya şərait yaradır. AR Konstitusiyası Məhkəməsi öz qərarlarında Avropa Məhkəməsi qərarlarına və Avropa Konvensiyasının normalarına istinad etməklə qeyd edilən beynəlxalq-hüquqi öhdəliyə riayət etməni həyata keçirir. AR Konstitusiyası Məhkəməsi, həmçinin bununla öz mövqeyini daha əsaslı və möhkəm olmasını təmin edir.

Ehtimalların formalaşdırılması funksiyası. Avropa Məhkəməsi həmçinin davranış qaydaları hazırlamaqla, həm də Avropa Konvensiyası normalarının vahid şəkildə anlamı yolu ilə AR hüquq sisteminin təkmilləşməsinə pozitiv təsir göstərir. Konkret mübahisəyə baxarkən, Avropa Məhkəməsi milli məhkəmələrin tətbiq etdiyi norma və praktikanı da tədqiq edir və bu zaman həmin praktika və normaların Avropa Konvensiyası normalarını pozub-pozmaması faktı üzə çıxır. Beləcə, milli normaların Avropa Konvensiyası normalarına uyğunlaşdırılması sferasında fəaliyyət başlanmış olur.

Avropa Konvensiyası normalarının ehtimal olunan pozuntusunun müəyyən edilməsi zamanı ilk növbədə, cavabdeh-dövlətin hüquq tətbiqi praktikası nəzərdən keçirilir. O.S.Çernişova qeyd edir ki, qanunun “keyfiyyəti”ni müəyyən edərkən Avropa Məhkəməsi mütləq qaydada onun təfsirinə baxır, nəticədə Avropa Məhkəməsi milli məhkəmə tərəfindən müvafiq qanuna verilən

interpretasiyanı dəyişə bilər¹²¹.

Avropa Konvensiyasının tətbiqi təcrübəsinin formalaşdırılması funksiyası. Bu funksiya bilavasitə işə baxılması və həlli prosesində realizə olunur. Hər bir iş müəyyən təcrübəni özündə daşıyır, Avropa Konvensiyası müddəalarının tətbiqi üzrə yeni qanunauyğunluqların anlamına xidmət edir. Hər bir qərarda mübahisəli işin həlli üzrə analogi işlərə baxılması zamanı nəzərə alınan müəyyən model olur¹²².

Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, Avropa Məhkəməsinin hər bir qərarı abstrakt nəzarət məqsədilə deyil, iddiaçının şikayəti üzrə konkret problemin həlli məqsədilə qəbul edilir. Məsələ burasındadır ki, Avropa Konvensiyasının məqsədi məhkəmə nəzarəti yox, iştirakçı-dövlətlərin publik hakimiyyət orqanları tərəfindən insan hüquqları pozuntularının aradan qaldırılmasıdır. Avropa Konvensiyası Avropa Məhkəməsinə iştirakçı-dövlətlərə qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarına münasibətdə hər hansı bir göstəriş və ya tövsiyə vermək səlahiyyəti verməmişdir¹²³. Başqa sözlə desək, Avropa Məhkəməsi milli hüquqa qiymət verə bilməz.

Qanunvericilik və hüquq tətbiqi praktikasının təkmilləşdirilməsi funksiyası. Məhz məhkəmə fəaliyyəti gedişində yeni və ya dəyişilmiş ictimai münasibətlərin tənzimlənməsini şərtləndirən ehtimallar meydana çıxır. Belə ictimai münasibətlər həyatın dəyişən qanunauyğunluqlarına müvafiq olaraq yeni aktın qəbulunu, köhnənin dəyişdirilməsi və ya ləğvini tələb edir¹²⁴.

Hüquq ədəbiyyatlarında bu funksiya iki yerə ayrılır: hüquq doldurucu (məhkəmə aktları vasitəsilə qanunvericilikdəki boşluqlar

doldurulur) və informasion-korretəedici (məhkəmə aktları normayaradıcı orqanlar tərəfindən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə tədqiq edilərkən, həmçinin hüquq tətbiqi praktikasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə məhkəmələr tərəfindən məhkəmə aktları tədqiq edilərkən bu funksiya həyata keçirilir)¹²⁵.

Istiqamətləndirici (orientasiya) funksiyası. Bu funksiya hüquq tətbiqi orqanlarının istiqamətləndirici fəaliyyətində hüquqi tənzimləmə mexanizminin normativ əsasının inkişafı üzrə prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsini həyata keçirir. Avropa Şurasına daxil olan istənilən dövlət həm Avropa Konvensiyasına qoşulmalı, həm də öz milli qanunvericiliyinə Avropa Məhkəməsi qərarları ilə formalaşan presedent hüququndan irəli gələn zəruri dəyişiklikləri daxil etməlidir¹²⁶. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əsas etibarilə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası zamanı ümumi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi şərait yaradır¹²⁷.

Avropa Məhkəməsi praktikasında belə bir sual ortaya çıxmışdır ki, Avropa Konvensiyası qanunverici hakimiyyəti öhdəlikləndirir, yoxsa onun təsiri yalnız icraedici və məhkəmə hakimiyyətinə sirayət edir. Qərarlarından birində Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Avropa Konvensiyası milli hüquqi aktların qanunilik meyarıdır. daxili qanunvericilik Avropa Konvensiyasına uyğun gəlməlidir¹²⁸. Avropa Məhkəməsinin digər bir qərarında isə qeyd edilir ki, razılığa gələn tərəflər daxili qanunvericiliklərinin Avropa Konvensiyasına uyğunluğuna riayət etməyə məcburdur, zəruri hallarda adaptasiya tədbirləri qəbul edilməlidir, həmçinin Avropa Konvensiyası razılığa gələn tərəflərin, qanunvericilik hakimiyyəti də daxil olmaqla bütün hakimiyyət orqanlarını bu

¹²¹Чернышова О.С. Реализация конституционного права личности на судебную защиту в Европейском Суде по правам человека. Диссертация канд. юрид. наук. М., 2005, с. 16.

¹²² Решения Европейского Суда по правам человека в системе источников российского права. Метлова И.С. Автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. М., 2007, с. 16.

¹²³ Merrills J. G. The Development of International Law by the European Court of Human Rights Melland Schill monographs in international law. Manchester University Press, 1995, p. 152.

¹²⁴ Васильев С.В. Место Практики Европейского Суда по Правам Человека в Гражданском Судопроизводстве Украины. УДК 347.9:340.114 (477), с. 5.

¹²⁵ Молодкин Н.Е. Функции судебных актов в правовом регулировании: Автореферат диссертации канд. юрид. наук. М., 2005, с. 45.

¹²⁶ Права человека: учебник для вузов/Отв. ред. чл.-корр. РАН, д.ю.н. Е.А. Лукашева. М., Издательство НОРМА, 2003, с. 516.

¹²⁷ Papamichalopoulos and others v Greece, Judgment, 24 June 1993, Series A.

¹²⁸ Постановление ЕСПЧ по делу «Винтерверп против Нидерландов» от 24 октября 1979, // Европейский Суд по правам человека. Избранные решения. В 2-х т. Т. 1/Пред ред. Коллегии. д.ю.н., проф. В.А.Туманов, М., НОРМА, 2000.

məsələdə öhdəlikləndirir¹²⁹.

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edilir ki, Avropa Məhkəməsinin çoxillik fəaliyyəti praktikasında Avropa Şurası üzvü olan dövlətin açıq-aşkar şəkildə Avropa Məhkəməsi qərarını icra etməkdən imtina etməsi halı olmamışdır. Əksinə, cavabdeh-dövlətlər öz milli qanunvericiliklərində zəruri dəyişiklikləri həyata keçirirlər¹³⁰.

Fikrimizcə, iştirakçı-dövlətlərin Avropa Məhkəməsinin qərarları ilə razılaşaraq öz milli qanunvericilik və məhkəmə praktikalarında zəruri dəyişiklikləri həyata keçirməsi, ümumilikdə həmin dövlətin qanunvericilik sisteminin də təkmilləşməsi və müasirləşməsinə də şərait yaradır. Rusiyalı mütəxəssislərin fikrincə, Rusiya qanunvericiliyinin gələcək inkişafı Avropa Məhkəməsi presedentlərinin tələbləri nəzərə alınmaqla həyata keçməlidir¹³¹.

İlk baxışdan ümumi xarakterli tədbirlər Avropa Konvensiyasının 41 və 46-cı maddələrinə uyğun gəlmir. Həmin tədbirlər dövlətdaxili hüququn Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsindən doğan öhdəliklərə uyğunlaşdırılması ilə məhdudlaşır və insan hüquqlarının təkrarən pozulması faktının qarşısının alınmasına yönəlmişdir. Bununla belə, ümumi xarakterli tədbirlər preventivdir, dövlətləri Avropa Konvensiyası müddəalarını pozan qanunvericilik aktlarının ləğv edilməsinə məcbur edən tədbirlərin həyata keçirilməsilə insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin gücləndirilməsinə xidmət edir¹³².

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası üzrə ümumi xarakterli tədbirlərin realizəsi istiqamətində AR-də həyata keçirilmiş ən vacib tədbirlərdən biri prosesual qanunvericiliyə (AR CPM və AR MPM) edilmiş dəyişikliklərdir. Həmin dəyişikliklərə əsasən, 2 iyul 2001-ci il tarixli 172-IIQD nömrəli "Azərbaycan Respublikasının bəzi

qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında" AR Qanunu ilə Mülki və Cinayət prosesual məcəllələrinə müvafiq dəyişikliklər edilmiş və Mülki-Prosesual Məcəlləyə yeni 44-1-ci fəsil əlavə edilmiş, Cinayət-Prosesual Məcəlləsində LIII fəsil yeni redaksiyada verilmişdir¹³³. V.Zorkina qeyd edir ki, vətəndaşların Avropa Məhkəməsinə müraciətlərinin sayının artması təkcə onların hüquqi fəallığının artması ilə deyil, həmçinin qanunvericilik aktlarının hazırlanması və qəbulu mexanizminin qeyri-effektiv olması ilə bağlıdır¹³⁴.

Katalizator funksiyası. Bəzi müəlliflərin fikrincə, Avropa Məhkəməsi qərarları dövlətlərin öz qanunvericilik, məhkəmə və digər hüquq tətbiqi praktikalarının, Avropa Məhkəməsi qərarlarından doğan hüquqi siyasətlərinin formalaşdırılması üzrə katalizator rolunda çıxış edir¹³⁵. Avropa Konvensiyası normalarını pozan və ya sistemli şəkildə insan hüquqları pozuntularına yol verən dövlətə qarşı qəbul edilmiş tədbirlər digər dövlətləri oxşar məsələlərin aradan qaldırmasına sövq edir.

Avropa Məhkəməsi tərəfindən fərdi şikayətlərə baxılması milli qanunvericilikdə yol verilən nöqsanların, mənfi ünsürlərin aşkarlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Avropa Məhkəməsi öz qərarları və həmin qərarlarda nəzərdə tutulan hüquqi mövqeyi ilə dövlətdaxili qanunvericiliyin və hüquq tətbiqi praktikasının təkmilləşdirilməsinə effektiv təsir göstərir.

Həmrəylik prinsipinə əsasən Avropa Məhkəməsi praktikası Avropa Konvensiyasının tərkib hissəsi olmaqla *erga omnes* (digər tərəflərə) qismində hüquqi məcburiyyət xarakterlidir. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, Avropa Məhkəməsinin baxdığı işdə cavabdeh olmayan dövlət üçün də Avropa Məhkəməsi qərarları, hüquqi mövqeyi, ümumilikdə məhkəmə presedentləri məcburidir¹³⁶.

¹²⁹De Becker v Belgium, Judgment, 27 March 1962. Series A 4.

¹³⁰Рожкова М.А., Афанасьев Д.В. Новые правила обращения в Европейский Суд по правам человека: текст Регламента, новеллы, комментарии. М., «Статут», 2004, с. 143.

¹³¹Лукьянова Е.Г. Основные тенденции развития российского права в условиях глобализации//Государство и право. 2004, № 7, с. 88; Яковлев В.Ф. О повышении роли арбитражных судов в сферах правопорядка и экономики // Хозяйство и право. 2000, № 6, с. 7.

¹³²Де Сальвиа М. Европейская конвенция по правам человека. СПб/Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2004, с. 153.

¹³³www.e-qanun.az.

¹³⁴Зорькин В. У закона нет выходов//Российская газета. 2005., 12 декабря. с. 4.

¹³⁵Витрук Н. Обязательства России как государства - участника Конвенции о защите прав человека и основных свобод // Конституционное Право. Восточноевропейское Обозрение. 2003, № 1, с. 149.

¹³⁶Execution des arrêts de la Cour Européenne des Droits de l'Homme // <http://assembly.coe.int/Main.asp?lmk=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/taOO/FRES 1226.htm>.

Bu məsələnin əsasında dayanan digər bir prinsip *stare decisis* (presedentlərə əməl etmə) prinsipidir. Qeyd edilən prinsipə əsasən, Avropa Məhkəməsi öz fəaliyyətində presedentlərə riayət edilməsi öhdəliyini rəhbər tutur. Yəni, Avropa Məhkəməsi AR-lə bağlı işə baxarkən əvvəllər baxılmış işlərdəki presedentlərə istinad edir, həmin qərarlardakı hüquqi mövqeyi əsas götürür, həmin hüquqi əsaslandırma isə AR-in iştirakı olmadan qəbul edilmiş olmasına baxmayaraq, AR üçün məcburi hüquqi qüvvəyə malik olur. Burada əsas məsələ presedentin baxılan işə uyğunluğu məsələsidir.

Preventiv funksiya. Avropa Məhkəməsi praktikasında elə hallar olmuşdur ki, iş üzrə yekun qərarın çıxarılmasına qədər cavabdeh-dövlətin hakimiyyət orqanları qanunvericiliyin dəyişdirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirmişlər. Məsələn, De Beker Belçikaya qarşı işdə işə baxış ərafəsində dövlətdaxili qanunvericiliyə edilmiş yeni dəyişikliklərə müvafiq olaraq, şikayət təmin edilmişdir. Ərizəçi də bu məsələ ilə razılaşmışdır. Məsələnin belə olduğunu görən Avropa Məhkəməsi məhkəmə prosesinin davam etdirilməsini lüzumsuz hesab etmişdir¹³⁷. E.Q.Lukyantseva qeyd edir ki, hətta tövsiyə xarakterli qərar da ümumi preventiv effektə malik ola bilər, bir şərtlə ki, bu qərar ərizə verilən zaman meydana çıxmış problemi aradan qaldırsın¹³⁸.

Ədalət mühakiməsinin təkmilləşdirilməsi. İ.B.Tsimbarenko qeyd edir ki, Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin qanunvericiliyində dəyişikliklərin aparılması tez-tez baş verən hal deyil, çünki həmin dövlətlərin Konstitusiyası və qanunları əsasən Avropa Konvensiyası normalarına ziddiyyət təşkil etmir, lakin müxtəlif təfsirləri nəzərdə tutu bilər¹³⁹. Ən çox pozuntular hüquq tətbiqi orqanlarından, xüsusilə də məhkəmələrin fəaliyyətindən olur. Respublikamıza münasibətdə qeyd etmək olar ki, həm məhkəmələrin, həm də məhkəmə qərarlarının icrası sferasından şikayətlər üstünlük təşkil edir.

Ümumiyyətlə, Avropa Məhkəməsi presedentləri

¹³⁷De Becker v Belgium, Judgment, 27 March 1962, Series A 4.

¹³⁸Лукьянцев Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. М., «Звенья», 2000, с. 62.

¹³⁹И.Б.Цымбаренко Международно-правовые основы судебной защиты прав и свобод личности//Государство и право.2004. № 2, с. 55.

Respublikamızda ədalət mühakiməsinin təkmilləşdirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. AR Ali Məhkəməsinin Sədri R.Rzayev qeyd edir ki, dövlət hər kəsin hüquqlarını və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verdiyindən, məhkəmə qərarları isə dövlətin adından çıxarıldığından məhkəmə prosedurları ədalət mühakiməsinin nümunəvi şəkildə keçirilməsini müəyyənləşdirən hüquq normalarına uyğun olmalıdır. Hakimlər öz professional biliklərindən və qanunun onlara verdiyi imkanlardan səmərəli istifadə edərək AR Konstitusiyasının, AR-in qoşulduğu beynəlxalq konvensiyaların, Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tələblərinə uyğun hər hansı bir maddi və prosessual hüquq normalarını pozmadan onlara dəqiq riayət etməklə qanuni və əsaslı qərarlar qəbul etməlidirlər¹⁴⁰.

Doğurdan da, Avropa Məhkəməsi qərarları Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin hüquq tətbiqi praktikasına əhəmiyyətli təsir göstərə bilər, xüsusilə də, *restitutio in integrum* vəziyyətinin bərpası üçün işə yenidən baxılması imkanlarının yaradılmasını qeyd etmək lazımdır. Belə prosedurların yaradılması Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin müvafiq tövsiyəsində təsbit edilmişdir¹⁴¹. Həmin sənədə əsasən məhkəmə prosesinin təzələnməsi (işə yenidən baxılması) aşağıdakı hallarda mümkündür:

- zərərçəkmiş tərəf iş üzrə daxili məhkəmə qərarının çıxarılması nəticəsində çox ciddi neqativ təsirlərlə qarşılaşmaqda davam edir və həmin işə ədalətli kompensasiya ödənilməsi ilə deyil, yalnız təkrar iş açılması və ya yenidən baxılması ilə həll etmək olar;
- Avropa Məhkəməsi belə qənaətə gəlir ki, mübahisələndirilən daxili məhkəmə qərarı Avropa Konvensiyasına ziddir və ya müəyyən edilmiş pozuntular mübahisəli işin nəticəsinə də təsir göstərə bilər.

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edilir ki, Avropa Məhkəməsi presedent hüququnun Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətin

¹⁴⁰Rzayev R. İnsan hüquqları və azadlıqlarının təminatında mühüm mərhələ. www.supremecourt.gov.az.

¹⁴¹Rec No.2(2000)2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights.

milli hüququna təsiri daim artır¹⁴². Bu fikrə ən yaxşı sübut qanuni qüvvəyə minmiş milli məhkəmələrinin qərarlarının yenidən baxılmasıdır¹⁴³. Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin əksəriyyətində məhkəmələr Avropa Konvensiyasının normalarını Avropa Məhkəməsinin qərarları nəzərə alınmaqla tətbiq edir və bununla da, həmin qərarlara dövlətdaxili hüquqda birbaşa hüquqi qüvvə verir¹⁴⁴. Bu cür birbaşa təsir qüvvəsi olduqda müvafiq dövlətin ərazisində Avropa Konvensiyasına riayət edilmə və pozuntu halları da az olar. Bəzi müəlliflərin fikrincə, Konstitusiya məhkəmələri tərəfindən Avropa Konvensiyası normalarının və Avropa Məhkəməsi qərarlarının tətbiqi Avropa Konvensiyasının özünəməxsus implemmentasiyasıdır¹⁴⁵. Digər bir müəllif qeyd edir ki, Avropa Məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyası müddələrinin təfsiri nəzərə alınmaqla tətbiqi zamanı milli məhkəmələr Avropa hüququnun bilavasitə inteqrasiyasını həyata keçirir¹⁴⁶.

Informasiya funksiyası. Avropa Məhkəməsi qərarlarının əhəmiyyətli funksiyalarından biridir. Hüquq sistemləri çərçivəsində informasiya qüvvədə olan hüquq haqqında göstəricilər, onun realizəsi praktikası, hüquq yaradıcılığı haqqında baxışların məcmusu, hüquq fəaliyyəti sahəsində elmi nəzəri fikirlərdir. Hüquqi reallıq haqqında zəruri göstəricilərin mənbəyi kimi hüquqi informasiya növbəti növlərə ayrılır: a) qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş informasiya, b) dövlət idarəçiliyi orqanlarına yardım göstərilməsi üzrə informasiya, c) hüquq sferasında elmi tədqiqatların inkişafı və

¹⁴²Renucci J.F. Droit europeen des droits de Phomme. L.G.D. J. 2001. Paris. p. 540-541.

¹⁴³Polakiewicz J. and Jacob-Foltzer V. The European human rights Convention in domestic law: the impact of Strasbourg case law in States where direct effect is given to the Convention// Human rights law journal. 1991, vol. 12 № 3, p. 65.

¹⁴⁴Сборник избранных резолюций Комитета министров по контролю за исполнением решений ЕСПЧ.

¹⁴⁵Конституционные права и свободы человека и гражданина в Российской Федерации. Учебник для вузов/Под ред. д.ю.н., проф. О.И.Тиунова. М., Норма. 2005, с. 546.

¹⁴⁶Чернышова О.С. Реализация конституционного права личности на судебную защиту в Европейском Суде по правам человека Дисс ... канд. юрид. наук. М, 2005, с. 16.

hazırlanması, ç) hüquqi kadrların hazırlanması, d) hüquqi təbliğatın genişləndirilməsi¹⁴⁷.

Avropa Məhkəməsi qərarlarında təsbit olunan informasiya qanunvericiliyin qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər zəruridir, çünki onun effektivliyinin müəyyən edilməsinə, qüvvədə olan hüquqda ziddiyyətlərin və problemlərin aşkar edilməsinə, qanunvericiliyin inkişafında yeni tendensiyaların irəli sürülməsinə xidmət edir. Hüquq tətbiqi orqanı öz işinin təkmilləşdirilməsi və korreksiyası məqsədilə Avropa Konvensiyasının tətbiqi praktikası ilə bilavasitə özü tanış ola bilər.

Hüquq düşüncəsinə təsir funksiyası. Avropa Məhkəməsi praktikası hüquq düşüncəsinin formalaşmasında vacib amildir. Belə ki, Avropa Məhkəməsinin Avropa Konvensiyası və ona əlavə protokolların təfsir və tətbiqi üzrə fikirləri insanların təsəvvürlərində insan hüquqları və onların müdafiəsi haqqında müəyyən baxışlar oyadır. Burada söhbət təkcə baxılan konkret işin tərəflərindən getmir, ümumilikdə cavabdeh-dövlətin vətəndaşlarının, hüquqsünaslarının, nəzəriyyəçi-alimlərinin, vəzifəli şəxslərinin fikirlərinə təsirdən gedir. Belə ümumi təsir – məcmu hüquq düşüncəsi də adlanır.

Hüquqi doktrinanın inkişafı funksiyası. Avropa Məhkəməsinin praktikası empirik faktların mənbəyidir. Həmin faktların əsasında insan hüquqları hüququnun fəaliyyətinin obyektiv qanunauyğunluqlarının təhlil və anlayışı dayanır. Avropa Konvensiyasını təfsir etməklə Avropa Məhkəməsi yeni hüquqi ideyalar işləyib hazırlayır, bu ideyalar vasitəsilə bu və ya digər ictimai fenomenə fərqli tərzdə baxmağa imkan verir¹⁴⁸. Beləliklə, Avropa Konvensiyasının əsasında özünəməxsus geriyə əlaqə sistemi mövcuddur. Bu sistem Avropa Şurasının nəzarət orqanları arasında və Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətin qanunverici, icra və məhkəmə orqanları arasında fəaliyyət göstərir. M.L.Entinin fikrincə, bu əlaqə sisteminin mahiyyəti milli qanunvericiliyin, məhkəmə və inzibati praktikanın Avropa Şurasının presedent hüququnun təsiri

¹⁴⁷Беляева Н.Г., Иванов В.И. Информационное обслуживание в области права//Советское государство и право. 1969, № 11, с. 20-21.

¹⁴⁸Follesdal A., Peters B., Ulfstein G. Constituting Europe. The ECHR in a National, European and Global Context. Studies on Human Rights Conventions. Cambridge University Press, 2013, p. 106-141.

altında müntəzəm şəkildə korreksiyası və əksər dövlətlərin hüquq tətbiqi praktikasında və daxili hüququnda toplanan progressiv dəyişikliklərin presedent hüququ tərəfindən resepsiyasıdır.¹⁴⁹

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirib belə qənaətə gəlirik ki, Avropa Məhkəməsi qərarlarının AR hüququna təsiri genişdir, bu təsir təkcə qanunvericilik və hüquq tətbiqi praktikasında deyil, ümumilikdə cəmiyyətin həyatında, insanların hüquq düşüncəsində özünü büruzə verir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının funksiyaları hüququn, məhkəmə aktlarının, təfsir aktlarının funksiyalarını özündə birləşdirir və Avropa Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilən aktlara hüquqi təsirin istiqamətlərini özündə əks etdirir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının yuxarıda qeyd etdiyimiz funksiyalara malik olması Avropa Məhkəməsi Avropa hüquqi məkanında oynadığı pozitiv rolu nümayiş etdirir. Avropa Məhkəməsinin nüfuzu və fəaliyyətinin effektivliyinə görə həmin funksiyaların realizəsi mümkün olur.

2.2. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarına Azərbaycan Respublikası hüququnun mənbəyi qismində yanaşılması xüsusiyyətləri

Milli hüquq ədəbiyyatlarında son vaxtlar Avropa Məhkəməsi, onun fəaliyyəti, qərarlarının realizəsi kimi məsələlərə tez-tez toxunulur. Bu təsadüfi deyil, AR 2001-ci ildə Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etdikdən sonra, vətəndaşlarımızın Avropa Məhkəməsinə müraciətlərinin sayı artmışdır. Statistika göstərir ki, 2012-ci il mayın 10-a kimi Avropa Məhkəməsi AR-lə bağlı 61 qərar çıxarmışdır. Onlardan 20-də ədalətli məhkəmə araşdırması, 18-də mülkiyyət hüququnun pozulması, 14-də məhkəmə qərarlarının icra olunmamağı ilə bağlı Avropa Konvensiyasının maddələrinin pozulması halı tanınıb¹⁵⁰.

Hüquq ədəbiyyatlarında və elmi tədqiqat əsərlərində Avropa Məhkəməsi aktlarını ümumi şəkildə “qərar” adlandırırlar. Lakin bu göründüyü kimi deyil, Avropa Məhkəməsi qərarları və qətnamələri

¹⁴⁹Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека: опыт Совета Европы. М., МНИМП, 1997. с. 24.

¹⁵⁰www.azadliq.org.

arasında fərq var. Bu məsələnin əsasında Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquqi təbiətinin müəyyən edilməsi, həmin qərarların milli hüquq sistemində, konkret olaraq AR-in hüquq mənbələri sistemində yeri, həmçinin ümumilikdə cəmiyyətin hüquq sistemində funksiyaları kimi problemlərin dəqiq araşdırılması zərurəti dayanır.

Bəzi müəlliflər qeyd edir ki, məhkəmə qərarının mahiyyətinin tədqiqinə dair müxtəlif yanaşmalar və problemin özünün kifayət qədər mürəkkəbliyi indiyə qədər hüquq nəzəriyyəsində “qərar”ın ümumqəbul olunmuş anlayışının yoxluğuna gətirib çıxarmışdır, onun məzmunu barədə məsələ müxtəlif cür şərh edilir, hər bir müəllif öz tədqiqatına uyğun şərhə üstünlük verir¹⁵¹. Belə vəziyyət tamamilə başa düşüləndir, çünki məhkəmə qərarının müəyyənliyi bu və ya digər müəllifin hansı spesifikasiyaya üzə çıxarmağı ilə şərtlənir. Belə ki, bir qrup müəlliflər qərarı – hüquq normasının tətbiqi aktı kimi, digərləri isə hüququn məcburiyyət xarakteri ilə (deklarativ və imperativ) izah edirlər. Bununla yanaşı, bəzi hallarda qərarı – qorunan hüququn konkretləşdirilməsi kimi qəbul edilənlər də olur.

P.A.Astaxovun fikrincə, məhkəmənin qərarı prosessual normalara riayət edilməsi fonunda hüquq normalarının hüquq münasibətləri sistemi ilə qarşılıqlı əlaqəsinin məhsuludur¹⁵². N.E.Molodkin qeyd edir ki, məhkəmə aktı prosessual normalarla tənzimlənən məhkəmənin əqli iradə ifadəsi hərəkətlərinin nəticəsinin əks olunduğu və məqsədi hüquqi səmərənin əldə edilməsi olan xarici hüquqi formadır¹⁵³. Hüquq ədəbiyyatlarında belə bir fikir də qeyd edilir ki, qərar – hüququn müdafiəsi aktıdır.

Bu paraqrafda bizim fikrimiz Avropa Məhkəməsi qərarlarını digər məhkəmə aktlarından fərqləndirmək, onların spesifikasiyalarını, beynəlxalq xarakterini qeyd etməklə hüququn mənbələri sistemində aid edilməsi meyarlarını üzə çıxarmaqdır. Bunun üçün ilk növbədə, Avropa Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilən qərarların növlərini

¹⁵¹Завадская Л.Н. Реализация судебных решений. М., Наука, 1992, 287 с.7-13.

¹⁵² Астахов П.А. Динамика разрешения юридических конфликтов (теоретико-правовое исследование). Дисс.... канд. юрид. наук. М. 2002. с. 82.

¹⁵³Молодкин Н.Е. Функции судебных актов в правовом регулировании: Автореферат диссертации канд. юрид. наук. М., 2005, с. 31.

tədqiq etmək, həmçinin hüququn mənbəyi anlayışına baxmaq lazımdır.

“Hüququn mənbəyi” anlayışı vacib əhəmiyyət kəsb edir, çünki onun məzmununun adekvat müəyyənliyindən Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüququn mənbələrinə aid edilməsi asılıdır. Hüququn əks olunduğu yeni formaların meydana çıxması, onu, həm maddi, həm də prosessual hüquq sahələrində araşdırmağa imkan verir. Beləcə, “hüququn mənbəyi” anlayışının müəyyənliyi yeni dövrün və dəyişikliklərin tələblərini nəzərə alan qanunauyğun prosesdir.

Qeyd edilən problemə marağın artması təkcə dəyişən ictimai münasibətlərdə deyil, həmçinin hüquq ədəbiyyatlarında “hüququn mənbəyi” termininə vahid anlayışın verilməməsi ilə bağlıdır. Bu terminin “forma” termini ilə eyniləşdirilməsi üzrə mübahisələr gedir. Müəlliflərin fikrincə, “hüququn mənbəyi” termini eyni zamanda həm məzmun, həm də formal hüquq mənbələri anlayışlarını özündə cəmləşdirir ¹⁵⁴. S.V.Boşno hüququn mənbəyi və forması anlayışlarının əlaqəsi problemini ətraflı şəkildə araşdırmış və müəlliflərin fikirlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır ¹⁵⁵:

- Hüququn mənbəyi və forması terminlərinin eyniləşdirilməsi – a) tam eyniləşdirmə (N.M.Korkunov. V.M.Xvostov və s.) və b) bir terminin digəri ilə əvəz edilməsi məqsədilə bərabərləşdirilməsi (Q.F.Şerşeneviç, N.L.Düvernua, A.F.Şebanov və s.);
- Müxtəlif variantlarda bölüşdürmə - a) mənbə anlayışının elementlərindən biri forma anlayışı ilə üst-üstə düşür (L.A.Malinovskiy, İ.B.Novitskiy, E.N.trubetskoy); b) forma anlayışının elementlərindən biri mənbə ilə eyniləşdirilir (A.F.Şebanov);
- Digər əlavə terminlərə müraciət etmədən tam həlünmə (O.S.İoffe, M.D.Şarqarodskiy).

S.V.Boşno isə öz növbəsində hesab edir ki, “hüququn mənbəyi” və “hüququn forması” terminlərinin özünəməxsus

xüsusiyyətləri olduğundan, onları müstəqil hesab etməyi təklif edir. Müəllif hesab edir ki, qeyd edilən terminlərin eyniləşdirilməsi hüquq və qanunu eyniləşdirən hüquqi pozitivizinə xas xüsusiyyətdir. Təbii-hüquqi konsepsiya və hüququn məzmununa sosioloji yanaşma üçün bu xas deyil.

Beləliklə, bu və ya digər anlayışın hüququn mənbəyinə aid edilməsi müvafiq tədqiqatı aparan müəllifin hüquq düşüncəsindən, onun hansı metodoloji mövqedə (pozitiv, yoxsa təbii-hüquqi yanaşma) dayanmasından asılıdır. Ona görə də, indiyə qədər “hüququn mənbəyi” termininə vahid anlayış verilməmişdir.

Fikir müxtəliflikləri ilə bərabər, bəzi müəlliflər hesab edir ki, “hüququn mənbəyi” və “hüququn forması” terminləri arasında ziddiyyət yoxdur, çünki hər iki termin eyni anlayışa aid edilir ¹⁵⁶. M.N.Marçenko isə qeyd edir ki, hazırda bu terminlər arasında mübahisələr yoxdur, çünki, bu terminlər hüququn əks olunması, dövlətin normativ iradəsi məsələsində tətbiq edilir, “forma” və “mənbə” terminlərinin bütün məzmun elementləri hüquqa tətbiq edilən deyil ¹⁵⁷. Sosial tənzimləyici kimi hüququn obyektiv tərkib elementlərindən biri formal müəyyənlikdir, həmçinin əks olunma formasının müəyyənliyidir. Hüquq normaları bu və ya digər formalarda əks olunmalıdır, həmin formalar onların həyata keçirilmə üsullarıdır. Belə olmayanda, hüquq norması öz məqsəd və vəzifələrini realizə edə bilmir.

Bu paraqrafta qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün biz hüququn mənbəyi və forması anlayışlarını uyğunlaşan anlayışlar kimi qəbul edərək “hüququn mənbəyi (forması)” termininin istifadəsini məqsədəuyğun hesab edirik. Fikrimizcə, “hüququn mənbəyi (forması)” hüquq normalarının rəsmi şəkildə təsbit olunması və zahiri ifadə olunması vasitələridir, həmçinin onlara ümumməcburi xarakter verilməsidir.

Beləliklə, formal-hüquqi anlamda “hüququn mənbəyi” terminindən istifadə etməklə biz belə bir məsələyə aydınlıq gətirməliyik – Avropa Məhkəməsi qərarları hüququn mənbəyi

¹⁵⁴Бержель Ж.Л. Общая теория права/ Пер. с франц. Г.В.Чуршукова. Под общ. ред. В.Я.Даниленко. М., Nota bene, 2000. с.97.

¹⁵⁵Бошно С. В. Формы российского права: Монография. М., Право и закон, 2004, с.120.

¹⁵⁶ Судебная практика как источник права. Сборник статей. Б.Н.Топорнин, Э.Серверев и др. М., Юрист, 2000, с. 18.

¹⁵⁷Общая теория государства и права Академический курс в 2-х томах. Под ред. проф. М.Н.Марченко. Т 2. М., 1998, с. 133.

əlamətinə malikdir. Bu zaman bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, hüququn mənbəyinin tədqiqi hüquqdan təcrid olunmuş şəkildə mümkün deyil. Buna görə də, hüququn xarici səthi, ifadə olunması qaydası olmaqla, hüququn mənbəyi özündə hüquq normalarını əks etdirməlidir, müvafiq olaraq, ümumməcburi, rəsmi müəyyən olunmuş normativ qaydaları da özündə cəmləşdirməlidir.

Aktların ümumməcburiliyi hüquq münasibəti iştirakçılarının həmin aktların mövcudluğu və şərtsizliyi haqqında məlumatlılığını nəzərdə tutur. Hüquq münasibəti subyektində olmayan informasiya riyət və icra oluna bilməz. Digər tərəfdən, davranış norması müasir cəmiyyətdə KİV tərəfindən rəsmi şəkildə dərc olunan, insanlar tərəfindən qəbul edilməsi mümkün olan yazı ola bilər.

Ümumiyyətlə, hüququn mənbəyi kimi çıxış edən Avropa Məhkəməsi qərarı rəsmi nəşr olunmalıdır. Yəni hüquq normasını özündə əks etdirən və rəsmi şəkildə nəşr olunan Avropa Məhkəməsi qərarı hüququn mənbəyi qismində qəbul oluna bilər¹⁵⁸.

V.İ. Anişina qeyd edir ki, məhkəmə tənzimləməsi vasitəsilə normayaradıcı orqan tərəfindən qəbul edilən məcburi qaydalar və hüququn konkret subyektləri arasında vacib hüquqi əlaqə həyata keçirilir. Belə əlaqə o vaxt yaranır ki, məhkəmə aktı öz məzmun xarakterinə görə ictimai münasibətlərin real tənzimləyicisi kimi çıxış edən təşkilati formaya uyğun gəlir. Aydın ki, belə xüsusiyyətlər bütün məhkəmə qərarlarına xas deyil, yalnız hüquq elmi tərəfindən irəli sürülən, tanınan və hüquq münasibətlərini tənzimləyən bütün əlamətlərə malik aktlar qeyd edilən xüsusiyyətlərə malik ola bilər¹⁵⁹.

Avropa Məhkəməsi aktları arasında növbəti aktlar fərqləndirilir: mahiyyəti üzrə həll edilən hüquqi işlər üzrə aktlar (məhkəmə qərarı, hökm); işin mahiyyəti üzrə həllinə köməkçi olan aktlar (qərardad, qətnamə). Sonuncu vasitəsilə, bir qayda olaraq, prosessual xarakterli məsələlər həll edilir¹⁶⁰.

Avropa Konvensiyası və ona əlavə edilən protokollara

¹⁵⁸ List of cases selected for publication in Reports of Judgments and Decisions 2014. European Court of Human Rights.

¹⁵⁹ Анишина В.И. Правовая природа судебного правотворчества теория и практика// Право и государство: теория и практика, 2006, № 5, с. 10.

¹⁶⁰ Молодкин Н.Е. Функции судебных актов в правовом регулировании: Автореферат диссертации канд. юрид. наук. М., 2005, с. 33.

əsaslanmış insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Avropa sisteminin qüvvədə olan mexanizmi Avropa Konvensiyasının davamı kimi Avropa Məhkəməsi tərəfindən çıxarılan aktların qəbul edilməsini tələb edir. Buradan belə bir məsələ meydana çıxır – Avropa Məhkəməsinin hansı qərarlarını Avropa Konvensiyasının davamı hesab etmək olar, müvafiq olaraq, iştirakçı-dövlətin (o cümlədən, AR-in) hüquq sisteminin tərkib hissəsi. Qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyatlarda Avropa Məhkəməsi qərarlarının (onların spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan) hüququn mənbələri sistemində yeri haqqında mülahizələrə tez-tez rast gəlinir.

Avropa Məhkəməsi qərarını ən ümumi şəkildə hüquqi akt kimi müəyyən etmək olar. həmin hüquqi akt vasitəsilə Avropa Məhkəməsi öz səlahiyyətlərini realizə edir. Şərti olaraq, Avropa Məhkəməsinin bütün qərarlarını 2 qrupa ayırmaq olar: 1) qərarlar (decisions) və 2) qətnamələr (judgements)¹⁶¹. Öz növbəsində qərarlar növbəti məsələlərə dair çıxarılır: məqbuliyyət (xüsusi və yekun ola bilər), iş üzrə icraatın dayandırılması, ilkin tədbirlərin qəbul edilməsi, şikayətin bərpası, məsləhətçi rəylərin çıxarılmasından imtina olunması və s. Avropa Məhkəməsinin qətnamə formasında çıxardığı qərarlar aşağıdakı hallarda həyata keçirilir:

- Şikayətin baxılan işlər siyahısından çıxarılması haqqında qərar qəbul olunduqda;
- İşin mahiyyəti üzrə həlli (ədalətli kompensasiya da daxil olmaqla);
- Qətnamə çıxarılan iş üzrə Palata tərəflərə müraciət etdikdən sonra təfsir haqqında qərar qəbul edərsə;
- Tərəflərin işə yenidən baxılması haqqında müraciətə baxdıqdan sonra Palata qərar qəbul edərsə.

Avropa Məhkəməsi hakimləri öz qərarlarını müxtəlif səviyyələrdə qəbul edirlər: komitələr, Palata, Böyük Palata. Üç hakimdən ibarət tərkibdə fəaliyyət göstərən komitələrdə şikayət üzrə qərar qəbul edilir. Komitələr şikayətə ilkin baxışı həyata keçirir və Palataya təqdim edir. Şikayətin qeyri-mümkünlüyü barədə komitələrin qərarı nəşr edilmir, yalnız iddiaçıya göndərilir. Buna görə

¹⁶¹ Мюллер В.К. Новый англо-русский словарь: Ок. 200 000 слов и словосочетаний. Текст. / В.К.Мюллер. 12-е изд. Стереотип. М., Рус. яз. Медиа, 2005, с. 425.

də, belə qərarlar məzmunca fərdi hüquq tətbiqi aktları hesab olunur və normayaradıcılıq xüsusiyyətinə malik olmur.

Avropa Konvensiyasına əlavə edilən 14 sayılı Protokolun 8-ci maddəsində qeyd edilir ki, komitələrin səlahiyyəti adlı Avropa Konvensiyasının 28-ci maddəsi dəyişdirilərək aşağıdakı redaksiyada verilsin¹⁶²:

1. 34-cü maddəyə müvafiq olaraq təqdim olunan ərizəyə münasibətdə komitə yekdil səsle, a) əlavə öyrənmədən onu qəbul edilə bilməyən elan edə və ya məhkəmə işlərinin siyahısından çıxara bilər; və ya b) onu qəbul edilə bilən elan edə bilər və eyni zamanda işin mahiyyətinə uyğun qərar çıxara bilər, bu şərtlə ki, işin Avropa Konvensiyasının və ya ona dair Protokolların təfsiri və ya tətbiqi ilə bağlı olan əsas məsələsi artıq Avropa Məhkəməsinin qəti müəyyən edilmiş presedent hüququnun predmeti olsun.
2. 1-ci bənddə qeyd olunan qərardadlar və qərarlar qətidir.
3. Əgər maraqlı olan Razılığa gələn Yüksək Tərəfə münasibətdə seçilmiş hakim komitənin üzvü deyilsə, o zaman komitə bütün aidiyyəti faktorları, o cümlədən 1 .b. bəndinə əsasən prosessual normaların tətbiqinə dair həmin Tərəfin iradının olub-olmamasını nəzərə alaraq məhkəmə işinin istənilən mərhələsində komitənin üzvlərindən hər hansı birinin yerinə həmin hakimi dəvət edə bilər.

Şikayətin məhkəmə baxışına mümkün olması müəyyən ediləndən sonra, həmin şikayət Palataya təqdim edilir. Palata isə Avropa Konvensiyasının 29.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, həmin şikayətin məqbulluğu məsələsini və mahiyyəti üzrə həll edir.

14 sayılı Protokolun qəbul edilməsindən sonra Avropa Konvensiyasının 29.1-ci maddəsi növbəti redaksiyada verilmişdir – Əgər 27-ci və ya 28-ci maddəyə əsasən hər hansı bir qərardad qəbul olunmayıbsa və ya 28-ci maddəyə əsasən heç bir qərar çıxarılmayıbsa, o zaman Palata 34-cü maddəyə uyğun olaraq təqdim edilmiş fərdi şikayətlərin qəbul edilə bilmə meyarına və mahiyyətinə görə qərar çıxarır. Qəbul edilə bilməyə dair qərardad ayrıca çıxarıla

¹⁶²Vaughne M. Protocol 11 and the New European Court of Human Rights. Research paper 98/109. House of Common Library.

bilər¹⁶³. Şikayəti məqbul hesab etdikdən sonra, Palata ayrıca əsaslandırılmış qərar çıxara bilər və ya məqbuliyyət haqqında məsələni işin mahiyyəti üzrə çıxarılan qərarın mətninə əlavə edə bilər.

Fərdi şikayətin məqbuliyyəti haqqında qərar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Məhkəməsi tərəfindən prosessual xarakterli məsələlərin nə dərəcədə düzgün həllindən çıxarılan qərarın əsaslılığı asılıdır. Avropa Konvensiyasının 45-ci maddəsinə və Avropa Məhkəməsi Reqlamentininin 56.1-ci maddəsinə əsasən komitələrin qərarlarından fərqli olaraq, Palatanın qərarları əsaslandırılmaldır. Hər bir belə qərarla Palata şikayətin məqbuliyyət meyarlarına uyğunluq barədə öz mövqeyini qeyd edir.

A.İ.Kovler qeyd edir ki, bu kateqoriya qərarlarla tanışlıq Avropa Məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyasının tətbiqi nöqtəyi-nəzərindən vacib əhəmiyyət kəsb edir, xüsusilə də şikayətin məqbuliyyəti meyarı və hüquq pozuntusunun qiymətləndirilməsi baxımından¹⁶⁴.

Şikayətin məqbuliyyəti haqqında qərar qəbul edən Avropa Məhkəməsi, ilk növbədə, həmin şikayətin onun yurisdiksiyasına daxil olub-olmaması məsələsini həll edir. Beləcə, Avropa Məhkəməsi müəyyən edir ki, şikayət növbəti prinsiplial meyarlara cavab verir, ya vermir – predmet (ratione materiae), personal (ratione personae), ərazi (ratione loci), müvəqqəti məhkumluq (ratione temporis).

14 sayılı protokolun qəbulundan sonra şikayətlərin məqbulluğu ilə bağlı dəyişiklik həyata keçirildi, belə ki, bundan sonra verilən şikayətlər aşağıdakı üç meyarla cavab verməli idi:

1. ərizəçiyə "əhəmiyyətli" zərər vurulubmu;
 2. Avropa Məhkəməsi şikayətə mahiyyəti üzrə o halda baxır ki, Avropa Konvensiyası və Protokollarındakı insan hüquqlarına hörmət prinsipinə riayət olunması zərurəti var;
 3. İş dövlətdaxili məhkəmədə lazımi qaydada baxılıbmı.
- Bütün bu şərtlər Karalyov Rusiyaya qarşı işində ətraflı şəkildə öz

¹⁶³Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention. Council of Europa. Strasbourg. 13.V.2004.

¹⁶⁴Европейский Суд по правам человека и Российская Федерация. Постановления и решения, вынесенные до 1 марта 2004 года// Отв. ред Ю.Н.Берстнев М., Норма, 2005, с. 10.

təsbitini tapmışdır.¹⁶⁵ Oqtay Rəhimovun Azərbaycana qarşı 22759/04 sayılı şikayətində ərizəçi Mətanət Konstruksiya Kooperativinin sədri olmuşdur. 1993-cü ildə Kooperativ Bakı şəhəri Nəsimi rayon Təhsil Şöbəsi ilə tikinti müqaviləsini bağlayıb ki, bu əqdə görə Kooperativ rayonun dövlət məktəblərinin birində istilik sistemini təmir etməyə razılıq. 1997-ci ildə oxşar müqavilə Bakı şəhəri Nərimanov rayon Təhsil Şöbəsi ilə bağlanıb. Kooperativ tərəfindən öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə baxmayaraq, o, heç bir müqavilə üzrə hər hansı ödəmələr almayıb. Bu məsələdən şikayət edilmiş və şikayətlə bağlı Avropa Məhkəməsi qeyd edir ki, ərizəçi Kooperativin sədri olmaqla, onun adından daxili araşdırmalarda hərəkət etməyə səlahiyyətli olub. Ərizəçi tərəfindən Kooperativin daxili məhkəmələrdə təmsil edilməsinə baxmayaraq, araşdırmalarda tərəf kimi ondan daha çox Kooperativ çıxış edib. 27 yanvar 1998-ci il tarixli və 05 yanvar 2000-ci il tarixli qətnamələr Kooperativin xeyrinə çıxarılıb və bu qətnamələrin icra olunmamasının davamiyyəti Kooperativin hüquqlarına birbaşa təsir edib. Bununla bağlı, Avropa Məhkəməsi xatırladır ki, Avropa Konvensiyasının 34-cü maddəsində “qurban” termini sözügedən hərəkət və ya hərəkətsizliklə birbaşa toxunulmuş şəxsi nəzərdə tutur.

Ərizəçinin dəlillərini hərtərəfli araşdıraraq, Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, bu dəlillərdən irəli gəlmir ki, ərizəçi hazırkı şikayəti Kooperativin adından vermək niyyətindədir. Əksinə, ərizəçi bu şikayəti yalnız öz adından verib və Kooperativin sədri kimi öz hüquqlarının pozulmasından şikayət edib.

Müvafiq olaraq, şikayətin ərizəçi tərəfindən öz adından verildiyini nəzərə alaraq, kooperativin hüquqi şəxs statusuna fikir vermədən ərizəçinin iddia olunan pozuntuların “qurbanı” olduğunu iddia etməyə imkan verən hər hansı müstəsna halların olub-olmamasının müəyyən edilməsi qalır. Bu mənada, Avropa Məhkəməsi xatırladır ki, yalnız şirkətin mülkiyyətçisi Avropa Konvensiyasının 34-cü maddəsinin mənasında “qurban” olduğunu mübahisəli tədbirlərin onun şirkətinə aid olduğu qədər iddia edə bilər. Digər tərəfdən, şirkətin deyil, öz adından şikayət verməklə, icraçı direktor və ya şirkət payçılarının az hissəsi Avropa Konvensiyasının pozuntusunun “qurbanı” olduğunu iddia edə bilməz, halbuki, sözügedən daxili

¹⁶⁵Международное Право. Научный журнал. 3 (43). 2010. Издательский дом Юрис Пруденс.

araşdırmalarda tərəf ərizəçi deyil, şirkət olub.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, bu şikayət Avropa Konvensiyasının 35-ci maddəsinin 3-cü bəndinin mənasında Avropa Konvensiyasının müddəalarına *ratione personae* ziddir və Avropa Konvensiyasının 35-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən rədd edilməlidir. *Ratione personae* yurisdiksiyasında Avropa Məhkəməsi şəxsin əsaslandığı halların düzgünlüyünü müəyyən etməli, həmçinin onun sui-istifadəyə yol verib-verməməsini aşkar etməlidir. Bu müddəa beynəlxalq ümumi hüququn əsas prinsiplərinə uyğundur.¹⁶⁶ Bu səbəblərə görə, Avropa Məhkəməsi yekdillikləbu işə İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 29-cu maddəsinin 3-cü bəndinin tətbiqinə xitam verməyi qərara alır və şikayəti qeyri-məqbul elan edir.¹⁶⁷

Ümumiyyətlə, şikayətin məqbuliyyəti şərtləri arasında dövlətdaxili hüquqi müdafiə vasitələrinin tükənməsi əsas yer tutur.¹⁶⁸ Beləliklə, sırf prosesual xarakterli komitələrin qeyri-məqbulluq barədə qərarlarını Palatanın qəbul etdiyi məqbuliyyət məsələsinə dair qərarlardan fərqləndirmək lazımdır. Həmçinin, Palata həm prosesual, həm də maddi-hüquqi məsələləri həll edir. Deməli, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarları dedikdə, biz Palatanın (o cümlədən, Böyük Palatanın) qərarlarını nəzərdə tuturuq. Qeyd etmək lazımdır ki, 2004-cü ildən başlayaraq, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə şikayətlərə baxılması və qərar qəbulu üzrə müəyyən dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. 14 saylı Protokol Avropa Məhkəməsinin artan iş yükünü azaltmaq məqsədi və nəzarət sistemini daha təsirli hala gətirmək məqsədilə qəbul olunub.¹⁶⁹

Avropa Konvensiyasına əlavə edilən 14 saylı Protokolla Avropa Məhkəməsinin fəaliyyəti daha da effektiv olmuşdur, artıq Avropa Məhkəməsi işlərə daha qısa müddətdə və əlavə prosedurlarla

¹⁶⁶Schabas A. William. An Introduction to the International Criminal Court. 2nd edition. Cambridge University Press. 2004, 481 p.

¹⁶⁷www.e-qanun.az.

¹⁶⁸Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002. СПб .. Издательство «Юридический центр Пресс». 2004, с.834.

¹⁶⁹Mehdiyev F. Nəzəriyyə və Təcrübədə İnsan Hüquqları. Dərs vəsaiti. Bakı. Azərbaycan Hüquqşünaslar Konfederasiyası, 2013, s. 320.

baxa bilərdi¹⁷⁰. Beləcə, şikayətin qəbul edilən olub-olmaması barədə komitələrin funksiyaları tək hakimə verilmişdir, onun qərarı isə qətidir. 14 sayılı Protokola əsasən tək hakim verilmiş ərizəni qəbul edilə bilməyən elan edə və ya icraatda olan işlərin siyahısından çıxara bilər və bu cür qərar əlavə öyrənilmədən qəbul edilə bilər. Əgər tək hakim ərizəni qəbul edilə bilməyən elan etmərsə və ya siyahıdan çıxarmırsa, o zaman həmin hakim əlavə öyrənilmə üçün onu komitəyə və ya Palataya göndərir.

14 sayılı Protokolun qəbul edilməsindən sonra, üç hakimdən ibarət tərkibdə fəaliyyət göstərən komitələrin səlahiyyətləri təkrarlanan işlər üzrə qərar qəbuluna münasibətdə genişlənməmişdir. Avropa Konvensiyasının 28.1-ci maddəsinə əsasən təqdim olunan ərizəyə münasibətdə onu qəbul edilə bilən elan edə bilər və eyni zamanda işin mahiyyətinə uyğun qərar çıxara bilər, bu şərtlə ki, işin Avropa Konvensiyasının və ya ona dair Protokolların təfsiri və ya tətbiqi ilə bağlı olan əsas məsələsi artıq Avropa Məhkəməsi qəti müəyyən edilmiş presedent hüququnun predmeti olsun¹⁷¹. Şikayətin qeyri-məqbulluğu haqqında Avropa Məhkəməsinin qərarı rəsmi nəşr edilən hüquqi aktdır. Həmin aktla Avropa Məhkəməsi iş üzrə icraatı başa çatdırır və həmin şikayətin Avropa Konvensiyasında təsbit edilən müddəalara uyğunsuzluğu ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin gəldiyi nəticələrdə öz əskini tapır. Digər sözlə desək, müvafiq qərarlar məzmunca yekun qərardır, qətidir və şikayət oluna bilməz.

Fərdi və normativ-hüquqi aktlardan fərqli olaraq, təfsir aktlarında göstəriş və ya əmredici normalar təsbit edilmir. Onlar köməkçi hüquqi aktlardır və interpretasiya olunan hüquqi normalarla birgə fəaliyyət göstərir¹⁷². Belə aktlar nə hüquqi normalar, nə də fərdi yazılar nəzərdə tutmadığından, onları nə normativ aktlara, nə də fərdi-hüquqi aktlara aid etmək olmaz. Onlar təfsir prosesində

¹⁷⁰Garantir l'efficacite de la Convention europeenne des Droits de l'Homme. CEDH- mise en oeuvre et controle. Recueil de textes. Direction generate des droits de l'homme. Conseil de l'Europe. 2004.

¹⁷¹Yearbook of the ECHR/Annuaire de la convention europeenne des droits de l'homme, Volume 53(2010).Edited by the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs/Direction générale des droits de l'Homme et des affaires juridiques.

¹⁷²Вопленко Н.Н. Официальное толкование норм права. М.,1976. с. 55-57; Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., Юрид лит. 1966, с. 130.

hazırlanan hüquqi göstərişlərin məzmunu haqqında deskriptiv (informativ) müddəaları özündə əks etdirir¹⁷³. Təfsir konkret vəziyyətə münasibətdə həyata keçirildikdə, kazual məhkəmə təfsiri yer alır. Kazual təfsir aktında göstərilən izah işə aidiyyəti olan şəxslərə ünvanlanır. Müvafiq olaraq, Avropa Məhkəməsinin bu qərarı normativlik xüsusiyyətinə malik olmadığından hüququn mənbələrinə aid edilə bilməz.

Avropa Məhkəməsi qərarlarla yanaşı, Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri üzrə hüquqi məsələlərlə bağlı məsləhətçi rəylər də verə bilər. Bu məsələlər Avropa Konvensiyasının 47, 48 və 49-cu maddələri ilə nizama salınır. Avropa Konvensiyasının məsləhət rəyləri adlı 47-ci maddəsinə əsasən Avropa Məhkəməsi Nazirlər Komitəsinin sorğusu ilə Avropa Konvensiyasının və ona dair Protokolların müddəalarının şərhinə dair hüquqi məsələlər üzrə məsləhət rəyləri verə bilər. Belə rəylər nə Avropa Konvensiyasının I Bölməsi və ona dair Protokollarda müəyyən edilən hüquq və azadlıqların məzmun və həcminə dair hər hansı məsələyə, nə də Avropa Məhkəməsinin və ya Nazirlər Komitəsinin Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulan hər hansı müraciətə baxarkən toxunmalı olduğu digər məsələlərə aid olmalıdır. Avropa Məhkəməsinin məsləhət rəyini almaq barədə Nazirlər Komitəsinin qərarı Komitənin iştirak etmək hüququ olan nümayəndələrinin səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Məsləhət rəyi vermək haqqında Nazirlər Komitəsi tərəfindən edilən sorğunun Avropa Məhkəməsinin səlahiyyətinə aid olub-olmamasını, 47-ci maddədə müəyyən edildiyi kimi, Avropa Məhkəməsi özü həll edir. Avropa Məhkəməsinin məsləhət rəyləri əsaslandırılmalıdır. Əgər məsləhət rəyi ümumilikdə və ya qismən hakimlərin yekdil rəyini əks etdirmərsə, onda hər hansı hakim özünün xüsusi rəyini vermək hüququna malikdir. Avropa Məhkəməsinin məsləhət rəyləri Nazirlər Komitəsinə göndərilir. Avropa Konvensiyasının 45.2-ci maddəsinə əsasən əgər qərar bütövlükdə və ya qismən hakimlərin yekdil rəyini ifadə etmərsə, onda hər hansı

¹⁷³Черданцев А.Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов. М. ЮНИТИ-ДАНА, 2003, с. 8-9; Мадьярова А.В. Разъяснения Верховного Суда Российской Федерации в механизме уголовно-правового регулирования. СПб., Юридический центр Пресс, 2002, с. 80.

hakim özünün xüsusi rəyini verə bilər¹⁷⁴. Konkret iş üzrə verilən xüsusi rəy səsvermədə iştirak edən digər hakimlərin mövqeyindən fərqlənir. Xüsusi rəyin verilməsi digər hakimlərin səhv etməsi anlamına gəlmir. Hakimin xüsusi rəyi mühüm doktrinal əhəmiyyət kəsb edə bilər. Rəydə əksini tapan müddəalar alimlər, hüquqşünaslar, vəkillər və bu sferada fəaliyyət göstərən digər mütəxəssislər üçün mühüm töhfə hesab olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələləri ümumiləşdirib belə qənaətə gəlmək olar ki, Avropa Məhkəməsi Palatasının (o cümlədən Böyük Palata) qəti qərarları normativlik xüsusiyyətinə malik olduğundan, rəsmi nəşr olunduğundan və məcburi xarakter kəsb etdiyindən hüququn mənbələri sisteminə daxil edilə bilər. Sırf prosessual məsələləri tənzimləyən qərardadlar, xüsusi rəylər və məsləhətçi rəylər hüququn mənbələrinə aid edilmir.

2.3. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan Respublikası hüququnun mənbələri sisteminə daxil edilməsi şərtləri

Milli hüquq ədəbiyyatlarında Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüququn mənbələri sisteminə yeri və rolu barədə bütöv konseptual tədqiqat yoxdur. Bu sahədə vahid araşdırma yox, ayrı-ayrı fikirlər və yanaşmalar mövcuddur. Fikrimizcə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli hüquq sisteminə daxil edilməsi şərtləri problemi prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının AR-in hüquq mənbələri sisteminə yeri həmin qərarların spesifikliyi ilə əlaqədardır. Avropa Məhkəməsi qərarları hüquqi təbiətinə görə beynəlxalq məhkəmə presedentlərini özündə əks etdirir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüququn mənbəyi kimi tanınması məsələsini tədqiq edərkən, biz, məhkəmə presedentinin və məhkəmə praktikasının rəsmi şəkildə Respublikamızın hüquq mənbələri sisteminə daxil olmaması və milli hüquq doktrinası tərəfindən tanınmaması məsələsi ilə qaçılmaz şəkildə qarşılaşırıq.

Avropa Məhkəməsi presedentinin məzmunu, hüquqi təbiəti və onun AR hüququ mənbələri arasında yeri məsələsi diskussiyalıdır və müqayisəli elmi-tədqiqat tələb edir.

¹⁷⁴www.human-rights-convention.org.

Hüquq ədəbiyyatlarında məhkəmə praktikası anlayışına münasibətdə vahid yanaşma yoxdur, "məhkəmə praktikası", "ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyət", "məhkəmə presedenti", "təfsir presedenti" kimi anlayışlar arasında dəqiq sərhədlər müəyyən edilməmişdir. Belə nəzəri boşluqlar müxtəlif yollarla izah edilən məhkəmə praktikasının sosial rolu, həmçinin məhkəmə praktikasının hüququn mənbəyi kimi tanınması haqqında mübahisələr doğurur¹⁷⁵.

Bildiyimiz kimi, hüququn mənbəyi kimi məhkəmə presedenti İngiltərə, ABŞ, Kanada, Avstraliya kimi ölkələrin hüquq sisteminə geniş yayılmış və qanunvericilik aktı qüvvəsinə malikdir¹⁷⁶. Lakin anqlosakson və kontinental hüquq sistemlərinin yaxınlaşması və konvergensiyası nəticəsində presedent başlanğıclar Avropa ölkələrinin hüquq sistemlərinə təsirini göstərmişdir¹⁷⁷. Lakin ümumi hüquq sistemli ölkələrdən fərqli olaraq, AR-də məhkəmə presedenti doktrinası fəaliyyət göstərmir. Elmi mübahisələrin yaranmasına səbəb odur ki, faktiki olaraq, AR-in ali məhkəmə orqanlarının qərarları və Avropa Məhkəməsi qərarları AR hüququnun mənbəyi qismində çıxış etməyə başlamışdır.

Hüquq ədəbiyyatlarında belə bir fikir var ki, məhkəmə presedenti və praktikası hüququn qeyri-rəsmi mənbələridir. Bu fikrin tərəfdarları belə hesab edirlər ki, normativ aktlarda əks olunan hüquq bir çox mübahisəli məqamları özündə daşıyır və ictimai münasibətləri lazımi qaydada tənzimləyə bilmir¹⁷⁸. Q.A.Qadjiyev qeyd edir ki, Rusiyada ehtimal normayaradıcılığa, əvvəlcədən deyilən hüquqyaradıcılığa, hüquq normalarının stabil məhkəmə

¹⁷⁵Ospina V.Eduardo., Bodeau P.Livinec. The Law & Practice of International Courts and Tribunals. Martinus Nijhoff Publishers. Boston, 2014, p. 25.

¹⁷⁶Sir Rupert Cross., Harris J.W. Precedent in English Law. Clarendon law series. Clarendon Press. 1991, 260 p.

¹⁷⁷Бондарь Н.С. Конституционное правосудие как фактор модернизации российской государственности. //Журнал росс. права. 2005. №11, с.17.

¹⁷⁸Алексеев Л.Б. Судебный прецедент, произвол или источник права? // Советская юстиция. 1991, № 14, с. 2-3; Ершов В.В. Место и роль суда в правовом государстве//Правоведение. 1991, № 5, с.15-22.

təfsirinə zərurət yaranmışdır¹⁷⁹. AR-də tanınan məhkəmə presedenti İngiltərənin məhkəmə presedentindən fərqlidir. Bu bir çox obyektiv səbəblərlə (fərqli tarixi inkişaf yolu, hüquq sistemi və s.) bağlıdır. Əslində Avropa Məhkəməsi presedentləri klassik presedent (yəni anqlosakson sistemi) xüsusiyyətlərinə daha yaxındır.

Respublikamız Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etdikdən sonra, Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı dövlətdaxili qanunvericilikdə bir sıra dəyişikliklər baş vermişdir. Artıq Avropa Məhkəməsi presedentləri ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı, bundan əlavə normayaradıcılıq prosesində belə nəzərə alınır. Son dövrlər, AR-in nəinki ali məhkəmə instansiyaları, həmçinin rayon-şəhər məhkəmələri də öz qərarlarında Avropa Məhkəməsi presedentlərinə istinad edirlər. Lakin məhkəmə presedentinin hüququn mənbələrinə daxil edilməsi tez bir zamanda baş verən proses deyil. E.Y.Kurişeva qeyd edir ki¹⁸⁰, hüququn mənbələri hüquq sisteminin intensiv islahatlar aparılan sferası deyil, bu sahədə dəyişikliklər illərlə, tədricən baş verir. Məhkəmə presedentlərinin resepsiyasında digər bir mürəkkəblik ondadır ki, dövlət orqanlarının hüququn mənbələri sistemində dəyişikliklər etməyə çox vaxt kifayət qədər əsasları olmur.

Rusiyada məhkəmə presedentlərinin hüququn mənbələri sisteminə daxil edilməsi məsələsi ilə bağlı məşhur hüquq nəzəriyyəçisi S.S.Alekseyev qeyd edir ki, artıq ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsini dəyişmək lazımdır. Anqlo-amerikan qrupu da daxil olmaqla, inkişaf etmiş demokratik dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, cəmiyyətdə yüksək hüquqi inkişaf səviyyəsinə o vaxt nail olunur ki, məhkəmə, ölkə konstitusiyası, qanunları və ümumtənzim insan hüquqlarına söykənərək hüquq yaradır. Ona görə də, yüksək məhkəmə orqanlarının qərarlarına məhkəmə presedenti funksiyasının verilməsi artıq yetişmiş məsələdir¹⁸¹.

Bizim fikrimizcə, məhkəmə presedentinin AR hüququnun mənbələri sistemində daxil edilməsi istiqamətində növbəti maneələr

¹⁷⁹Гаджиев Г.А. Феномен судебного прецедента в России // Судебная практика как источник права. М., Юрист, 2000, с.99.

¹⁸⁰Курьшев Е.Ю. Рецепция в российском праве Дисс... канд. юрид. наук. Саратов, 2005, с. 109.

¹⁸¹Алексеев С.С. Общая теория права М, 1994, с.219.

dayanır: a) hakimiyyətin bölgüsü prinsipinin pozulması; b) AR hüquq sisteminin roman-german hüquq ailəsinə aid edilməsi; c) qanunvericilik orqanı ilə ziddiyyətlər; ç) hakimlərin qanuna tabe olması və hakimlərin müstəqilliyi prinsipləri arasında ziddiyyətlər; d) xalqın seçdiyi orqan olmadığından, məhkəmələrin hüquq yaradıcılıq səlahiyyəti olmur.

Faktiki olaraq, məhkəmə presedentlərindən istifadənin genişlənməsi Avropa Məhkəməsi presedentinin hüququn mənbələri sırasına aid edilməsi istiqamətində əhəmiyyətli bir arqumentə çevrilmişdir.

Bəzən hüquq ədəbiyyatlarında məhkəmə presedentini subsidiar, əlavə mənbə də hesab edirlər. Lakin qeyd edildiyi kimi ikinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edən məhkəmə presedentləri pozitiv hüququn tamamlanması prosesində hüquqi tənzimləməyə ümumilikdə konstitusion, hüquqi təsir imkanına malikdir. Məhkəmə presedentləri hüquq sisteminin inkişafına, ümumilikdə hüquq və azadlıqların müdafiəsinə yönəlmiş hüquqi anlayışların aydın şəkildə izah edilməsində və tətbiqində mühüm rol oynayır.

Məhkəmə presedenti vasitəsilə konstitusion norma və prinsiplər, beynəlxalq hüququn ümumtənzim norması və prinsipləri, beynəlxalq müqavilələr hüquq münasibətləri müstəvisinə çıxarılır¹⁸². R.A.Antropov qeyd edir ki, presedentin rəsmi olaraq hüququn mənbələri sırasına daxil edilməməsi, Avropa presedent hüququnun tətbiqini ləngidir, bununla belə, dünya təcrübəsi presedentin hüquq elmində əhəmiyyətini artıq çoxdan təsdiq etmişdir¹⁸³.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının AR hüququnun mənbəyi olmasının mümkünsüzlüyü barədə fikri əsaslandırmaq fikrimizcə, həm real deyil, həm də düzgün olmazdı. Bir məsələni də qeyd edək ki, AR Ali Məhkəməsinin Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında 2006-cı il tarixli

¹⁸² Duxbury N. The Nature and Authority of Precedent. Cambridge University Press, 2008, 189 p.

¹⁸³ Антропов Р.А. Роль Европейского Суда в процессе рассмотрения жалоб о нарушении основных прав и свобод человека. Автореф. канд. юрид. наук. М., 2002, с. 18.

Qərarında qeyd edilir ki, AR Avropa Konvensiyasının iştirakçısı və onu 2002-ci ilin aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Avropa Konvensiyası və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini tanıyır. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təmininə yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir.

Məhkəmə presedentinin hüququn mənbələri sırasına daxil edilməsi şərtlərindən biri Avropa Məhkəməsinin presedent hüququdur. Bu istiqamətdə müəyyən tədbirlər də həyata keçirilmişdir. Milli qanunvericilikdə Avropa standartlarına uyğunlaşdırma üzrə qərarlar qəbul edilmişdir. Məsələn, «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» AR Qanununun tətbiq edilməsi barədə» AR Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı da məhz insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmininə, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinə, məhkəmə hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə yönəlmişdir¹⁸⁴.

Avropa Məhkəməsi presedentlərinin milli hüququn mənbələri sırasına daxil edilməsi tendensiyasının tərəfdarları hesab edir ki, bu addım həm hüququn mənbələri nəzəriyyəsini, həm də ümumilikdə hüquq sisteminin zənginləşməsinə və təkmil formaya salınmasına şərait yaradacaq¹⁸⁵.

Məhkəmə presedentinin milli hüquq sisteminin mənbələri arasına daxil edilməsi əksər Avropa dövlətlərində, xüsusilə də Almaniyada aktual məsələlərdəndir. Almaniyada da, AR kimi kontinental hüquq sistemli dövlətlər sırasına daxildir. Alman məhkəmələrinin Avropa Məhkəməsi qərarlarına riayət etməsi ilə bağlı tədqiqat aparən H.Zauer Naumburq torpağının ali məhkəməsinin qərarından sitat gətirir – Avropa Məhkəməsi qərarı beynəlxalq hüququn subyektivi qismində Almaniyaya üçün məcburidir. Bununla yanaşı, məhkəmələrin müstəqilliyi prinsipini rəhbər tutaraq Naumburq məhkəməsi hesab

¹⁸⁴ www.e-qanun.az.

¹⁸⁵ Case Law: Precedent, Stare Decisis, Case Citation. Board of Inland Revenue V Haddock. West American Digest System. General Books LLC, 2010.

edir ki, nə Avropa Konvensiyası, nə də ölkə Konstitusiyasının təfsirində yerli məhkəmələrin Avropa Məhkəməsi qərarlarına riayət etmək öhdəliyi ayrıca qeyd edilmir. Bununla müəllif qeyd edir ki, Almaniyada konstitusion şəkildə təsbit edilən beynəlxalq öhdəliklər bəzən istisna edilir¹⁸⁶.

Lakin, Naumburq Məhkəməsinin bu qərarı Almaniyaya Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən mübahisələndirilmişdir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin mövqeyi belə olmuşdur ki, beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərə, xüsusilə də Avropa Məhkəməsi qərarlarına dövlətdaxili səviyyədə əməl edilməlidir. Avropa Məhkəməsi qərarları alman məhkəmələri üçün mütləq olmasa da, məcburidir, alman məhkəmələri həmin qərarları nəzərə almalı və onlara riayət etməlidir. Almaniyaya Konstitusiyaya Məhkəməsi bu mövqeyini belə əsaslandırmışdır ki, Avropa Konvensiyası normaları Avropa Məhkəməsi təfsir etdiyi qaydada ölkə üçün məcburidir və rəsmi federal qanun qüvvəsinə malikdir.

L.Vildhaber hesab edir ki, presedent doktrinasını qəbul etməyən, yalnız bəzi məhkəmə qərarlarının məcburi hüquqi qüvvəyə malik olması və məhkəmələrin qanunverici olmalarını rədd edən müəlliflərin fikirlərini birtərəfli fikirlər kimi qəbul edir. Müəllifin fikrincə, onlar bir məsələyə diqqət yetirmir – faktiki olaraq, kontinental Avropa ölkələrinin məhkəmələri yuxarı instansiya məhkəmələrinin hazırladığı qərarlara riayət etməklə adətən presedent qaydalarına riayət edir¹⁸⁷.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Avropa Məhkəməsi qərarları ənənəvi məhkəmə presedenti deyil, məhz beynəlxalq presedentdir. Müvafiq olaraq, özündə beynəlxalq hüquq normalarını ehtiva edir. Bununla da, həmin qərarların özünəməxsusluğu və milli hüququn mənbələri arasında yerinin müəyyən edilməsinin mürəkkəbliyi izah edilir.

¹⁸⁶ Sauer H. Die neue Schagkraft der gemeineuropaischen rundrechtsjudikatur. Zur Bmdung deutscher Genchle an die Entscheidungen des Europaischen Genchtshofs für Menschenrechte//Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Volkerrecht. Heidelberg Journal of International Law. 2005. № 65.

¹⁸⁷ Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском Суде по правам человека//Государство и право 2001, № 12, с. 6.

Fransız hüquqşünas-alimi J.Pradel¹⁸⁸ Avropa Şurasının üzv-dövlətlərini Avropa Konvensiyasının həmin dövlətlərin milli hüququn mənbələri sistemində tutduğu yerə görə iki qrupa ayırır: birinci qrupa Avropa Konvensiyasının daxili hüquqa inteqrasiya olduğu ölkələr aid edilir, daha doğrusu həmin ölkənin mənbəyi qismində nəzərdən keçirilir, bununla belə, Avropa Konvensiyasının yeri müxtəlif ölkələr üzrə fərqlidir: 1) Avropa Konvensiyası ölkə konstitusiyasında üstün hüquqi qüvvəyə malik ola bilər (məs: Niderland); 2) ölkə konstitusiyası ilə eyni hüquqi qüvvəyə malik ola bilər (məs: Avstriya); 3) konstitusiyadan aşağıda olsa da, adi qanunlardan üstündür (məs: Fransa, Belçika, İspaniya, Portuqaliya, Yunanıstan, AR); 4) Avropa Konvensiyası adi qanunlarla eyni hüquqi qüvvəyə malikdir (Almaniya, Türkiyə, İtaliya).

İkinci qrupa Avropa Konvensiyasını milli hüquqa inteqrasiya etməyən dövlətlər daxildir. Bunlara: Böyük Britaniya, İrlandiya, İsləndiya, Norveç, İsveç, Danimarkanı aid etmək olar. Qeyd edilən ölkələrdə Avropa Konvensiyası milli hüququn mənbəyi hesab edilməyə də, onun nüfuzu hüquq normalarının təfsirindən yan keçmir.

Rusiyada Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarını hüququn törəmə mənbələri kateqoriyasına daxil edirlər¹⁸⁹. Avropa Məhkəməsinin qərarlarını da həmin kateqoriyaya daxil edirlər və bunu aşağıdakılarla izah edirlər:

- Avropa Məhkəməsi qərarları Avropa Konvensiyasından doğan bir normadır, yəni Avropa Məhkəməsi qərarları özündən öndə dayanan bir aktın normalarını izah etməyə yönəlmişdir, buna görə də məhkəmə hüquq yaradıcılığı hüququn bəzi ilkin mənbələri ilə rəsmi olaraq bağlıdır;
- Avropa Məhkəməsi qərarlarındakı normayaradıcılıq konvension müddəaların interpretasiyası kimi meydana çıxır;
- Avropa Məhkəməsi konkret işlər üzrə qərarlar qəbul edir, bu isə onun hüquqyaradıcı xüsusiyyətini zəiflədir.

Bu məsələyə AR-ə münasibətdə baxdıqda qeyd etmək lazımdır ki, rəsmi şəkildə məhkəmə presedenti milli hüququn mənbələri sırasında

¹⁸⁸ Pradel J. Droit penal compare. Paris. 1995. p.59-61.

¹⁸⁹ Белкин А.А. Вопросы юридической силы решений Конституционного Суда Российской Федерации // Вестник Конституционного Суда Российской Федерации. 1997, № 3. с. 21.

qeyd edilmir. Beynəlxalq hüququn primatlığını tanıyan AR-də isə ölkə Konstitusiyasının 151-ci maddəsini yaddan çıxarmaq lazım deyil. Avropa Konvensiyası spesifik xüsusiyyətlərə malik beynəlxalq müqavilədir, çünki, onun əksər müddəaları milli hüquq sistemlərində birbaşa təsirə istiqamətlənmişdir. Ümumavropa ədalət mühakiməsi ideyası insan hüquqlarının effektiv müdafiəsini təmin etməklə dövlətdaxili orqanlar (məhz məhkəmələr) tərəfindən tətbiqinə əsaslanır¹⁹⁰. Doğurdan da, həm Avropa Konvensiyası, həm də Avropa Məhkəməsi qərarları əksər üzv-dövlətlərdə birbaşa təsirə malikdir.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının birbaşa təsiri prinsipinin qəbul edilməsi ilə həmin prinsipin sistemə, stabil realizəsi arasındakı məsafə hər bir dövlətin reallıqları və hüquq sistemindən asılıdır¹⁹¹. Yaxşı təşkil olunmuş məhkəmə sistemli Avropa Şurasının bəzi dövlətlərində bu məsafə uğurla qət edilmişdir. Həmin dövlətlərdə hakim və hüquq sisteminin digər iştirakçılarının Avropa Məhkəməsi qərarları və Avropa Konvensiyası normaları ilə tanışlığı o dərəcədə yüksək səviyyədədir ki, birbaşa təsir birinci instansiya məhkəmələri də daxil olmaqla məhkəmə sisteminin bütün səviyyələrində öz müsbət töhfəsini verir.

Beləliklə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının AR hüquq sisteminin mənbələri sistemə daxil edilməsi şərtləri ilə bağlı yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirləri ümumiləşdirib belə qənaətə gəlirik ki, Avropa Məhkəməsi qərarlarının AR hüququnun mənbələri sistemində yeri həmin qərarların beynəlxalq məhkəmə presedenti kimi spesifik xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Bu isə öz növbəsində, Avropa Konvensiyasının dövlətdaxili hüququn mənbələri arasındakı yeri ilə əlaqədardır. Avropa Məhkəməsi presedentlərinin dövlətdaxili hüququn mənbələri sırasına daxil edilməsi milli hüquq sisteminin zənginləşməsi və təkmilləşməsinə də təkan verəcək.

¹⁹⁰ Гарлицкий Л. Сотрудничество и конфликт: несколько наблюдений из практики взаимодействия Европейского суда по правам человека и национальных органов правосудия // Имплементация решений Европейского суда по правам человека в практике конституционных судов стран Европы. Сборник докладов // М. Институт права и публичной политики, 2006, № 1, с. 43.

¹⁹¹ Лобов М. Прямое действие постановлений Европейского Суда по правам человека во внутреннем праве: сравнительный обзор // Сравнительное конституционное обозрение. 2006, № 1, с. 90.

III FƏSİL. İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİ QƏRARLARININ İCRASI: MÜQAYİSƏLİ HÜQUQİ TƏHLİL

3.1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası: ümumi məsələlər

1953-cü ildən başlayaraq, Avropa Məhkəməsi insan hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində yaradılmış ən effektiv mexanizmlərdən biridir. Hazırda Avropa Məhkəməsinin icraatında 200000-ə yaxın iş var və hər il 20 mindən çox iş daxil olur. Rusiya, İtaliya, Polşa, Rumıniya, Türkiyə və Ukrayna kimi dövlətlərdən bütün ərizələrin 70%-i daxil olur. Bu o deməkdir ki, adicəkilən dövlətlərdə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası səmərəli şəkildə həyata keçirilmir və eyni predmetli işlər təkrar daxil olur. Bəzi dövlətlər Avropa Məhkəməsinin qərarını tez bir zamanda icra etsə də, həmin dövlətlərdə həllini tapmayan çoxsaylı problemlər qalmaqda davam edir (məs: Bolqarıstan). Almaniyada Avropa Məhkəməsinin qərarları gec icra olunur (təxminən 50 aya), lakin 80% icra olunur. İtaliyada isə qərarlar 46 aya icra olunsada, qərarların 80%-i icra mərhələsindədir¹⁹².

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin katibi Simon Palmer deyir ki, Komitə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının tam icrasını sığortalamaq üçün müəyyən işlər görür və çətinlik çəkdiyi güman edilən hər bir ölkəyə bir sıra vasitələrlə kömək edir. «Hələlik elə bir hal olmayıb ki, hansısa ölkə ümumiyyətlə qərarı icra etməsin. Düzdür, bəzi hallarda hansısa ölkə qərarın icrasında könülsüz olur. Belə olan halda Komitə əvvəlcə həmin ölkəyə kömək vasitələrini axtarır. Yenə nəticə verməyəndə Komitə ölkəyə qarşı bir sıra təzyiqlər göstərir. Müvəqqəfi olaraq öz açıqlamalarında ölkədən narazılığını bildirir. Komitənin sədrindən ölkə hakimiyyətinə məktublar göndərilir». Simon Palmerin sözlərinə görə, bütün bu işlər ona görə olunur ki, hökumətlər heç vaxt tənqid olunmağı xoşalmırlar. Əgər ölkə ümumiyyətlə qərarı icra etməzsə, Avropa Konvensiyasının 14 nömrəli Protokoluna əsasən, Komitə Avropa Məhkəməsində ölkə

¹⁹² Helsinska Fundacja praw czlowieka. Europa Praw Czlowieka. Isполнение судебных решений в Российской Федерации. P. 479.

əleyhinə iddia qaldıra bilər. Amma bu təcrübə indiyə qədər həyata keçirilməyib»¹⁹³.

Bir məsələni xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Avropa Məhkəməsinə müraciət etmiş ərizəçi hələ müraciətdən öncə Avropa Məhkəməsinin onun üçün hansı faydanı verə biləcəyinə əmin olmalıdır. Avropa Məhkəməsinin çıxardığı qərarla Avropa Konvensiyasının pozuntusu müəyyən edilməklə, cavabdeh dövlətin üzərinə öhdəlik qoyulur ki, yol verilmiş pozuntunu aradan qaldırsın, pozuntunun yol verilməsi nəticəsində dəyən zərəri aradan qaldırsın və pozuntuya qədərki vəziyyəti bərpa etsin (*restitutio in integrum*). Əgər *restitutio in integrum* mümkündürsə, onun həyata keçirilməsinə müvafiq dövlət cavabdehdir¹⁹⁴. Əgər təcrübədə *restitutio in integrum* mümkün deyilsə, cavabdeh-dövlət qərarın icrası vasitəsinin seçimində sərbəstdir¹⁹⁵, bir şərtlə ki, həmin vasitələr Avropa Məhkəməsinin qərarında təsbit olunan müddəalara uyğun olsun¹⁹⁶.

Avropa Məhkəməsi öz mövqeyini belə izah edir ki, Məhkəmə, hüquq pozuntusunu müəyyən etdiyi qərarında cavabdeh-dövlətin üzərinə təkcə ədalətli kompensasiyanın ödənilməsi deyil, həmçinin ümumi və zəruri hallarda fərdi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi öhdəlik qoyur¹⁹⁷.

Ədalətli kompensasiyanın və məhkəmə xərclərinin ödənilməsi məbləği müəyyən edilməklə Avropa Məhkəməsinin qərarı ilə bilavasitə təsbit edilir. Ədalətli kompensasiyanın və məhkəmə xərclərinin ödənilməsi Avropa Məhkəməsinin yekun qərarının çıxarılmasından 3 ay ərzində həyata keçirilir¹⁹⁸. Əgər cavabdeh-dövlət bunu etməzsə, kompensasiyanın üzərinə həmin dövlətin Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi dərəcə ilə əlavə faizlər hesablanır.

¹⁹³ www.azadliq.org.

¹⁹⁴ Iatridis v. Greece. № 31107/96, 19.10.00, (2000) 30 EHRR 97.

¹⁹⁵ Selcuk and Asker v. Turkey. № 23184/94 и 23185/94, 24.4.98, (1998) 26 EHRR 477. p. 125.

¹⁹⁶ Scozzari and Giunta v Italy. № 39221/98 и 41963/98, 13.7.00, (2002) 35 EHRR 12.

¹⁹⁷ Обращение в Европейский Суд по правам человека. Учебное пособие. Под общ. ред. Ф. Лича. Москва, МОО ПЦ «Мемориал», 2006, с. 145.

¹⁹⁸ Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / Под ред. М.Р.Воскобитовой. М., Издательство «Анахарсис», 2005, с. 48.

Avropa Məhkəməsinin praktikası göstərir ki, kompensasiya ödənişində cavabdeh-dövlət ləngimələrə yol vermir.

Lakin praktikada problemlı hallarda mövcud olmuşdur. Kompensasiyanın ödənilməsi ilə bağlı nadir rast gəlinən problemlər Stran Neft emalı zavodu və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı və Loizidu Türkiyəyə qarşı işində baş vermişdir. Birinci halda problem kompensasiyanın böyük məbləğdə (30milyon dollar) olması ilə bağlı olmuşdu, onu da qeyd edək ki, qərar 1994-cü ildə çıxarılmışdı. İkinci halda isə kompensasiya hələ də ödənilməmişdir, çünki, pozuntu halı Türkiyə qoşunlarının nəzarətində olan Şimali Kiprdə baş vermişdir. Avropa Məhkəməsi isə bunu əsas gətirərək kompensasiyanın Türkiyə tərəfindən ödənilməsini qərara almışdır, Türkiyə isə öz növbəsində qeyd etmişdir ki, bu məsələnin həlli ümumilikdə Şimali Kiprdəki vəziyyətin həllindən asılıdır¹⁹⁹.

Ədalətli kompensasiyanın ödənilməsinə münasibətdə Avropa Məhkəməsi belə bir mövqeyi ifadə etmişdir ki, Avropa Konvensiyasının 41-ci maddəsinə əsasən ədalətli kompensasiya qaydasında məbləğin təqdim edilməsində məqsəd yalnız vurulmuş zərərin qarşılınmasıdır və həmin zərəri başqa yolla əvəzləmək mümkün olmasın.

Buna görə də, Avropa Məhkəməsinin qərarları öz təbiətinə görə bəyannamə xarakterlidir²⁰⁰. Avropa Məhkəməsinə müraciət etmiş şəxs Avropa Konvensiyası normasının pozulması və kompensasiya müəyyən edilməsinə nail olsa da, bu Avropa Məhkəməsi tərəfindən yerli məhkəmə qərarlarının (həmçinin digər hakimiyyət orqanlarının aktlarının) ləğv edilməsi demək deyil²⁰¹. Avropa Məhkəməsi daxili qanunvericiliyi mübahisələndirmir, dövlətdən öz qanunvericiliyini dəyişməyi və ya bu istiqamətdə ayrıca bir akt qəbul etməyi tələb etmir²⁰². Bu onunla bağlıdır ki, Avropa

¹⁹⁹ Надзор за исполнением решений Европейского Суда по правам человека//Европейский Суд по правам человека и защита свободы слова в России. М., 2002.

²⁰⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin seçilmiş qərarları. Bakı, Şərq-Qərb, 2009, s. 70-71.

²⁰¹ Schmutzer v Austria, № 15523/89, Series A, № 328_A, 23.10.95. (1996) 21 EHRR 511, pp. 42_4

²⁰² Лундеваль против Швеции (Lundevall v Sweden), № 38629/97. 12.11.02, п. 44.

Məhkəməsi beynəlxalq hüququn pozulması ilə bağlı qərarlar çıxarır. Bununla belə, Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyası müddəalarından irəli gələn ümumi göstərişlər verə bilər. Məsələn, Qərqlu Almaniya qarşı işdə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdi ki, uşağı üzərində qəyumluqdan imtinaya görə Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi ilə hüquqları pozulan ərizəçiyə münasibətdə cavabdeh-dövlət ən azı uşaqla görüşmək hüququnu təmin etməlidir.

Əgər Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlət Avropa Konvensiyası normasını pozan qanunvericilikdə dəyişikliklər etmərsə, Avropa Məhkəməsi sonrakı qərarlarında bu fakta daha çox istinad edir. Məsələn, məhbusların yazışmalarına baxışa dair (artıq bu hal Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinin pozulması faktı kimi müəyyən edilmişdir.) Messina İtaliya qarşı işdə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Həbsxana Administrasiyası haqqında Aktın məhbusların yazışmaları ilə bağlı 18 və 35-ci bölmələrində indiyədək dəyişiklik edilməmiş, həmçinin Ədliyyə Naziri tərəfindən 23 iyul 1999-cu ildə Senata təqdim edilən qanun layihəsi də qəbul edilməmişdir. Həmin qanun layihəsinin məqsədi Avropa Məhkəməsi Kalocero Diana və Dominiki İtaliya qarşı işi üzrə qərarına uyğun qanunvericilikdə dəyişikliyin həyata keçirilməsi idi. Bundan başqa, Avropa Məhkəməsinin baxışında oxşar mübahisələr hələ də qalmaqdadır²⁰³.

Belə kommentariyalar Avropa Məhkəməsinin işini mürəkkəbləşdirir, həmçinin cavabdeh-dövlətə münasibətdə mənfə rəyin formalaşmasına gətirib çıxarır. 2004-cü ildə Nazirlər Komitəsinin qəbul etdiyi qətnamədə Nazirlər Komitəsi cavabdeh-dövlətdə olan problemlərin aradan qaldırılmasında birgə iştirak etməyə və müvafiq sferada tədbirlər həyata keçirməyə çağırmışdır. Qətnaməyə əsasən Avropa Məhkəməsi öz qərarlarında Avropa Konvensiyasının müddəalarını pozan problemin əsasında dayanan məsələni, həmin problemin sistemli mənbəyini maksimum dərəcədə göstərməyə çalışmalıdır²⁰⁴. Məsələnin belə qoyuluşu müvafiq qərarın

²⁰³ www.refworld.org/docid/3ae6b69c1c.html.

²⁰⁴ Guaranteeing the effectiveness of the European Convention on Human Rights. Collected texts. Applying and supervising the ECHR. Directorate General of Human Rights Council of Europe 2004, p. 80-82.

icrasına və Nazirlər Komitəsi tərəfindən nəzarətində effektivliyə nail olmaqda köməklik edər.

Bununla əlaqədar olaraq, Nazirlər Komitəsi dövlətləri öz daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin effektivliyini qiymətləndirməyə çağırırdı. Xüsusilə də, milli qanunvericilik və hüquq tətbiqi praktikasındakı struktur və ümumi xarakterli məsələlər ön plana çəkilirdi. Məqsəd ondan ibarət idi ki, eyni predmet üzrə təkrar şikayətlər daxil olmasın²⁰⁵. Nazirlər Komitəsi Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarət proseduru təkmilləşdirməyə çalışaraq nazir müavinlərini Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasının yaxşılaşdırılması və tezləşdirilməsi üzrə konkret və effektiv tədbirlər, ilk növbədə, əsaslı sistem problemlərini üzə çıxaran tədbirlər qəbul etməyə çağırırdı²⁰⁶. Avropa Məhkəməsinin Nazirlər Kabinetinin yuxarıda qeyd etdiyimiz qətnamə və tövsiyələrinə ilk cavabı Bronyovski Polşaya qarşı işi üzrə qərarında verildi. Avropa Məhkəməsinin qərarına əsasən Böyük Palata ərizəçiyə və onun ailəsinə itirilmiş əmlaka görə kompensasiyanın verilməməsi ilə bağlı 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsinin pozulması faktını müəyyən etmişdi. Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdi ki, ərizəçinin hüquqlarının pozulmasına səbəb düzgün fəaliyyət göstərməyən Polşa qanunvericiliyi və inzibati praktikasıdır. Bu sistemli problem 80 min insana toxunmuş və bu məsələ ilə bağlı hazırda Avropa Məhkəməsinin icraatında 167 iş var. Sonda Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, bu sistemli problem aradan qalxmayınca oxşar ərizələri icraata qəbul etməyəcək²⁰⁷.

Avropa Məhkəməsinin, iştirakçı-dövlətin milli hüququna hüquqi təsir imkanı Avropa Konvensiyasının "qərarların məcburi qüvvəsi və icrası" adlı 46-cı maddəsinə əsaslanmışdır. Həmin maddədə qeyd edilir ki, Razılığa gələn Yüksək Tərəflər, Avropa Məhkəməsinin, onların tərəf olduqları işlər üzrə qəti qərarını icra etməyi öhdələrinə götürürlər. Avropa Məhkəməsinin qəti qərarı onun

²⁰⁵Рекомендация Rec (2004) 6 Комитета Министров государствам участникам об усовершенствовании внутренних средств защиты от 12 мая 2004 г.

²⁰⁶Декларация Комитета Министров от 12 мая 2004 г. «Обеспечение эффективности применения Европейской Конвенции по правам человека на национальном и европейском уровне».

²⁰⁷Пресс релиз Европейского Суда от 31 августа 2004 г. «Дела по реке Буг отложены».

icrasına nəzarəti həyata keçirən Nazirlər Komitəsinə göndərilir. Bu funksiyanı yerinə yetirərkən Nazirlər Komitəsi 1976-cı ildə qəbul edilmiş Avropa Konvensiyasının 54-cü maddəsinin tətbiqi qaydalarını rəhbər tutur.

Avropa Məhkəməsindən qanuni qüvvəyə minmiş qərarı alan Nazirlər Komitəsi həmin qərarın icrası üzərində nəzarəti həyata keçirir. Nazirlər Komitəsi cavabdeh-dövlətdən qərarın icrası istiqamətində hansı tədbirlərin həyata keçirilməsi haqqında məlumat verməyi tələb edir. Nazirlər Komitəsi cavabdeh-dövlətdən cavab ala bilmədikdə, hər altı aydan bir müvafiq sorğunu təkrarlayır. Nazirlər Komitəsi cavabdeh-dövlət üçün müvafiq tədbirlərin qəbulu üçün konkret müddətlər müəyyən edə bilməz. Bu prosedur kifayət qədər uzun vaxt apara bilər, lakin bu yumşaq, diplomatik pressinqdir. Yekunda Nazirlər Komitəsi qətnamə qəbul edir.

Lakin praktikada elə hallar da olur ki, cavabdeh-dövlət ləngimə olmadan, könüllü şəkildə Avropa Məhkəməsinin qərarına reaksiya verməklə, qanunvericiliyi və məhkəmə praktikasında dəyişikliklər edir. Qalmaqallı iş olan Sandi Tayms Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarı 1981-ci ildə Məhkəməyə qarşı hörmətsizlik haqqında Qanunun qəbul edilməsinə təkan verdi²⁰⁸. Bu Qanun ümumi hüququn ziddiyyətli və qeyri-dəqiq presedentlərini ləğv etdi.

Avropa Məhkəməsi Kempell və Kozans Birləşmiş Krallığa qarşı işi²⁰⁹ üzrə 1982-ci il tarixli qərarı İngiltərə Parlamentini 1986-cı ildə dövlət məktəblərində fiziki cəzaları (bədənə zərbə və s.) ləğv etməklə bağlı akt qəbul etməyə sövq etmişdi. Avropa Məhkəməsinin qərarında qeyd edilirdi ki, bədənə fiziki xəsarət yetirilməsi Avropa Konvensiyasının ləyaqətin alçaldılması ilə bağlı 3-cü maddəsinə ziddir. Həmin maddəyə əsasən Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.

Cinayət hüququ elmində də göstərilir ki, cinayətə əzab, əziyyət verilməsi cəzanın məqsədi yox, cəzanın məzmun

²⁰⁸The Sunday Times v United Kingdom (Series A No 30), European Court of Human Rights (1979-80) 2 EHRR 245, 26 APRIL 1979.

²⁰⁹The case of Campbell and Cosans vs. United Kingdom. (Application no. 7511/76; 7743/76). Judgement. Strasbourg. 12.02.1982.

komponentidir, lakin burada heç bir işgəncədən, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmadan söhbət getmir²¹⁰. 1984-cü ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilən müvafiq Avropa Konvensiyasında qeyd edilir ki, Avropa Konvensiyasına müvafiq olaraq, iştirakçı-dövlətlər milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq, işgəncəni cinayət kimi qəbul etməlidir. Avropa Konvensiyası istənilən halda, hətta, milli qanunvericiliklərdə istisna hesab edilən hallarda (müharibə təhlükəsi və ya şəraiti, daxili siyasi qeyri-sabitlik, komandirin və ya dövlət hakimiyyətinin əmri və s.) belə işgəncəni qadağan edir²¹¹. Ümumiyyətlə, hazırda Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasında, hətta Avropa Məhkəməsinə edilən müraciətlərin sayında çoxlu artım müşahidə olunur, bu isə həm Avropa Məhkəməsinin işini, müvafiq olaraq, qərarların icrası və icranın effektivliyini zəiflədir. 2012-ci ilin aprel ayında Böyük Britaniyanın Avropa Şurası Nazirlər Komitəsində sədrliyi çərçivəsində İngiltərənin Brayton şəhərində Avropa Məhkəməsinin fəaliyyətinə həsr olunmuş yüksək səviyyəli konfrans keçirilmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, son illər Avropa Məhkəməsinin fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilir, Avropa Məhkəməsinə edilən şikayətlərin sayı həddindən çox olduğundan bu problemin həlli yolları araşdırılır. Belə ki, hazırda Avropa Məhkəməsinin icraatında olan 150 min şikayətə baxmaq üçün 20 il vaxt lazımdır. Hər il isə müxtəlif Avropa dövlətlərindən minlərlə yeni ərizə göndərilir. Bütün şikayətlərin yarısından çoxu yalnız 4 ölkədən - Rusiya, Türkiyə, Ukrayna, Rumıniyadan daxil olur. AR-dən daxil olan ərizələrin sayı isə orta Avropa rəqəmindən 1,3 dəfə azdır. Şikayətlərin 90 faizi Avropa Konvensiyasına uyğun olmadığından icraata qəbul edilmir və Avropa Məhkəməsinin iş yükünün əsassız artımı ilə nəticələnir. Məsələ ilə bağlı 2010-cu ildə İsveçrənin İnterlaken şəhərində, 2011-ci ildə İzmirdə (Türkiyə) Avropa ədliyyə nazirlərinin konfransları təşkil olunmuşdur²¹².

²¹⁰ Рагимов И.М. Преступность и наказание. Москва, Олма Медиа Групп, 2012, с. 112-126.

²¹¹ Gibney M. International Human Rights Law. Returning to Universal Principles. Lanham, Rowman & Littlefield publishers, INC. 2008. p.99-100.

²¹² www.supremecourt.gov.az.

Brayton konfransında AR-i Ədliyyə naziri, Məhkəmə-Hüquq Şurasının sədri Fikrət Məmmədov, Ali Məhkəmənin sədri Ramiz Rzayev, ölkəmizin Avropa Şurasında daimi nümayəndəsi, səfir Arif Məmmədov və Avropa Məhkəməsi yanında səlahiyyətli nümayəndəsi, habelə Məhkəmə-Hüquq Şurasının üzvləri və Ədliyyə Nazirliyinin məsul əməkdaşları təmsil etmişlər.

Avropa Şurasının üzv dövlətlərinin ədliyyə nazirlərinin və digər yüksək səviyyəli rəsmi şəxslərinin iştirak etdiyi mötəbər konfransda Avropa Məhkəməsinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, bütün Avropada problemlər yaşayan məhkəmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, bu zaman məhkəmənin presedent hüququnun geniş tətbiqi və bu kimi digər aktual məsələlər müzakirə edilmiş, üzv-dövlətlər arasında yaxşı praktikalar üzrə fikir mübadiləsi aparılmışdır.

AR-in Ədliyyə naziri Fikrət Məmmədov tədbirdə çıxış edərək AR Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən məhkəmə islahatlarından danışmış, ədalət mühakiməsinin daha mükəmməl həyata keçirilməsi, bu məqsədlə hakimlərin sayının artırılması, onların Avropa Konvensiyası üzrə müntəzəm tədrisi, məhkəmə infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə, Avropada nümunə kimi dəyərləndirilən hakimliyə namizədlərin ən şəffaf qaydalarla seçilməsi barədə məlumat vermişdir.

Həmçinin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizinin işğalı və bir milyondan çox soydaşımızın qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşməsi, bununla da vətəndaşların bir çox konvension hüquqlarının pozulması faktı konfrans iştirakçılarının diqqətinə xüsusi olaraq çatdırılmışdır. İngilis dilində çıxışın, habelə onun rus dilində olan mətnləri tədbir iştirakçıları arasında yayılmışdır. İclasın sonunda əlavə tədbirlərə dair Brayton Bəyannaməsi qəbul olunmuşdur. Konfrans çərçivəsində Avropa Məhkəməsinin sədri, İnsan hüquqları üzrə yeni Avropa Komissarı və Avropa Şurasının digər rəsmiləri ilə görüşlər keçirilmiş, ölkəmizdə aparılan məhkəmə islahatlarına maraq göstərilmişdir. Eyni zamanda, bir sıra dövlətlərin ədliyyə nazirləri və nümayəndə heyətlərinin rəhbərləri ilə əməkdaşlığa dair faydalı danışıqlar aparılmışdır.

Konfransın yekununda qəbul edilmiş Brayton Bəyannaməsinə əsasən Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlər Avropa Konvensiyasına və bu Avropa Konvensiyası əsasında öz yurisdiksiyaları daxilində olan hər kəsin konvension hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi öhdəliklərinə riayət etməyə dair üzərlərinə götürdükləri möhkəm və dəyişilməz öhdəliklərini bir daha təsdiq edirlər.

Tərəf dövlətlər, həmçinin Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuş hüquq və azadlıqların müdafiəsi mexanizminin əsası kimi Avropa Məhkəməsinə fərdi şikayət hüququna bağlılıqlarını təsdiq edirlər.

Tərəf dövlətlər və Avropa Məhkəməsi fundamental subsidiarlıq prinsipi əsasında Avropa Konvensiyasının səmərəli implementasiyasının həyata keçirilməsi üzrə məsuliyyəti bölüşdürürlər. Avropa Konvensiyası, *inter alia*, dövlətlərin suveren bərabərliyi əsasında qəbul edilmişdir. Tərəf dövlətlər Avropa Konvensiyası ilə təmin olunmuş hüquq və azadlıqlara hörmət etməli və onun pozuntularını milli müstəvidə səmərəli şəkildə həll etməlidirlər. Avropa Məhkəməsi milli müstəvidə həllini tapmayan pozuntular üçün təminatçı kimi çıxış edir. Avropa Məhkəməsi pozuntunu müəyyən etdikdə, Tərəf dövlətlər Avropa Məhkəməsinin yekun qərarına uyğun hərəkət etməlidirlər²¹³. Tərəf dövlətlər və Avropa Məhkəməsi, həmçinin Avropa Konvensiyası mexanizminin yaşamasının təmin edilməsi üzrə məsuliyyəti bölüşdürürlər. Tərəf dövlətlər buna nail olmaq üçün həm də Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin və Parlament Assambleyasının, habelə İnsan Hüquqları Komissarının və Avropa Şurasının digər institut və orqanlarının vacib işini cəlb etməklə və vətəndaş cəmiyyəti, eləcə də Milli İnsan Hüquqları İnstitutları ilə əməkdaşlıq ruhunda Avropa Məhkəməsi ilə birgə çalışmalıdırlar.

İnterleykəndə Yüksək Səviyyəli Konfransın 19 fevral 2010-cu il tarixli Bəyannaməsində dərin narahatlıq ifadə edilib ki, təqdim edilmiş şikayətlərlə icraatda olan şikayətlər arasındakı defisit artmaqda davam edir; hesab edilib ki, bu vəziyyət Avropa

²¹³High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights. Brighton Declaration. 2012. European Court of Human Rights.

Konvensiyasının və onun nəzarət mexanizminin səmərəliliyinə və etibarlılığına zərər vurur və Avropa Məhkəməsinin presedent-hüququnun və nüfuzunun keyfiyyəti və ardıcılığına təhdid təşkil edir²¹⁴.

İzmirdə Yüksək Səviyyəli Konfransın 27 aprel 2011-ci il tarixli Bəyannaməsində İnterleyken Konfransından sonra əldə olunmuş nailiyyətlər təqdir edilib. Tərəf dövlətlər bu konfransları təşkil etdikləri üçün Nazirlər Komitəsində İsveçrə və Türkiyə sədrliklərinə, habelə sonrakı fəaliyyətləri və planlara riayət olunması üçün kömək edən hər kəsə öz təşəkkürlərini bildirir²¹⁵.

Xüsusilə, səmərəliliyi artırmaq və icraatda olan açıq-aşkar qeyri-məqbul şikayətlərin sayını həll etmək üçün Avropa Məhkəməsinin gördüyü tədbirlər nəticəsində 14 saylı Protokol üzrə əldə olunmuş nailiyyətlər təqdirəlayiqdir. Bununla belə, icraatda olan potensial əsaslı şikayətlərin artan sayı narahatçılıq yaradan ciddi problemdir. Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsinin hazırkı vəziyyəti baxımından, İnterleyken və İzmir konfransları ilə nəzərə alınmış müvafiq addımlar tam şəkildə tətbiq edilməyə davam etməli və 14 saylı Protokolun tam potensialı istifadə edilməlidir. Lakin İzmir Konfransında qeyd olunduğu kimi, 14 saylı Protokol özlüyündə Avropa Konvensiyası mexanizminin üzləşdiyi problemlərin son və hərtərəfli həllini təmin etmir. Buna görə, Avropa Konvensiyası mexanizminin səmərəli olaraq qalmasını və Avropada 800 milyondan artıq əhalinin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməyə davam etməsini təmin etmək üçün əlavə tədbirlər də zəruridir.

Avropa Konvensiyasının milli müstəvidə tam implementasiyası Tərəf dövlətlərdən tələb edir ki, pozuntuların qarşısını almaq üçün səmərəli tədbirlər görsünlər. Bütün qanunlar və siyasətlər, eləcə də bütün dövlət rəsmilərinin səlahiyyətləri Avropa Konvensiyasına tam uyğun şəkildə formalaşmalı və həyata keçirilməlidir. Tərəf dövlətlər həm də Avropa Konvensiyasının iddia olunan pozuntularının aradan qaldırılma bildiyi vasitələri təmin etməlidirlər. Milli məhkəmələr Avropa Konvensiyasını və Avropa

²¹⁴High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights Interlaken Declaration 19 February 2010.

²¹⁵www.europapraw.org.

Məhkəməsinin presedent hüququnu nəzərə almalıdırlar. Bütövlükdə, bu tədbirlər Avropa Konvensiyası pozuntularının sayını azaltmalıdır. Bu, eyni zamanda, Avropa Məhkəməsinə təqdim edilmiş əsaslı şikayətlərin sayını azaltmaqla onun işlə yüklənməsinin asanlaşmasına kömək edəcək.

Avropa Şurası insan hüquqları, demokratiya və qanunun aliliyi sahəsində daha geniş işinin bir hissəsi kimi Avropa Konvensiyasının milli implementasiyasına kömək etməkdə və həvəsləndirməkdə həlledici rolunu oynayır. Avropa Şurası və ya birtərəfli qaydada digər tərəf dövlətlər arasında müraciət üzrə texniki təminatın göstərilməsi müsbət təcrübəni yayımlayır və Avropada insan hüquqları standartlarının müşahidəsi məsələsini qaldırır. Avropa Şurası tərəfindən verilən dəstək təşkilatın geniş işi ilə əlaqəli olmaqla müəyyən olunmuş nəticələrə istinadla səmərəli şəkildə verilməlidir.

Brayton Bəyannaməsində Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı növbəti müddəalar təsbit edilmişdir. Hər bir tərəf dövlət tərəf olduqları hər bir iş üzrə Avropa Məhkəməsinin qəti qərarını icra etməyə dair öhdəlik götürüb. Nazirlər Komitəsi nəzarəti vasitəsilə təmin edir ki, daha geniş sistem məsələləri həll etmək üçün ümumi tədbirlərin implementasiyası daxil olmaqla, Avropa Məhkəməsinin qərarlarına lazımi effekt verilsin²¹⁶. Buna görə Nazirlər Komitəsi səmərəli və ədalətli şəkildə tərəf dövlətin gördüyü tədbirlərin məsələni həll edib-etmədiyini nəzərdən keçirməlidir. Nazirlər Komitəsi Avropa Konvensiyasının 46-cı maddəsi üzrə öhdəliklərinə riayət etməyən tərəf dövlətə aid səmərəli tədbirlər görməyə qadir olmalıdır. Nazirlər Komitəsi xüsusilə milli müstəvidə sistem məsələni aşkar edən pozuntulara xüsusi diqqət yetirməlidir və təmin etməlidir ki, tərəf dövlətlər pilot qərarları tez və səmərəli icra etsinlər²¹⁷.

Nazirlər Komitəsi qərarların əvvəllər müşahidə olunmayan artan sayının icrasına nəzarət edir. Avropa Məhkəməsi icraatında olan potensial əsaslı şikayətlərlə işlədiyi üçün Nazirlər Komitəsinin iş

²¹⁶ www.echr.coe.int.

²¹⁷ Özgür Heval Çınar. Conscientious objection to military service in International Human Rights Law. Palgrave Macmillan. New York, 2013, p.108-111.

yükünün də artması gözlənilir. Buna görə Konfrans: a) Tərəf Dövlətləri həvəsləndirir ki: i) Nazirlər Komitəsinin 2008(2) sayılı Təvsiyəsinin həyata keçirilməsi daxil olmaqla, Avropa Məhkəməsi qərarlarının sürətli icrasını təmin edən daxili imkanları və mexanizmləri təkmilləşdirsin və bununla bağlı müsbət təcrübəni paylaşsınlar; ii) imkan olduqda milli dillərdə nəşr olunma daxil olmaqla, mümkün qədər geniş əlçatan dərəcədə qərarların icrası üçün fəaliyyət planı hazırlasınlar; və iii) görülmüş implementasiya tədbirlərinin səmərəliliyinin araşdırılmasında milli parlamentlərin rolunu asanlaşdırsınlar²¹⁸.

3.2. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan Respublikasında icrası xüsusiyyətləri

AR Avropa Şurasına üzv olmaqla onun bir sıra konvensiyalarına, o cümlədən 1950-ci il Avropa Konvensiyasına qoşulmuşdur. Avropa Konvensiyası AR Prezidenti tərəfindən AR Avropa Şurasına üzv olma ərafəsində - 25 yanvar 2001-ci ildə Strasburqda imzalanmış və 25 dekabr 2001-ci ildə AR Milli Məclisi tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. 4 aprel 2006-cı il tarixdə isə 14 sayılı protokol təsdiq edilmişdir²¹⁹. Ratifikasiya haqqında Qanun dövlət başçısı tərəfindən imzalandıqdan sonra, 10 mart 2002-ci ildə Milli Məclisin rəsmi orqanı olan "Azərbaycan" qəzetində çap olunmuşdur. AR tərəfindən Avropa Konvensiyasının ratifikasiya edilməsilə bağlı sənəd Avropa Şurasının Baş Katibinə təqdim edilmiş və 15 aprel 2002-ci ildə depozitə edilmişdir. Həmin tarixdən etibarən Respublikamızın yurisdiksiyası altında olan hər bir şəxsin Avropa Məhkəməsinə Avropa Konvensiyası ilə müəyyən edilmiş şərtlər daxilində müraciət etmək hüququ yaranmışdır.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının Respublikamızda icrası xüsusiyyətləri məsələsinə birbaşa keçid etməzdən öncə, qısa şəkildə insan hüquqları sahəsində Avropa standartlarının milli hüquq sistemində yeri və rolu probleminə toxunmaq istərdik.

²¹⁸ High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights. Brighton Declaration. 2012. European Court of Human Rights.

²¹⁹ www.e-qanun.az.

İnsan hüquqları sahəsində Avropa standartları müasir beynəlxalq hüququn tərkib hissəsidir. AR qanunvericiliyində beynəlxalq hüquq normalarının yeri ilə bağlı məsələni araşdırmaq bu mənada əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq hüquqla dövlətdaxili (milli) hüququn qarşılıqlı əlaqəsi, onlar arasında (hüquqi qüvvəsi və tətbiqi ilə bağlı) münasibət məsələsi, bir qayda olaraq, hər bir dövlətin konstitusiyası ilə müəyyən edilir. AR Konstitusiyasında da bu məsələ ilə bağlı bir neçə müddəə vardır.

Birincisi, Konstitusiyanın "Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan aktlar" adlanan 148-ci maddəsinin II hissəsində göstərilir ki, AR tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

İkincisi, beynəlxalq aktların hüquqi qüvvəsini tənzimləyən 151-ci maddədə qeyd edilir ki, AR qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlarla (AR Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) AR-in tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin ikinci hissəsində birbaşa göstərilir ki, Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları ilə bağlı AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə nisbətə fərqli qaydalar müəyyən edilibsə, beynəlxalq müqavilənin norması tətbiq edilməlidir.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin ikinci hissəsi ilə 151-ci maddə arasında müəyyən ziddiyyətin olduğu görünə bilər. Elmi ədəbiyyatda haqlı olaraq qeyd edilir ki, hüquqi təfsirin məntiqinə görə Konstitusiyanın beynəlxalq hüquq üzərində üstünlüyünü nəzərdə tutan 151-ci maddə ümumi qaydanı ehtiva edir. 12-ci maddənin II hissəsi isə xüsusi hal üçün, ayrıca məsələ olmaqla yalnız insan hüquqları sahəsində mövcud olan AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr üçün nəzərdə tutulub. Bu hal üçün hüquqi texnikanın prinsipi olan "*lex specialis derogat legi generalis*" (xüsusi qanun ümumi qanunu dəyişdirir) qaydası tətbiq edilir. Təbii ki, hər hansı bir məsələyə münasibətdə onu tamamilə və aydın şəkildə həll

edən xüsusi qayda mövcuddursa, belə hallarda ümumi qaydaya müraciət etməyə ehtiyac qalmır²²⁰.

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların xüsusi statusa malik olması ölkə qanunvericiliyinin ona uyğunlaşdırılmasını zəruri edir. Digər tərəfdən, insan hüquqları sahəsində əsas Avropa standartlarını özündə ehtiva edən 1950-ci il Avropa Konvensiyası və ona əlavə edilən Protokolların müdafiə mexanizmi olan Avropa Məhkəməsinin qərarları da üzv dövlətlər üçün məcburidir.

Avropa Konvensiyasının 46-cı maddəsində deyilir: "Razılığa gələn Yüksək Tərəflər Avropa Məhkəməsinin onların tərəf olduqları hər hansı bir iş üzrə çıxardığı son qərarı yerinə yetirməyi öz öhdələrinə götürürlər"²²¹. Avropa Konvensiyası ilə müdafiə olunan hər hansı bir hüququn pozulması ilə bağlı şikayəti öyrənərkən Avropa Məhkəməsi həmin iş üzrə cavabdeh qismində çıxış edən dövlətin daxili hüququn müvafiq normasına və məhkəmə praktikasına diqqət edir və Avropa Məhkəməsinin həmin şikayət üzrə çıxardığı qərar bir növ daxili hüququn müvafiq normasının qiymətləndirilməsi kimi qəbul edilir.

Avropa Məhkəməsi öz fəaliyyəti ilə də dövlətin daxili qanunvericiliyinin Avropa Konvensiyasına uyğunlaşdırılması istiqamətinə real təsirlər göstərir. Əlbəttə, Avropa Məhkəməsinin hər hansı dövlətdaxili hüquq normasını və ya qanunvericilik aktını ləğv etmək, onlara dəyişiklik etmək və ya digər hakimiyyət tədbirləri həyata keçirmək tələbi ilə çıxış etmək səlahiyyəti yoxdur. Lakin Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlər Avropa Məhkəməsinin qərarlarına ciddi yanaşır və öz qanunvericiliklərini Avropa Konvensiyasına və Avropa Məhkəməsinin praktikasına uyğunlaşdırmaqda maraqlıdırlar.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu kimi, Avropa Məhkəməsi də qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktının icrası prosesini bütövlükdə həmin iş üzrə məhkəmə prosesinin bir hissəsi hesab edir. Avropa Məhkəməsi "Fridlender Fransaya qarşı" və "Qrişenko Rusiya Federasiyasına qarşı" işlər üzrə qəbul etdiyi qərarlarında xatırladır ki, "Avropa Konvensiyasının məqsədləri

²²⁰Петерский И.С. Толкование международных договоров. М., 1959, с.165-166.

²²¹www.human-rights-convention.org.

baxımından məhkəmə qərarlarının icrası ədalətli məhkəmə baxışına olan hüququn tərkib hissəsidir. Ona görə də məhkəmə baxışının uzanmasına aid olan prinsiplər həm də məhkəmə qərarlarının icrasının uzanmasına aid olan prinsiplərlə eynidir.²²²

Avropa Məhkəməsinin mövqeyi bundan ibarətdir ki, “ədalətli məhkəmə baxışına olan hüquq, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsinin icra edilməsi vəzifəsini də özündə ehtiva edir” (“Hornsbi Yunanıstan qarşı” iş). “Bu hüququn pozulması məhkəmə qərarının icrasının tam yerinə yetirilməməsində, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının icrasının gecikdirilməsində də təzahür edə bilər” (“Burdov Rusiyaya qarşı” iş)²²³.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində problemli sahələrdən biri məhkəmə qərarlarının icrası məsələsidir. Şəxsin hər hansı məhkəmə aktında nəzərdə tutulan hüququnun dövlət məmurunun vasitəsilə həyata keçirilməsi onun əsas hüquqlarından biridir. Təsədüfi deyil ki, Avropa Məhkəməsi Hornsbi Yunanıstana qarşı işində belə qərara gəlibki, Razılığa gələn Dövlətlərin daxili hüquq sistemləri məcburi qüvvəyə malik yekun məhkəmə qərarının tərəflərdən birinin ziyanına olaraq icra olunmadan qalmasına yol versəydi, 6-cı maddə ilə təmin olunan məhkəməyə müraciət hüququ xəyali hüquq olardı. Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna görə, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi (ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ) dinləmədən sonrakı prosedurları, məhkəmə qərarının icrası proseduru da əhatə edir²²⁴. 2012-ci il mayın 10-a kimi Avropa Məhkəməsi AR-lə bağlı 61 qərar verib. Onlardan 20-də ədalətli məhkəmə araşdırması, 18-də mülkiyyət hüququnun pozulması, 14-də məhkəmə qərarlarının icra olunmamağı ilə bağlı Avropa Konvensiyasının maddələrinin pozulması halı tanınıb. 2011-ci ilin sonuna olan məlumata görə isə 51 qərarla məhkəmə qərarlarının icra olunmamağı ilə bağlı 12 pozuntu aşkarlanıb. Qonşu ölkələr –

²²²www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2000/353.html.

²²³http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Russia_ENG.pdf

²²⁴Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS.

Ermənistan və Gürcüstanla bağlı Avropa Məhkəməsi 73 qərar qəbul edib²²⁵.

İndi isə Avropa Məhkəməsi qərarlarının Respublikamızda hansı qaydada icra olunması ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirək. Avropa Şurası sənədlərinə uyğun olaraq, Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

- məhkəmə tərəfindən təyin edilən ədalətli kompensasiya;
- fərdi xarakterli tədbirlərin qəbul edilməsi;
- ümumi xarakterli tədbirlərin qəbul edilməsi.

Ədalətli kompensasiyanın və məhkəmə xərclərinin ödənilməsi məbləği müəyyən edilməklə Avropa Məhkəməsinin qərarı ilə bilavasitə təsbit edilir. Ədalətli kompensasiyanın və məhkəmə xərclərinin ödənilməsi Avropa Məhkəməsinin yekun qərarının çıxarılmasından 3 ay ərzində həyata keçirilir²²⁶. Əgər cavabdeh-dövlət bunu etməsə, kompensasiyanın üzərinə həmin dövlətin Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi dərəcə ilə əlavə faizlər hesablanır. Avropa Məhkəməsinin praktikası göstərir ki, kompensasiya ödənişində cavabdeh-dövlət ləngimələrə yol vermir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarətlə bağlı Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinə müraciətlərin sayı artıb. 2010-cu ildə Nazirlər Komitəsinə 1710 belə halla bağlı müraciət daxil olub, bu işlərdən 455-nə xitam verilib. Ümumilikdə ötən il Avropa Məhkəməsi qərarları ilə hökumətlər 64 milyon avro təzminat ödəyiblər. Avropa Məhkəməsinin qərarları ilə AR-lə bağlı işlərdə 2010-cu ildə ərizəçilərə 334 min 602, 2011-ci ildə 310 min 650 avro ödənilməsi qərara alınıb²²⁷.

Büdcədə «Məhkəmənin qərarına əsasən fiziki şəxslərə dəymiş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi» xərcləri maddəsi var. Həmin maddə üzrə 2012-ci ildə 3 milyon manat ayrılıb. İqtisadçı Samir Əliyev: «Söhbət ondan gedir ki, 2011-ci ilə qədər bu maddəyə ayrılan pulun həcmi çox kiçik olub. Yəni 2009-cu ildə təxminən 29 min manat, 2010-cu ildə 84 min manat, 2011 və 2012-ci ildə isə birdən-birə

²²⁵www.azadliq.org.

²²⁶Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / Под ред. М.Р.Воскобитовой. М., Издательство «Анахарсис», 2005, с. 48.

²²⁷www.azadliq.org.

3 milyon manata qaldırılıb. Xüsusilə də, son iki ildə bu vəsaitin həcmi 35 dəfədən çox artıb. Bu onu göstərir ki, Avropa Məhkəməsinə edilən müraciətlərin sayı artır. Son dövrlər Avropa Məhkəməsinin AR hökumətinə kəsdiyi cərimələrin həcmi on minlərlə avro təşkil edir.

Sələhiyyətli dövlət orqanları fərdi xarakterli tədbirlərin qəbulu üzrə müəyyən olunmuş qərarlar qəbul edirlər. Bu növ tədbirlərin əsas məqsədi pozuntu halından əvvəlki vəziyyətin bərpasıdır (*restitutio in integrum*). Bu zaman cavabdeh-dövlətin səlahiyyətli orqanları hansı tədbirlərin qəbul edilməsini, hansı hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadəni özləri müəyyən edirlər. AR-in Avropa Məhkəməsindəki hakimi Xanlar Hacıyev jurnalistlərə açıqlamasında bildirib ki, sivil dövlətlər üçün məhkəmə qərarlarının icra olunmaması böyük çatışmazlıq kimi qiymətləndirilir. X.Hacıyevin sözlərinə görə, bu məzmununda Avropa Məhkəməsində AR-ə qarşı şikayətlər çoxdur²²⁸.

Avropa Məhkəməsinə AR-dən bir çox şikayətlər verilmişdir. həmin şikayətlərin əksəriyyəti üzrə çıxarılan qərarların icra vəziyyətinə diqqət yetirilməsini və bəzi konkret işlər üzrə icra xüsusiyyətlərinin tədqiqini məqsədəuyğun hesab edirik.

Tarverdiyev Azərbaycana qarşı işi üzrə 26 iyul 2007-ci il tarixli Avropa Məhkəməsinin Qərarına əsasən Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin pozulmasının bərpasının ən müvafiq forması ondan ibarətdir ki, ərizəçi Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin nəzərə alınmaması baş vermədiyi halda, olacağı vəziyyətə mümkün qədər yaxınlaşdırılsın. Aşkar olunmuş pozuntunu nəzərə alaraq, Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, hazırkı işdə də bu prinsip tətbiq ediləndir. Buna görə, o hesab edir ki, Hökumət zəruri tədbirlərlə 20 avqust 2001-ci il tarixli qətnamənin²²⁹ icrasını təmin etməlidir.

Avropa Məhkəməsi daha sonra ona işarə edir ki, onun qərarları əsasən mahiyyət etibarilə deklarativ xarakterlidir. Ümumiyyətlə, bu ilkin olaraq Dövlətə aiddir ki, onun daxili qanunvericiliyində istifadə ediləcək tədbirləri seçsin ki, Avropa Konvensiyasının 46-cı maddəsi ilə üzərinə düşən öhdəliyi yerinə yetirsin. Hazırkı işdə Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci

²²⁸ www.az.trend.az/azerbaijan/society/1795453.html

²²⁹ www.e-qanun.az.

bəndinin pozulmasını aşkar edərək, Avropa Məhkəməsi ərizəçinin fərdi vəziyyətini düzəltmək üçün müvafiq tədbirlərin görülməsinə, 20 avqust 2001-ci il tarixli qətnaməyə əsasən ərizəçinin məcburi tələbinə uyğunluğu təmin etməsinə dair Hökumətin öhdəliyini müəyyən etdi. Belə tədbirlərin ərizəçinin ekvivalent təşkilatda ekvivalent vəzifəyə bərpasını əhatə edib-etməyəcəyi və ya bu mümkün olmadıqda, icra olunmadığı üçün ona ağılabatan kompensasiyanın verilib-verilməməsi, yaxud da bu və digər tədbirlərin ümumilikdə görülmə-görülməməsinin müəyyən olunması cavabdeh Dövlətin üzərinə düşür. Lakin Avropa Məhkəməsi vurğulayır ki, görülmüş hər hansı tədbirlər Avropa Məhkəməsinin qərarında əks olunmuş hüquqi mövqeyə uyğun olmalıdır²³⁰.

B.Tarverdiyev işə bərpa olunmuşdur, lakin bu bərpa onun özü tərəfindən olmuşdur, yəni işəgötürən tərəfindən olmamışdır. Hətta məhkəmə prosesində aydın olmuşdur ki, məhkəmə icraçıları ərizəçinin əvvəlki iş yerinin ləğv edilməsini səbəb gətirərək məhkəmə qətnaməsinin icrasının mümkün olmamasını bildirmişlər. Fikrimizcə, Əmək Məcəlləsinin 74.2-ci maddəsində "işəgötürən tərəfindən məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi (qərarı) dərhal icra edilərək o, əvvəlki vəzifəsinə və ya razılığı ilə başqa vəzifəyə (işə) bərpa olunmalıdır"²³¹ norması düzgün icra olunmamışdır. Belə hallarda işəgötürən və məhkəmə icraçısı qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərməlidir.

Elçin Abbasovun Azərbaycana qarşı işi üzrə 17 yanvar 2008-ci il tarixli Avropa Məhkəməsinin Qərarında çağırış vərəqələrinin təqdim olunması, məhkəmə baxışının vaxtı və yeri barədə məlumatlandırılma kimi məsələlərdə Azərbaycan tərəfinə iradlar tutulmuşdur. Hökumət tərəfindən 15 oktyabr 2004-cü ildə verilmiş çağırış vərəqələrinin təqdim olunmasına baxmayaraq, Avropa Məhkəməsi qeyd edir ki, bu çağırış vərəqələri poçtda qeydiyyatla alınmayıb və Hökumət onların həqiqətən ərizəçiyə göndərilməsinə və ya digər yolla ona çatdırılmasına dair hər hansı sübut təqdim etməyib. Belə olan halda, məhkəmə iclasının keçirilməsi barədə ərizəçinin lazımı qaydada məlumatlandırılması ilə bağlı mövqeyinin

²³⁰ www.e-qanun.az.

²³¹ www.e-qanun.az.

təsdiqi üçün Hökumət tərəfindən təqdim olunmuş sübut Avropa Məhkəməsi üçün inandırıcı deyildir²³².

Avropa Məhkəməsi xatırladır ki, ədalətli araşdırma anlayışı tərəflərin bərabərliyi prinsipini və cinayət araşdırmalarının çəkişməli olması barədə fundamental hüququ ehtiva edir. Yəni, həm prokurorluğa, həm də müdafiə tərəfinə digər tərəfin təqdim etdiyi bütün dəlillərdən və verilmiş bütün sübutlardan xəbərdar olmasına və onlara dair mövqeyinin bildirilməsinə imkan verilsin.

Bundan başqa, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi bütövlükdə götürülməklə təminat verir ki, cinayətdə təqsirləndirilən şəxs ümumi prinsip kimi ona qarşı cinayət ittihamına aid məhkəmə iclasında səmərəli olaraq iştirak etsin. Bu hüquq çəkişmə prosesinin özünün anlayışında olmaqla, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin (c), (d) və (e) yarımbəndlərində təsbit olunan təminatlardan da irəli gələ bilər²³³. Hazırkı işdə görmək çətindir ki, hansı yolla ərizəçi məhkəmə iclası barədə əvvəlcədən məlumatlandırılmadan bu hüquqlarını həyata keçirə bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz iş üzrə qərarla pul məbləğinin ödənilməsi qət edilsə də, məhkəmə prosesi gedişindən də görünürdü ki, məhkəmə prosesinin vaxtı və yeri barədə məlumatın çatdırılması işində nöqsanlar var. Bu sahədə həm prosesual qanunvericilikdə, həm də poçt haqqında qanunda müvafiq normalar öz təsbitini tapmışdır, lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz məhkəmə prosesi həmin normaların realizəsində çatışmazlıqların olmasını göstərir.

Fikrimizcə, çəkişmə və ədalətli məhkəmə araşdırması kimi prinsiplərin realizəsində əsas meyarlardan olan məhkəmə sənədlərinin çatdırılması, məhkəmə prosesinin vaxtı və yeri barədə məlumatlandırma işində elektron vasitələrdən, internet imkanlarından istifadəyə də diqqət yetirilməlidir. İsmayılov Azərbaycana qarşı işi üzrə Avropa Məhkəməsinin 17 yanvar 2008-ci il tarixli Qərarına əsasən Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsi pozulmuşdur. Avropa Məhkəməsi qeydiyyat sorğularına rəsmi cavabın verilməsinə dair qanunla müəyyən olunmuş müddətin Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən pozulmasını və belə gecikmələrə qarşı daxili qanunvericilikdə

²³² www.e-qanun.az.

²³³ The case of Stanford v. the United Kingdom. (Application no. 16757/90). Judgement. Strasbourg, 23.02.1994.

kifayətedici təminatların mövcud olmamasını müəyyən etmişdir. Bu şikayətə səbəb olan hadisələrdən sonra hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınmasına dair AR qanunvericiliyinə müəyyən dəyişikliklər edilmişdir²³⁴.

Rəhimova Azərbaycana qarşı işi üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarında "ağlabatan müddət" məsələsi mübahisələndirilmişdir. Məhkəmə hesab edir ki, hazırkı işdə birinci instansiya mərhələsində baş verən əhəmiyyətli və əsassız hərəkətsizlik dövrləri (mülki araşdırmalar 15 yanvar 2001-ci ildə başlanılıb və Ali Məhkəmənin 06 oktyabr 2005-ci il tarixli yekun qərarı ilə bitib. Beləliklə, ümumilikdə üç instansiyada araşdırmalar dörd il səkkiz aydan artıq davam edib) bütövlükdə məhkəmə araşdırmalarının davamiyyətinə ciddi təsir göstərib. Bu mənada, Avropa Məhkəməsi xatırladır ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi Razılığa gələn Yüksək Tərəflər üzərinə öz məhkəmə sistemini elə tərzdə təşkil etmək öhdəliyini qoyur ki, onların məhkəmələri işlərin ağlabatan müddət ərzində baxılması öhdəliyi daxil olmaqla, bu müddəanın bütün tələblərinə cavab versin. Avropa Məhkəməsi hesab edir ki, hazırkı işdə məhkəmə araşdırmalarının davamiyyəti həddən artıq olub və "ağlabatan müddət" tələbinə cavab verməyib. Müvafiq olaraq Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi pozulub²³⁵.

Avropa Məhkəməsi xatırladır ki, Avropa Konvensiyasının 13-cü maddəsi işin ağlabatan müddətdə baxılması barədə Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələbinin iddia edilən pozuntusuna görə milli hakimiyyət orqanı qarşısında səmərəli müdafiə vasitəsini təmin edir. Vasitə o vaxt "səmərəli" olur ki, işə baxan məhkəmələrin qərarının qəbul olunmasını sürətləndirsin və ya artıq baş vermiş gecikmələrə görə iş üzrə tərəfi adekvat bərpa edilmə ilə təmin etsin²³⁶.

²³⁴ www.e-qanun.az.

²³⁵ Qarayeva M. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciətin prosesual mexanizmləri. Azərbaycan Respublikasına qarşı verilən şikayətlərin məqbulluğu barədə qərarların icmalı. Azərbaycan Hüquqşünaslar Konfederasiyası, Bakı, 2015. s.293-296.

²³⁶ The case of Kudła v. Poland. Judgement. Strasbourg, 26.10.2000. (Application no. 30210/96).

Avropa Məhkəməsinin AR-lə bağlı diqqət çəkən qərarları arasında məcburi köçkünlərlə bağlı məsələlər xüsusi önəm kəsb edir. Avropa Məhkəməsində evləri məcburi köçkünlər tərəfindən zəbt edilmiş 10 nəfər AR vətəndaşının mülkiyyət hüququnun pozulması ilə bağlı şikayətinə baxıb və bu müraciət əsasında AR 45.300 avro həcmində cərimə edilib. Belə işlərdən bir neçəsinə diqqət yetirək.

Y.Mirzəyevin Azərbaycana qarşı işi üzrə Avropa Məhkəməsinin 3 dekabr 2009-cu il tarixli qərarına əsasən²³⁷ hazırkı işdə ərizəçinin xeyrinə çıxarılmış qətnamə təxminən 6 il ərzində icra olunmamış qalmış, bununla da, ərizəçinin öz mülkiyyət hüquqlarına aid mübahisənin uğurundan faydalanmağın qarşısı alınmışdır. Bundan başqa, bu mübahisənin iki fərdi şəxslər arasında olmasına baxmayaraq, 23 dekabr 2003-cü il tarixli qətnamə, həmçinin dövlət orqanlarının üzərinə cavabdeh və onun ailəsini mənzillə təmin etmək vəzifəsini qoyub. Buna görə, fərdi şəxs olan borclu tərəfindən hərəkətləri zəruri edən və qətnamənin icrası üçün tələbkara sadəcə olaraq Dövlət tərəfindən kömək göstərilməli olan fərdi şəxslər arasında qətnamənin icra olunmamasına aid adi işlərdən fərqli olaraq, hazırkı işdə qətnamənin icrası cavabdeh və onun ailəsinə yaşayış yeri təmin etmək barədə Dövlətin vəzifəsi ilə şərtləndirilmişdir²³⁸.

Avropa Məhkəməsi qeyd edir ki, o, məcburi köçkünlər tərəfindən mənzilin qanunsuz zəbt olunması ilə bağlı işi araşdırmaq imkanına artıq malik olmuşdur (Akimova Azərbaycana qarşı. № 19853/03, 27 sentyabr 2007-ci il)²³⁹. Lakin hazırkı işin məsələləri *Akimovanın* işindən fərqlidir. Hazırkı işdə icraat dövlət orqanları tərəfindən həqiqətən başlanmış və ərizəçi məcburi məhkəmə tələbinə malik olmuşdur, *Akimovanın* işində isə qətnamənin icrası qətnamənin özüündə dayandırılmışdır.

Bu işdə cavabdehin əsas kimi göstərdiyi dövlətdaxili qanunvericilik aşağıdakılardır:

- Nazirlər Kabinetinin 200 sayılı 24 dekabr 1999-cu il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Məcburi köçkünlərin yaşayış üçün yararlı olan və ya yararlı hala salınması mümkün olan yaşayış, inzibati və digər binalarda məskunlaşdırılması

Qaydaları" ("Məcburi köçkünlərin məskunlaşdırılması Qaydaları")19.4-cü maddə aşağıdakıları nəzərdə tutur: "Məcburi köçkünlərin 1992-1994-cü illərdə məskunlaşdıqları mənzillərdən çıxarılmasının qarşısını almaq məqsədilə həmin evlərə aidiyyəti təşkilatlar tərəfindən ayrı-ayrı vətəndaşlara verilən orderlərin hüquqi qüvvəsi müvəqqəti dayandırılır..."

- Nazirlər Kabinetinin 200 sayılı 24 dekabr 1999-cu il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Məcburi köçkünlərin başqa yaşayış sahəsinə köçürülməsi Qaydaları" ("Məcburi köçkünlərin köçürülməsi Qaydaları") 20.4-cü maddə aşağıdakıları nəzərdə tutur: "Müvəqqəti məskunlaşmış məcburi köçkünlər digər şəxslərin mənzil hüququnu pozduqda, onlar həmin yaşayış məntəqəsi ərazisində zəruri tələblərə cavab verən başqa yaşayış sahəsi ilə təmin olunurlar."
- "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğuliyyətinin inkişaf olunması haqqında Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi barədə" AR Prezidentinin 01 iyul 2004-cü il tarixli Fərmanı. Fərmanda AR-in müvafiq dövlət orqanlarına, *inter alia*, göstəriş verilib ki, məcburi köçkünlərin öz doğma torpaqlarına qaytarılmasınadək və ya yeni mənzillərdə müvəqqəti məskunlaşmasınadək, 1992-ci ildən 1998-ci ilədək məskunlaşdıqları dövlət evlərindən, mənzillərdən, torpaqlardan və başqa sahələrdən, mənsubluğundan asılı olmadan, çıxarılmasına icazə verilməsin.

Mənzilin məcburi köçkünlər tərəfindən tutulması ilə bağlı Cəfərovun Azərbaycana qarşı, Gülməmmədova Azərbaycana qarşı, Həsənov Azərbaycana qarşı qərarında da oxşar müddəalara rast gəlinir. Belə mübahisələrlə bağlı Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icrası tək fərdi deyil, həmçinin ümumdövlət xarakterlidir. Artıq məcburi köçkünlərin mənzillə təminatı və yaşayış sahələrinə yerləşdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür.

Qaçqın və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Əli Həsənov da mətbuata açıqlamasında deyib ki, şəxsi evlərdə məskunlaşan məcburi köçkünlərin köçürülməsi prosesi tədricən aparılacaq. Onun sözlərinə görə, indiyədək 400-ə qədər məcburi köçkün belə evlərdən çıxarılıb: «Avropa Məhkəməsinin də

²³⁷www.e-qanun.az.

²³⁸www.judicialcouncil.gov.az/.../11-2009.pdf.

²³⁹www.e-qanun.az.

bununla bağlı bir neçə qərarı olub. Həmin qərarlar da icra olunub. Ümumilikdə isə həm 2007-ci ildə, həm də 2011-ci ildə məcburi köçkünlərlə bağlı həyata keçirilən Dövlət proqramlarında şəxsi evlərdə məskunlaşan məcburi köçkünlərin köçürülməsi nəzərdə tutulub»²⁴⁰. Qeyd edək ki, «Məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı»na edilmiş əlavələrə əsasən, mövcud problemin 2012-2014-cü illər ərzində həllini tapması gözlənilir. Məlumatlara görə, şəxsi mənzillərdə məskunlaşan köçkünlər üçün Bakı, Sumqayıt və Abşeronda hüdüdmərtəbəli binalar tikiləcək. Ümumiyyətlə isə 2001-2012-ci illər ərzində ayrı-ayrı mənbələrdən ayrılmış vəsait hesabına 2 milyon kvadratmetr sahəsi olan 31 min mənzildən ibarət bütün 77 qəsəbə salınıb. Həmin yeni yaşayış məntəqələrində 134 məktəb, 5 musiqi məktəbi, 48 uşaq bağçası, 51 tibb məntəqəsi, 43 mədəniyyət mərkəzi, 2 olimpiya İdman kompleksi, 37 rabitə evi tikilib, 628.0 kilometr yol, 781 kilometr su, 1333 kilometr hava elektrik, 288 kilometr qaz xətti, 13 kilometr istilik xətləri çəkilib, 671 ədəd müxtəlif gücə malik elektrik transformatoru quraşdırılıb²⁴¹. Həmçinin Maliyyə Nazirliyi tərəfindən ayrılmış vəsait hesabına 1348 ailə 6740 nəfər məcburi köçkün dövlət ehtiyacları ilə əlaqədar Abşeron rayonunun ərazisində yeni mənzillərə köçürülüb. Beləliklə, 31 min ailə 140 min nəfərədək qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılıb.

Avropa Məhkəməsinin AR-ə qarşı çıxardığı 16 qərarın böyük əksəriyyəti birləşmə azadlığının pozulması ilə bağlıdır, bunu AR-in Avropa Məhkəməsindəki səlahiyyətli nümayəndəsi Çingiz Əsgərov "İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun Azərbaycanın məhkəmə təcrübəsində tətbiqi" mövzusunda keçirilən konfransda çıxışı zamanı bildirib. Ç.Əsgərov deyib ki, şikayətlərin əksəriyyəti QHT-lərin qeydiyyatı zamanı yaranan problemlərlə bağlıdır. Bu problemlər 2004-cü ilədək qüvvədə olunan qanunvericilikdə olan problemlərlə əlaqədar yaranırdı. Yeni qanunvericiliyin qəbulundan sonra bu problem həll olunub. Həmin şikayətlər də köhnə qanunvericilik qüvvədə olan zaman verilib. Qərarların digərləri Avropa Konvensiyasının 3-cü (pis rəftar və

²⁴⁰www.hafta.az/news.php?id=93467.

²⁴¹www.hafta-ichi.az/news.php?id=93467.

işgəncələrin qadağan olunması) və 6-cı (ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ) maddələrinin pozuntuları ilə bağlıdır. Ç.Əsgərovun sözlərinə görə, Avropa Məhkəməsi Azərbaycandan göndərilən şikayətləri araşdırarkən məlum olur ki, məhkəmələr 3-cü maddənin pozuntusu ilə bağlı araşdırma aparmayıb və yerli məhkəmələr bu pozuntuya diqqətlə yanaşmayıb. "Bir çox işlərdə məhkəmələr məhkəmə baxışında sübutları araşdırmır, şahidləri dindirmirlər", - səlahiyyətli nümayəndə əlavə edib. Ç.Əsgərov bildirib ki, son vaxtlar Avropa Məhkəməsinə göndərilən şikayətlərin əksəriyyəti məhkəmə qərarlarının icra olunmaması ilə bağlıdır: "Məhkəmələr bəzən öz vəzifələrinin icrasına ciddi yanaşmır. Xüsusən də borcun qaytarılması ilə bağlı olan məhkəmə qətnamələrinin icrası zamanı problemlər yaranır". Ç.Əsgərov qeyd edib ki, Azərbaycandan il ərzində orta hesabla Avropa Məhkəməsinə 500 şikayət göndərilir. Bu rəqəm artmır. Bu isə onu göstərir ki, Azərbaycanda ədalət mühakiməsinin səmərəliliyi artır²⁴².

Avropa Məhkəməsinin AR-lə bağlı praktikasında barışıq hallarına da rast gəlinir. V.Akimovanın Azərbaycana qarşı işində 17 aprel 2008-ci il tarixli məktubla Hökumət Avropa Məhkəməsinə məlumatlandırıb ki, tərəflər dostcasına sazişə nail olublar²⁴³.

Milli Məclis Aparatının Dövlət quruculuğu üzrə qanunvericilik şöbəsinin müdiri Lətif Hüseynov da təsdiq edir ki, AR-də məhkəmə qərarlarının icrası ilə bağlı problem var: «Məhkəmə qərarları mütləq icra olunmalıdır. Əgər icra olunmursa, bu, cinayətdir. Avropa Məhkəməsinin qərarları isə Avropa Konvensiyasının tərkib hissəsidir. Ona görə biz də prosesi izləyib və presedent qərarlarla qanunvericiliyimizdə olan ziddiyyətləri aradan qaldırmalıyıq. Avropa Məhkəməsinin qərarlarının implementasiyası o demək deyil ki, yalnız şəxsə dəyən ziyan dövlət tərəfindən ödənilir. Bu, qərarın cüzi hissəsidir. Bununla bağlı dövlət digər öhdəliklər də həyata keçirməlidir. Pozuntuların qanunvericilik, yoxsa məhkəmə praktikası ilə bağlı olduğu araşdırılıb, müvafiq tədbirlər görülməlidir»²⁴⁴.

²⁴²www.e-qanun.az.

²⁴³www.e-qanun.az.

²⁴⁴www.faktxeber.com.

Ümumi xarakterli tədbirlər cavabdeh-dövlət tərəfindən Avropa Konvensiyası normalarına riayət olunmasının təmin edilməsi, həmçinin sistemli hüquq pozuntularının aradan qaldırılması məqsədi ilə həyata keçirilir. Ümumi xarakterli tədbirlərə mövcud qanunvericilik və hüquq tətbiqi praktikasına dəyişikliklər edilməsi, administrativ praktikaya dəyişikliklər edilməsi, qanun layihələrinin hüquqi ekspertizasının təmin olunması, hüquqsünasların (prokuror, vəkil, ekspertlər) peşəkar hazırlığının təmin edilməsi və Nazirlər Komitəsi tərəfindən müəyyən edilən digər tədbirlər daxildir. Ümumi xarakterli tədbirlər Avropa Konvensiyasını pozan cavabdeh-dövlət tərəfindən oxşar pozuntularının baş verməməsi məqsədilə işlənilib-hazırlanır və qəbul edilir.

Millət vəkili Çingiz Qənizadə qeyd edir ki, təkcə yerli məhkəmələrin deyil, Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icrasında da problemlər olması dövlətin nüfuzunu aşağı salır: «Tərəflər vətəndaşlar olanda Ədliyyə Nazirliyinin İcra Baş İdarəsi onların icrasını təmin edir. Amma cavabdeh tərəf dövlət qurumu olduqda bu qərarların icrası müşkülə çevrilir. Hazırda Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti, Müdafiə Nazirliyinə qarşı qəbul edilən bu qəbildən olan xeyli məhkəmə qərarı var. Əgər AR Avropa Şurasına üzv olarkən öhdəliklər götürübsə, bu qərarlar mütləq icra edilməlidir.

Bildiyimiz kimi, Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasını tətbiq edir. Buna görə də, Avropa Məhkəməsinin qərarlarını icra edən dövlətlər öz qanunvericiliklərində həm Avropa Konvensiyasının müddəalarını, həm də Avropa Məhkəməsi qərarlarının tətbiqinə də geniş yer ayırır. Milli qanunvericiliyin Avropa Konvensiyasına uyğunlaşdırılması Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası prosesində ümumi xarakterli tədbirlərin tətbiqini özündə ehtiva edir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası istiqamətində Milli Məclis, Prezident, Ali Məhkəmənin təşəbbüsləri və qəbul etdiyi aktlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. AR-də qanunverici hakimiyyəti həyata keçirən Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlardan bəzilərinə diqqət yetirək. 24 dekabr 2002-ci il tarixdə AR-də İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında AR Konstitusiyası Qanununu qəbul edilmişdir. Bu Qanun AR-də insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsini Avropa Konvensiyasına

uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə qəbul edilmişdir²⁴⁵. Konstitusiyası Qanununun 1-ci maddəsi "İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin əsas şərtlərini" müəyyən etməklə Avropa Konvensiyasının 17-ci maddəsində "Hüquqlardan sui-istifadənin qadağan olunması" ilə bağlı müddəaların milli qanunvericilikdə təsbiti məqsədini daşıyır²⁴⁶. Avropa Konvensiyasının 2-ci, 3-cü, 5-ci, 6-cı, 7-ci maddələrinin və Avropa Konvensiyasının 6 və 7 sayılı Protokollarının tələbləri əsas götürülərək "Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" AR Konstitusiyası Qanununun 2-ci maddəsində məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqları dəqiq təsbit olunmuşdur.

Konstitusiyası Qanununun 2-ci maddəsində məhdudlaşdırılması qadağan olunan insan hüquqlarına Konstitusiyanın 27-ci maddəsində təsbit olunmuş yaşamaq hüququ (müharibənin hüquqa uyğun aparılması nəticəsində baş verən ölüm halları istisna olmaqla), 28-ci maddədə təsbit olunmuş hər kəsin azadlıq hüququ, 46-cı maddəsinin III hissəsində təsbit olunmuş heç kəsə işgəncə və əzab verilməməsi, heç kəsin insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməməsi, özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməməsi hüququ, 63-cü maddədə təsbit olunmuş təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ, 64-cü maddədə təsbit olunmuş bir cinayətə görə təkrarən məhkum edilə bilməməsi hüququ və 71-ci maddənin VIII hissəsində təsbit olunmuş heç kəsin törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımaması, hüquq pozuntusu törədildikdən sonra yeni qanunla bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsə, yeni qanunun tətbiq edilməsi hüquqları aid edilir, bu hüquqların məhdudlaşdırılması və onlara dair qeyd şərtlərin edilməsi düzünə göstərişlə qadağan edilir²⁴⁷.

Konstitusiyası Qanununun 3-cü maddəsinin qanun əsasında insan hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına dair

²⁴⁵ Qılıçova S. Azərbaycanda insan hüquqlarının həyata keçirilməsi. «Qanun». -2013.-№ 1 (219). s. 26-35.

²⁴⁶ Moeckli D., Shan S., Sivakumaran S. International Human Rights Law. Oxford University Press. New York 2010, p. 460-461.

²⁴⁷ www.e-qanun.az.

tələbləri AR Konstitusiyasında, tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə, eyni zamanda Avropa Konvensiyasının 18-ci maddəsində təsbit olunmuş müddəalara əməl etməklə bərabər digər insanların hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması məqsədinə xidmət edir.

“Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” AR Konstitusiya Qanununun 4-cü maddəsi də Avropa Konvensiyasının tələblərinə uyğun tərtib olunmuşdur. Belə ki, Konstitusiya Qanununun 4.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxsin tutulmasının və həbsə alınmasının qanuni əsasları Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində təsbit olunmuş müddəalara, 4.2-ci, 4.3-cü, 4.4-cü maddələrində təsbit olunmuş müddəalar isə Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 3 və 4-cü bəndlərində nəzərdə tutulmuş müddəalara tam cavab verir.

Konstitusiya Qanununun 4.5-ci maddəsi qanunsuz həbs olunan və tutulan hər bir şəxsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququnu, 4.6-cı maddəsi isə heç kəsin yalnız hansısa mülki müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməyə qadir olmadığına görə tutula, həbsə alına və ya azadlıqdan məhrum edilə bilməməsi hüququnu təsbit etməklə Avropa Konvensiyasının 4 və 7 sayılı Protokollarının tələblərinə tam cavab vermiş olur²⁴⁸. Konstitusiya Qanununun 5-ci maddəsi şəxslərin, 6-cı maddəsi ilə məhkəmələrin Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etməsi hüquqlarını təsbit etmişdir. Təbii ki, bu müddəalar da Avropa Konvensiyasının tələblərinə uyğun tərtib olunmaqla insanların hüquq və azadlıqlarının qorunması, məhkəmənin nüfuzunun və qərəzsizliyinin təmin edilməsi məqsədini daşıyır.

“Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” AR Konstitusiya Qanunu AR-də insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən hüquqi islahatların məntiqi davamı kimi milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasında atılan mühüm addımlardan biridir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası, ilk növbədə, Avropa standartlarına uyğunlaşma prosesində əsas normativ-hüquqi aktlardan

²⁴⁸Права человека в условиях глобализации (материалы науч. Конфер.) / Рос. акад. наук, Институт государства и права/ Отв. ред. Е.А.Лукашева, Н.В.Кологола, М., 2006. С. 20-21.

biri İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarının təsdiq edilməsi barədə 21 dekabr 2001-ci il tarixli AR Qanunudur²⁴⁹. Respublikamız Avropa Konvensiyasına bəyanat və qeyd-şərtlərlə qoşulmuşdur.

AR bəyan edir ki, o, Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində Avropa Konvensiyasının müddələrinin yerinə yetirilməsinə işğal olunmuş ərazilər azad olunana qədər təminat vermək iqtidarında deyildir. Avropa Konvensiyasının 57-ci maddəsinə uyğun olaraq, AR Avropa Konvensiyasının 5-ci və 6-cı maddələrinə dair belə bir qeyd-şərt irəli sürür ki, həmin maddələrin müddəaları AR-in 23 sentyabr 1994-cü il tarixli, 885 sayılı Qanunu ilə təsdiq edilmiş AR Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsinin 48, 49, 50, 56-60-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı məhkəmədənkənar intizam cəzalarının tətbiqinə mane olmur²⁵⁰.

Avropa Konvensiyasının 57-ci maddəsinə uyğun olaraq, AR Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin 1-ci bəndinə dair belə bir qeyd-şərt irəli sürür ki, həmin bəndin müddəaları "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" 1999-cu il 7 dekabr tarixli AR Qanununun 14-cü maddəsinə²⁵¹ uyğun təfsir və tətbiq olunacaqdır. Avropa Konvensiyasının 1 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsinə dair AR-in bəyanatında qeyd edilir ki, AR Protokolun 2-ci maddəsinin ikinci cümləsini belə təfsir edir ki, bu müddəa dini təhsilin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı dövlətin üzərinə hər hansı öhdəlik qoymur.

2004-cü ilin iyununda mülki-prosessual və cinayət-prosessual məəcəllələrinə dəyişikliklər edilmişdir. 2 iyul 2001-ci il tarixli 172-IIQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” AR Qanunu ilə Mülki və Cinayət prosesual məəcəllələrinə müvafiq dəyişikliklər edilmiş və Mülki-Prosessual Məcəlləyə yeni 44-1-ci fəsil əlavə edilmiş. Cinayət-Prosessual Məcəlləsində LIII fəsil yeni redaksiyada verilmişdir²⁵².

Qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklərdən sonra Mülki-

²⁴⁹ www.e-qanun.az.

²⁵⁰ www.e-qanun.az.

²⁵¹ www.e-qanun.az.

²⁵² www.e-qanun.az.

Prosessual Məcəllənin 431-1-ci maddəsində qeyd edilir ki, hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə məhkəmə aktlarına yenidən baxmaq üçün əsaslardan biri Avropa Məhkəməsi tərəfindən AR məhkəmələrinin işə baxarkən Avropa Konvensiyasının müddəalarını pozmasının müəyyən edilməsidir.

Adekvat müddəa Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 455-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, məhkəmə aktlarına hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə baxılması üçün əsaslardan biri Avropa Məhkəməsi tərəfindən AR məhkəmələrində cinayət işi, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materialları və ya xüsusi ittiham qaydasında şikayət üzrə icraat zamanı Avropa Konvensiyasının müddələrinin pozulduğu müəyyən edilməsidir²⁵³.

«Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» AR Qanununun tətbiq edilməsi barədə AR Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı da məhz insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmininə, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinə, məhkəmə hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə yönəlmişdir.

Fərmanda AR Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası və ümumilikdə Avropa insan hüquqları standartlarının milli qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması istiqamətində növbəti mühüm akt Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamıdır. Bu Sənəddə qeyd edilir ki, AR-in müasir inkişaf dövründə hüquqi dövlət quruculuğu və insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində səylərin gücləndirilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Sərəncamda aşağıdakı məsələlər nəzərdə tutulmuşdur:

- AR-də insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi;

²⁵³www.e-qanun.az.

- AR məhkəmələrinə və Baş Prokurorluğuna işə tövsiyə edilsin ki, normativ hüquqi aktların tətbiqi zamanı AR-in insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində qanunvericiliyinin tələblərinə riayət olunmasına nəzarəti gücləndirsinlər;
- AR Milli Məclisinə tövsiyə edilsin ki, qanun layihələrinin hazırlanması və qanunların qəbul edilməsi zamanı AR Konstitusiyasında, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sənədlərdə əks etdirilmiş insan hüquq və azadlıqları əsas meyar kimi rəhbər tutsun və AR normativ hüquqi aktlarının beynəlxalq hüquqi sənədlərə uyğunluğunu təmin etsin;
- AR Konstitusiya Məhkəməsinə və Ali Məhkəməsinə tövsiyə edilsin ki, insan hüquqlarının müdafiəsini tənzimləyən beynəlxalq sənədlərin müddələrinin məhkəmə təcrübəsində tətbiqini təmin etsinlər;
- Milli Fəaliyyət Planında göstərilən icra orqanlarına tapşırılsın ki, Milli Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsinə yerli qeyri-hökumət təşkilatlarını cəlb etsinlər²⁵⁴.

Milli Fəaliyyət Planının 27-ci bəndinə müvafiq olaraq, Məhkəmə Hüquq Şurası Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun məhkəmə təcrübəsində nəzərə alınması məqsədilə tədbirlər həyata keçirməlidir. 43-cü bəndə əsasən Avropa Məhkəməsi yanında AR-in səlahiyyətli nümayəndəsi və aidiyyəti orqanlar mütəmadi olaraq Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsini təmin etməlidir. Milli Fəaliyyət Planında həmçinin, İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq sənədlərin, xüsusilə Avropa Konvensiyasının dövlət qulluqçuları, məhkəmə, prokurorluq, polis orqanlarının əməkdaşları, Ombudsman Aparatının və regional mərkəzlərinin işçiləri, bələdiyyə üzvləri, vəkillər və hüquq sahəsində ixtisaslaşan ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri tərəfindən, öyrənilməsinin təşkil olunması, müvafiq təhsil müəssisələrinin ədəbiyyat fondunun zənginləşdirilməsi də nəzərdə tutulmuşdur.

AR-də insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası gedişində həyata

²⁵⁴www.ombudsman.gov.az.

keçirilən ümumi xarakterli tədbirlər arasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sərəncamın məqsədi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması, hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, normativ-hüquqi bazanın və hüquq müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsidir²⁵⁵.

Milli Fəaliyyət Proqramının 1.2-ci bəndində qeyd edilir ki, AR insan hüquqlarına və azadlıqlarına dair beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxaraq, öz yurisdiksiyası daxilində hər kəsin insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi öhdəliyini öz üzərinə götürmüşdür. Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icra edilməsi çərçivəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Göstərilən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi zamanı tövsiyələrin ətraflı təhlili, görüləcək tədbirlərin və onların icrasına məsuliyyətli dövlət qurumlarının müəyyən edilməsi zəruridir²⁵⁶.

AR-də məhkəmə qərarlarının icrası ilə bağlı problem var. Avropa Məhkəməsinin AR-ə qarşı qəbul etdiyi 45 qərardan 19-u Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi ilə qorunan məhkəmə qərarlarının icra olunması hüququnun pozuntusu ilə bağlıdır. Bu, onu göstərir ki, bu sahədə problem var və bunun həlli üçün ümumi xarakterli tədbirlər görülməlidir. Bura qanunvericilik, məhkəmə praktikası, icra ilə bağlı kompleks tədbirlər daxildir. Məhkəmələr qərar qəbul edərkən Avropa Məhkəməsinin qərarlarına istinad etməlidirlər. Bu qərarlar öyrənilməli və tətbiq edilməlidir²⁵⁷.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası üzrə ümumi xarakterli tədbirlər arasında mühüm istiqamətlərdən biri də Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi presedentlərinin milli məhkəmələr tərəfindən şərh və tətbiqi məsələsidir. Bu kontekstdə xüsusi norma qəbul edilmişdir. Bu, Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı Avropa Konvensiyası müddəalarının və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarıdır.

²⁵⁵ www.prezident.az.

²⁵⁶ www.e-qanun.az.

²⁵⁷ www.avciya.az.

AR Avropa Konvensiyasının iştirakçısı və onu 2002-ci ilin aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Avropa Konvensiyası və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini tanıyır. AR Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etdiyi dövrdən sonra yurisdiksiyası altında olan insanların Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təmininə yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericilik ilə yanaşı, Avropa Konvensiyası müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər.

Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsi zəruri hallarda həm Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının pozuntusunun, həm də ərizəçi üçün onun zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə xüsusi, həmçinin eyni xarakterli pozuntuların gələcəkdə baş verməsinin qarşısının alınması üçün ümumi xarakterli tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. Avropa Məhkəməsinin qərarları yalnız onun icraatında olan işlərin həllinə deyil, həmçinin geniş mənada Avropa Konvensiyası normalarının izah edilməsinə, qorunmasına, inkişafına xidmət edir və bu yolla dövlətlərin Avropa Konvensiyası iştirakçısı kimi daşdıqları öhdəliklərə riayət olunmasına yardım göstərir²⁵⁸.

Məhkəmələr ədalət mühakiməsinə həyata keçirərkən, dövlətin Avropa Konvensiyası əsasında üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməlidirlər. İnsan hüquqlarının məhkəmə müdafiəsi beynəlxalq hüquqda müstəqil məhkəmə tərəfindən ədalətli məhkəmə araşdırması əsasında hüquqların səmərəli bərpa edilməsi kimi qəbul olunur. Ümumiyyətlə, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ qanunun aliliyi prinsipinin əsaslarından birini təşkil edir²⁵⁹.

²⁵⁸ www.justice.gov.az.

²⁵⁹ Макили-Алиев К. Влияние международного права прав человека на национальные отрасли конституционного права. Кишинев, Академия Наук Молдовы. 2012.с. 315.

Nəzərə almaq lazımdır ki, AR Konstitusiyası və Avropa Konvensiyası təcridə həyata keçirilən hüququn səmərəliliyinə təminat verməyə istiqamətlənmişdir.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən «hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, əqləbatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir».

Hüququn aliliyi və insan hüquqlarına hörmət Avropa Şurasının Nizamnaməsinin 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan əsas dəyərlərdəndir. Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi ilə təminat verilən ədalətli məhkəmə baxışı prinsipi hüququn aliliyinə və insan hüquqlarına hörmətin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Əks maraqların toqquşduğu məhkəmə prosesində tərəflərin prosesdə bərabərliyinin təmin edilməsi məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilməlidir²⁶⁰.

AR CPM-in 142-ci, MPM-in 82-ci maddələrində nəzərdə tutulan preyardisiya halları istisna olmaqla, məhkəmələr üçün heç bir sübutun qabaqcadan müəyyən edilmiş qüvvəsi yoxdur və onlar işin faktiki hallarını məhz məhkəmə baxışı zamanı araşdırdığı sübutlar əsasında müəyyən etməli, qərarlarının qanuniliyi və əsaslılığını təmin etməlidirlər. AR məhkəmələri nəzərə almalıdırlar ki, təqsirləndirilən şəxsin uzunmüddətli həbsi üçün tutarlı əsaslar yoxdursa, iş üzrə ehtimal həmişə şəxsin azadlığa buraxılmasının xeyrinə olmalıdır. Azadlığa buraxılmanın əsasları məhkəməyəqədərki bütün müddət ərzində istənilən vaxt tətbiq edilə bilər. Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi nəzərdə tutur ki²⁶¹, şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsinə haqq qazandırmaq mümkün olmadıqda, o azadlığa buraxılmalıdır. Həbsin əsaslılığı, hər bir işin xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Məhkəmələr öz qərarlarında azadlığa buraxılmanı rədd edən konkret əsasları təsdiqləyən faktlara və məlumatlara əsaslanmalıdırlar. Həmin qərarların əsasları, tərəflərin irəli sürdüyü arqumentlər də daxil

²⁶⁰ www.conventions.coe.int/treaty/en/treaties.

²⁶¹ www.conventions.coe.int/treaty/en/treaties.

olmaqla, müvafiq sənəddə öz əksini tapmalı, qərarın surəti təqsirləndirilən şəxsə və onun müdafiəçisinə verilməlidir.

Beləliklə, «Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycanın müvafiq qanunvericiliyi təkmilləşdirilib». Bunu AR Prezidenti Administrasiyasının hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri Fuad Ələsgərov Avropa Konvensiyasının 60 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq konfransda bəyan edib: «Azərbaycan məhkəmələrinin qəbul etdiyi qərarların təhlili göstərir ki, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ AR-də hüququn tətbiqi təcridində xüsusi yer tutur. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı AR-də hüquq və azadlıqların məhkəmə sahəsində müdafiəsi üçün qanunvericilikdə institusional islahatlar aparılmışdır. Ölkədə həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatları göstərir ki, Avropa Konvensiyasının tam şəkildə implementasiyası üçün zəruri tədbirlər görülür»²⁶².

Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icrasına nəzarəti Avropa Şurasının Nazirlər Kabineti həyata keçirir. Onun arsenalında bunun üçün kifayət qədər səmərəli mexanizm var - monitorinqlər, hesabatlar, dinləmələr və s. Bununla belə, Avropa Şurası hər bir ölkənin daxilində problemin həlli üçün hüquqi imkanların olduğunu vacib sayır. Buna görə də, Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi Avropa Məhkəməsinin qərarları ilə bağlı dövlətdaxili səviyyədə işlərə yenidən baxılmasına və iş üzrə icraatın təzələnməsinə dair üzv dövlətlər üçün 2000-ci il yanvarın 19-da tövsiyələr qəbul edib. Həmin sənədə uyğun olaraq getdikcə daha çox dövlət Avropa Məhkəməsinin qərarı əsasında milli səviyyədə işlərə yenidən baxılması və iş üzrə icraatın təzələnməsi imkanını müəyyən edən xüsusi qanunvericilik aktları qəbul edir.

Tövsiyədəki «iş üzrə icraatın təzələnməsi» ifadəsi işə yenidən baxılmasının xarakterik üsulu kimi məhkəmə araşdırmasının bərpasını nəzərdə tutur. Avropa Konvensiyasının pozuntuları işə inzibati icraat qaydasında yenidən baxılmasından tutmuş (məsələn, əvvəlcə imtina edilmiş yaşayış hüququna sonradan icazə verilməsi) məhkəmə araşdırmasının tam bərpasına qədər (məsələn, cinayət işləri üzrə) müxtəlif yollarla aradan qaldırıla bilər. AR hökuməti də bu tövsiyələrə uyğun olaraq 2004-cü ilin iyununda mülki, cinayət-

²⁶² www.xeber.azeri.net.

prosessual və digər qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edib. Mülki Prosessual Məcəlləyə (431-1-ci maddə) və Cinayət Prosessual Məcəlləsinə (455-ci maddəsi) əsasən, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktlarına hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə yenidən baxıla bilər. Bu əsaslardan biri də Avropa Məhkəməsinin ölkə məhkəmələri tərəfindən işlərə baxılarkən Avropa Konvensiyasının müddəalarını pozduğunu müəyyən etməsi halıdır.

Avropa Məhkəməsinin qərarı AR Ali Məhkəməsinə daxil olduqdan sonra 3 aydan gec olmayaraq Ali Məhkəmənin plenumu hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar üzrə məhkəmə aktlarına baxır. Avropa Məhkəməsinin qərarı ilə əlaqədar olaraq plenum əlavə kassasiya qaydasında çıxarılmış qərarı və (və ya) kassasiya instansiyası məhkəməsi qərarını və onunla bağlı apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsini və ya qəraradımı tam və ya qismən ləğv edə və işi yenidən baxılması üçün Apellyasiya Məhkəməsinə göndərə bilər. Avropa Məhkəməsi tərəfindən məhkəməyə müraciət etmək hüququnu pozan məhkəmə aktlarına dair qərar qəbul edildikdə plenum həmçinin hüquq və azadlıqların pozulması ilə çıxarılmış birinci instansiya məhkəməsinin aktlarını da tam və ya qismən ləğv edə və digər müvafiq qərarlar qəbul edə bilər.

Diqqət çəkən məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, məlumdur ki, Avropa Konvensiyası suveren dövlətlər arasında bağlanmış çoxtərəfli beynəlxalq müqavilədir və ona görə də Avropa Konvensiyası əsasında təsis olunmuş Avropa Məhkəməsi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində subsidiar, yəni əlavə mexanizm kimi çıxış edir. Başqa sözlə, Avropa Məhkəməsi cavabdeh-dövlətin məhkəmə, inzibati və digər orqanlarını əvəz edə və bununla da həmin dövlətin məhkəmələrinə münasibətdə yuxarı instansiya məhkəməsinə çevrilə bilməz. Avropa Məhkəməsinin qərarlarına müvafiq olaraq, hətta müəyyən bir işdə pozuntu müəyyən edilsə belə, onun qərarları başlıca olaraq deklarativ xarakter daşıyır, pozulmuş hüquqların bərpası üçün həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlərin seçilməsi isə ümumilikdə dövlətin vəzifəsidir.

AR Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icra vəziyyətinə görə orta səviyyədə dayanır. Bu bərdə APA-nın Avropa bürosuna açıqlamasında AR Ali Məhkəməsinin sədri Ramiz Rzayev deyib. R.Rzayev, AR-in Avropa Konvensiyasına qoşulduğu vaxtdan 42 məhkəmə qərarının Avropa Məhkəməsi tərəfindən ləğv olunduğunu

deyib: "Doğrudur, məhkəmələrimizin çıxardığı bir qərarın belə Avropa Məhkəməsi tərəfindən ləğv olunması bizim üçün xoşagəlməz haldır, ancaq bu, elə də böyük rəqəm deyil. Təbii ki, biz bu sahədə nə ən yaxşı, nə də ən pis ölkə olduğumuzu deyə bilərik. Biz bu statistikada orta vəziyyətdəyik. Əlbəttə, çalışmalıyıq ki, bunlar olmasın"²⁶³.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının Respublikamızda icrası ilə bağlı qeyd etdiyimiz məsələləri ümumiləşdirərək biz belə qənaətə gəlirik ki, Respublikamızda Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası üzrə müxtəlif hakimiyyət orqanları arasında məsuliyyət və səlahiyyət bölgüsü qaydaları yoxdur. Həmçinin bu sferada qəbul edilən tədbirlərin kordinasiyası mexanizmləri də mövcud deyildir. AR-də Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası istiqamətində qəbul edilən qanun və aktların icrasına monitoring mexanizmləri (xüsusilə də yerli səviyyədə) yoxdur. Respublikamızda Avropa Məhkəməsi qərarlarının tərəcəsinin rəsmi nəşri həyata keçirilmir, bu hal həmin qərarların milli hüquq tətbiqi praktikasında vacib rolunu təmin etməkdə çətinlik yaradır, halbuki bu məsələ Milli Fəaliyyət Planının 27-ci bəndində öz əksini tapmışdır. Hüquqi peşələr üçün dövlət təhsil standartlarında Avropa Konvensiyası və Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı tədris proqramları nəzərdə tutulmur, bu isə öz növbəsində hüquqşünasların fəaliyyətində, həmçinin məhkəmə praktikasında Avropa Konvensiyası müddələrinin istənilən səviyyədə tətbiq olunmasına və Avropa Məhkəməsi qərarlarının tətbiqi prosesində öz mənfi təsirini göstərir.

3.3. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarət

Əvvəlki paragraflarda qeyd etmişdik ki, Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələdir, çünki Avropa Konvensiyası normalarının effektivliyi həmin qərarların icra olunub-olunmamasından asılıdır. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası dövlətdaxili məhkəmə qərarlarının icrası məsələsindən öz aktuallığına və vacibliyinə görə geri qalmır.

Hornsbi Yunanıstana qarşı işində Yunanıstanın ərazisində yerləşən Rodos adasında yaşayan iki Britaniyalı şəxs ingilis dilində

²⁶³ www.news.lent.az.

məktəb açmaq üçün lisenziya ala bilmədiyindən yerli məhkəmələrə müraciət etmiş, məhkəmələr həmin şəxslərin lehinə qərar çıxarsalar da yerli hakimiyyət orqanları həmin qərarları icra etməmişdilər. Avropa Məhkəməsinə müraciət edən ərizəçilər yerli hakimiyyət orqanlarının hərəkətlərinin Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinə zidd olduğunu qeyd edirdilər. Ərizəçilər iddia edirdilər ki, hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, ağılabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir²⁶⁴.

Yunan hakimiyyət orqanları Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin qeyd edilən müddəalarını mübahisələndirərək qeyd edirdilər ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin müddəaları yalnız ədalətli məhkəmə araşdırması, yəni məhkəmə prosesini əhatə edir, məhkəmə qərarının icrası isə bu maddənin təsir dairəsinə daxil deyil. Lakin Avropa Məhkəməsi bu fikirlə razılaşmayaraq, öz mövqeyində qeyd etmişdi ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi ilə təmin olunan "məhkəməyə çıxış hüququ" məhkəmə qərarının tərəflərdən birinin ziyanına hərəkətsiz qalması halında kağız üzərində qalmış olardı²⁶⁵. Yəni məhkəmə qərarı icra olunmursa, deməli həmin norma da reallıqda öz təsbitini tapmır və deməli lazımsız bir şeyə çevrilir. Beləliklə, məhkəmənin çıxardığı qərar və onun icrası məhkəmə baxışının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Qeyd etdiyimiz məsələlər beynəlxalq məhkəmələrin, o cümlədən Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası məsələsinə də aiddir. Bir məsələni də qeyd edək ki, əgər Avropa Məhkəməsi qərarları icra olunmasaydı, həmin məhkəməyə müraciətlər də olmazdı. Bütün bu məsələləri nəzərə alan Avropa Konvensiyası yaradıcıları Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarət mexanizmini də işləyib hazırlamışlar. Belə nəzarət müasir beynəlxalq hüquqda unikaldir. Beynəlxalq ədalət mühakiməsinin digər

²⁶⁴ Контроль за исполнением решений Европейского Суда. Лобов Михаил. Советник по правовым вопросам Отдела исполнения решений Европейского Суда Генерального Департамента по правам человека Совета Европы.

²⁶⁵ Hornsby v. Greece, (Application no. 18357/91). Judgement. Strasbourg. 19.03.1997.

sistemlərində nəzarət mexanizminin yoxluğu qəbul edilən qərarların qeyri-effektivliyinə öz təsirini göstərir.

Hazırda Avropa Konvensiyası insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sferasında ən effektiv vasitə hesab olunur. Bu effektivlik təkcə Avropa Məhkəməsi və onun qərarları ilə deyil, həmin qərarların icrasına nəzarəti həyata keçirən mexanizmlər vasitəsilə də təmin olunur. Bununla əlaqədar olaraq, Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarəti həyata keçirən Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin praktikasını xüsusi önəm kəsb edir²⁶⁶. Avropa Konvensiyasının 46.1-ci maddəsinə görə, Razılığa gələn Yüksək Tərəflər, Avropa Məhkəməsinin onların tərəf olduqları işlər üzrə qəti qərarını icra etməyi öhdələrinə götürürlər. Bu normadan aydın şəkildə görünür ki, Avropa Məhkəməsinin qərarı məcburi xarakter daşıyır.

Eyni zamanda, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları deklarativ xarakter də daşıyır. Qərarın deklarativ xarakterli hissəsində fərdi və ümumi tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur, lakin bu məsələdə konkretlik olmur, yəni konkret olaraq hansı tədbirin həyata keçirilməsi göstərilir. Lakin bu həmin qərarın məcburilik göstəricisinə mənfi təsir etmir. Avropa Məhkəməsi qərarlarını icra edərkən dövlətlər, kompensasiya ödənilməsi ilə yanaşı, fərdi və ümumi xarakterli tədbirlər də həyata keçirirlər. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası zamanı fərdi və ümumi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərinə əsaslanır və müvafiq tədbirlərin qəbulu və realizəsində dövlətlər sərbəstdir. 13 iyul 2000-ci il tarixli Skozzari və Giunta İtaliyaya qarşı işi üzrə qərarında Avropa Məhkəməsi qeyd edirdi ki, dövlətlər onların üzərinə düşən öhdəliklərin icrası üçün vasitələrin seçimində sərbəstdirlər. Avropa Məhkəməsi həmçinin əlavə etmişdi ki, qərarın icrası üçün vasitənin seçimi Nazirlər Komitəsinin nəzarəti altında həyata keçirilir.

²⁶⁶ Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. Committee of Ministers to examine implementation of human rights judgments; Akdivar v. Turkey, решение (по статье 50) от 1 апреля 1998 г., п. 47; Scozzari and Giunta v. Italy, решение от 13 июля 2000 г., п.249; Socialist Party v. Turkey, Предварительная Резолюция DH(99)245 от 4 марта 1999 г; Hakkar v. France, Резолюция DH(2001)4 от 14 февраля 2001 г.

Beləliklə, Avropa Konvensiyasının mövcud olduğu dövr ərzində Nazirlər Komitəsi kompensasiyanın ödənilməsindən başqa, Avropa Məhkəməsi qərarının icrası zamanı dövlətlər tərəfindən növbəti tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarət edir: a) Avropa Konvensiyası normasının pozulmasına son qoyulması və ərizəçi üçün onun bütün neqativ nəticələrinin aradan qaldırılması; b) gələcəkdə adekvat pozuntuların əhəmiyyətli şəkildə aradan qaldırılması.

Avropa Konvensiyasının 46.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, Avropa Məhkəməsinin qəti qərarı onun icrasına nəzarəti həyata keçirən Nazirlər Komitəsinə göndərilir²⁶⁷. Prinsip etibarilə Nazirlər Komitəsi Avropa Şurasının əsas icraedici orqanıdır və dövlətlərarası əməkdaşlıq məsələləri üzrə siyasi, inzibati, maliyyə və digər məsələləri həll edir. Bundan başqa, Avropa Konvensiyası çərçivəsində Nazirlər Komitəsi Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarət kimi xüsusi funksiyaya malikdir. Nazirlər Komitəsinin bu xüsusi funksiyası onun fəaliyyətinin digər aspektlərindən tamamilə fərqlənir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarətlə bağlı iclaslar bir qayda olaraq, hər iki aydan bir keçirilir. Praktikada elə hallar olur ki, Nazirlər Komitəsi xüsusilə vacib məsələləri öz müntəzəm iclaslarında həll edir.

Avropa Şurası Nizamnaməsinə əsasən Nazirlər Komitəsi iştirakçı-dövlətlərin xarici işlər nazirlərindən təşkil olunmuşdur. Bununla belə, xarici işlər nazirlərinin birbaşa iştirakı ilə iclaslar ildə iki dəfə keçirilir. Yerdə qalan iclaslarda, o cümlədən Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarətlə bağlı iclaslarda Avropa Şurasındakı daimi nümayəndə iştirak edir.

Avropa Məhkəməsi Reqlamentinin 77.3-cü qaydasına əsasən çıxarıldığı gün qərar Avropa Məhkəməsi Katibliyinin müşayiətedici məktubu ilə Nazirlər Komitəsinə göndərilir. Nazirlər Komitəsinin Avropa Konvensiyasının 46.2-ci maddəsinin tətbiqinə dair Reqlamentinin (bundan sonra Reqlament) 2-ci qaydasına əsasən qərar qəti olduqdan sonra, Nazirlər Komitəsinin növbəti iclasında gündəliyə çıxarılır²⁶⁸.

²⁶⁷ www.conventions.coe.int/treaty/en/treaties.

²⁶⁸ Rules of Court. Practice Directions amended on 29 September 2014. Strasbourg, Registry of the Court. p. 38.

Sonra isə Avropa Məhkəməsinin qərarı Nazirlər Komitəsi tərəfindən 6 ay müddətini keçməməklə periodik olaraq nəzərdən keçirilir. Reqlamentin 8-ci qaydasına əsasən işin bağlanması ilə bağlı qətnamə qəbul edildikdə, Nazirlər Komitəsi işə xitam verilmiş hesab edir. Nəzarətin müxtəlif mərhələlərində Nazirlər Komitəsi aralıq (və ya ilkin) qətnamələr qəbul edə bilər. Reqlamentin 7-ci qaydasına görə, həmin qətnamələrdə Nazirlər Komitəsi Avropa Məhkəməsi qərarının icrası ilə bağlı müxtəlif məsələlər üzrə öz mövqeyini ifadə edə bilər.

Cavabdeh-dövlət Nazirlər Komitəsində öz daimi nümayəndəsi ilə təmsil olunmasına baxmayaraq, ərizəçinin də qərarın icrasına nəzarət prosesinə məhdud çıxışı var. Nazirlər Komitəsinin iclasları qapalı keçsə də, gündəlikdəki məsələ annotasiyası ilə birgə nəşr olunur. Reqlamentin 6-cı qaydasına əsasən kompensasiya ödənilməsi və fərdi xarakterli tədbirlərin qəbulu ilə bağlı ərizəçinin müraciətini Katiblik Nazirlər Komitəsinə çatdırır. Buna görə də, ərizəçi və vəkillərin aktivliyi Nazirlər Komitəsinin daha çox məlumatlı olmasına və qərar qəbuluna təsir göstərir. Ərizəçi və onların vəkilləri nəzərə almalıdırlar ki, Avropa Məhkəməsinə şikayət ərizəsi ilə müraciət etmək və qərar çıxarılması bu prosesin sonu deyil, məhkəmə prosesi qərar icra olunub başa çatanaqədək davam edir.

Nazirlər Komitəsi Avropa Məhkəməsi qərarının icrası naminə müxtəlif qərarlar qəbul edə və tədbirlər həyata keçirə bilər. Bura: diplomatik təşəbbüslər, yüksək səviyyəli görüşlərin təşkili, aralıq qətnamələrin qəbulu daxildir. Əgər cavabdeh-dövlət tərəfindən təqdim edilən informasiya Avropa Məhkəməsi qərarının icrasını ehtiva edirsə, Nazirlər Komitəsi Avropa Konvensiyasının 46.2-ci maddəsinə əsasən öz vəzifəsinin icrasının başa çatdığı haqqında qətnamə qəbul edir²⁶⁹. Aralıq və yekun qətnamələr Nazirlər Komitəsinin veb sahifəsində nəşr olunur.

Avropa Məhkəməsi Reqlamentinin 3a qaydasına əsasən Nazirlər Komitəsi cavabdeh-dövlətə Avropa Məhkəməsi qərarının icrası istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər barədə məlumat vermək tələbi irəli sürür. Nazirlər Komitəsi cavabdeh-dövlət tərəfindən təqdim edilən informasiya əsasında Avropa Məhkəməsi

²⁶⁹ Assenov v Bulgaria: Committee of Ministers Resolution ResDH (2000)109, 2.10.00.

qərarı ilə müəyyən edilmiş kompensasiyanın ödənilməsinə nəzarətdə saxlayır.

Sözsüz ki, Avropa Məhkəməsi qərarının ən geniş yayılmış elementi “ədalətli kompensasiya” ödənilməsidir. Kompensasiya – Avropa Konvensiyası normasının pozulması nəticəsində ərizəçiyə dəyən maddi və ya mənəvi zərərin, həmçinin həmin pozuntu ilə bağlı məhkəmə xərclərinin ödənilməsi məqsədilə Avropa Məhkəməsi təyin etdiyi müəyyən pul məbləğidir. Kompensasiyanın məbləği qərarın yekun hissəsində təsbit edilir. Avropa Məhkəməsi müəyyən edir ki, kompensasiya 3 ay ərzində ərizəçiyə ödənilməlidir. Həmin müddətə riayət edilmədikdə illik faiz dərəcələri də əlavə olunur.

Kompensasiyanın ödənilməsi ilə bağlı məsələlər inzibati xarakterlidir və nadir hallarda Nazirlər Komitəsində müzakirə olunur. Bu sferada problemlər çox vaxt texniki səhədə (bank hesabının olmamması, ərizəçi ilə əlaqə yaratmaq mümkün olmaması) meydana çıxır. Reqlamentin 6-cı qaydasına əsasən mübahisəli vəziyyət yarandıqda ərizəçi Nazirlər Komitəsinə öz etirazlarını təqdim edə bilər²⁷⁰. Bu halda dövlət müvafiq izahatlar verməli və pretenziyanın əsaslı olması halında problemi həll etməlidir. Qeyd etdiyimiz kimi, burada adətən texniki problemlər olur.

Kompensasiya ödənilməsi ilə bağlı Avropa Konvensiyası tarixində indiyə qədər iki problem olmuşdur. Birinci problem Yunanıstan hökuməti tərəfindən pul məbləğinin ödənilməsi (“Stran” Neft emalı zavodu və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı iş-09.12.1994) ilə bağlıdır. Avropa Məhkəməsi qərarında Avropa Konvensiyasına 1 sayılı Əlavə Protokolun 1-ci maddəsinin pozulması faktı müəyyən edilməklə, vurulmuş maddi ziyanın həcmi təqribən 30 milyon dollar müəyyən edilmişdir. Bir məsələni də qeyd edək ki, bu məbləğ Avropa Məhkəməsi tarixində müəyyən edilmiş ən iri pul məbləği idi.

Məsələ burasındadır ki, 1972-ci ildə Yunanıstanda hərbi diktatura rejimi hakimiyyətdə olan vaxt Stratis Andradis (“Stran” Neft emalı zavodunun yeganə səhmdarı) ölkədə çoxsaylı neftayırma zavodlarının tikintisi ilə bağlı hökumətlə müqavilə imzalayır və iri həcmli investisiya yatırılır. Diktatura rejimi devrildikdən sonra, yeni hökumət birtərəfli qaydada kompaniya ilə müqaviləni pozur. Müqavilədə belə bir bənd vardı ki, tərəflər arasındakı mübahisələr

arbitraj qaydasında həll edilir. Arbitraj isə öz növbəsində kompaniyanın xeyrinə qərar çıxarmışdı. Belə olduqda Parlament diktatura dövründə bağlanmış bütün müqavilələr üçün arbitraj qeyd şərtini ləğv edən qanun qəbul etdi. Lakin, arbitraj qeyd şərtinin müstəqilliyi haqqında belə bir ümumitanınmış qayda var ki, hətta müqavilə pozulduqda belə tərəflərin hüquq və vəzifələrinin müəyyənliyi və müdafiəsi naminə arbitrajdan istifadə oluna bilər. Parlamentin bu qərarından sonra kassasiya məhkəməsi kompaniyanın əleyhinə qərar çıxarmaq məcburiyyətində qaldı.

Hadisələrin belə gedişində S.Andriadişi Avropa Məhkəməsinə müraciət etdi. Avropa Məhkəməsi Avropa Konvensiyasının iki pozuntusunu qeydə almışdı: 1) qanunverici hakimiyyətin məhkəmə prosesinə müdaxiləsi yolu ilə işin dövlətin xeyrinə həllinə çalışması (Avropa Konvensiyasının 6.1-ci maddəsinin pozulması) və 2) fiziki şəxsin əmlak hüquqlarının müdafiəsi maraqları ilə cəmiyyətin maraqları arasındakı balansın pozulması (1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi). Bütün bunları nəzərə alan Avropa Məhkəməsi ədalətli kompensasiya və məhkəmə xərclərini müəyyən edərək, arbitraj məhkəməsinin müəyyən etdiyi həcmdə (yəni təqribən 30 milyon dollardan çox) pul məbləği qət etdi²⁷¹.

Avropa Məhkəməsi qərarının icrasına nəzarət gedişində Yunanıstan hökuməti məbləğin çoxluğunu səbəb gətirirdi, bundan əlavə bu hal üzrə presedent olmadığından qərarın icrasında ləngimələr meydana çıxmağa başladı. 1996-cı ildə (Qərardan il yarım sonra) Nazirlər Komitəsi cavabdeh-dövlət tərəfindən ərizəçiyə kompensasiya məbləğinin dərhal ödənilməsi ilə bağlı aralıq qətnamə qəbul etdi və həmin qətnamənin yubadılmadan dərhal icrasını sərt şəkildə tələb etdi. Bu Nazirlər Komitəsinin ilk sərt siyasi təzyiği idi. Nəticədə kompensasiya ödənildi.

Loizidu Türkiyəyə qarşı işdə Nazirlər Komitəsi ikinci dəfə kompensasiyanın ödənilməməsi ilə bağlı problemlə qarşılaşdı. Bu problem hələ də öz həllini tapmamışdır. Bu işdə çoxlu siyasi çalarlar var. Avropa Məhkəməsinin qərarında qeyd edilirdi ki, xanım Loizidunun əmlak hüquqları 1974-cü ildə Türk qoşunlarının hərbi intervensiyası nəticəsində Şimali Kipr ərazisində pozulmuşdur.

²⁷¹Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v.Greece, Предварительная Резолюция DH (96) 251 от 15 мая 1996 г.

²⁷⁰www.echr.coe.int.

Loizidu Avropa Məhkəməsinə müraciət edərək bildirmişdi ki, Türkiyə qoşunlarının müdaxiləsinə görə o, öz torpaqlarını tərk etmək məcburiyyətində qalmışdır. Avropa Məhkəməsi bu məsələ üzrə 3 qərar qəbul etmişdi. Birinci qərar (23.03.1995) kompensasiya ilə bağlı ilkin etirazlar üzrə çıxarılmış, ikinci qərar (18.12.1996) işin mahiyyəti üzrə çıxarılmışdır. İkinci qərarda Avropa Məhkəməsi Türkiyənin 1 saylı Protokolun 10-cu maddəsinə pozması faktını tanımışdır. Üçüncü qərar (27.07.1998) kompensasiya ilə bağlı çıxarılmışdır.

Bu işin mahiyyəti növbəti məsələlərdən ibarətdir. Türkiyə hökuməti hüquq pozuntusunun baş verdiyi ərazinin onun yurisdiksiyasına aid olmadığını iddia edir, Avropa Məhkəməsi isə təqribən 800 min dollar kompensasiya təyin etməklə 1 saylı Protokolun pozuntusu faktını məhz türk qoşunlarının hərbi müdaxiləsi səbəbindən baş verməsində israrlı olmuşdu²⁷². Avropa Konvensiyasının təfsiri, xüsusilə də beynəlxalq məsuliyyət institutunun təhlili baxımından beynəlxalq-hüquqi normaların tətbiqi planında Avropa Məhkəməsinin bu iş üzrə qərarı kifayət qədər maraqlıdır. 27.07.1998 və 24.07.2000-ci ildə Nazirlər Komitəsi bu məsələ ilə bağlı qətnamələr qəbul edərək Türkiyəni qərarı icra etməyə sərt şəkildə xəbərdar etmiş və öz beynəlxalq öhdəliklərinə əməl etməyə çağırmışdı²⁷³. Lakin Türkiyə öz mövqeyindən çəkinməmişdir. Nazirlər Komitəsinin nəzarət funksiyasına təkcə kompensasiyanın ödənilməsi deyil, həmçinin fərdi və ümumi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarət olunması da daxildir.

Kompensasiya ödənilməsi və fərdi xarakterli tədbirlərin qəbul edilməsi ilə bağlı narazılıq hallarında ərizəçi Nazirlər Kabinetinin Katibliyinə yazılı müraciət edə bilər²⁷⁴. Fərdi xarakterli tədbirlərdən aşağıdakılar qəbul edilir: milli məhkəmə araşdırmasının yenilənməsi²⁷⁵; məhkəmə göstərişlərinin ləğvi²⁷⁶; bəraət hökmünün

çıxarılması²⁷⁷; məhkumluğun götürülməsi²⁷⁸; həbsdən azad etmə²⁷⁹; ölkədən çıxarılma haqqında qərarın ləğvi²⁸⁰.

Fərdi xarakterli tədbirlərin məqsədi zamanla davam edən pozuntunun və həmin pozuntunun nəticələrinin aradan qaldırılması və maksimum dərəcədə pozuntu baş verənə qədərki vəziyyətin bərpa edilməsidir (*restitutio in integrum*). Bir çox hallarda pozuntunun xarakterindən asılı olaraq *restitutio in integrum* mümkün olmur. Məsələn, Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin pozulması zamanı işgəncə və ya ləyaqəti alçaldan digər rəftar halında həmin vəziyyəti bərpa etmək mümkün deyil. Bu halda yeganə mümkün tədbir maddi və mənəvi zərərin kompensasiyasıdır.

Bundan əlavə, bəzi hallarda ərizəçiyə dəyən zərər cavabdeh-dövlət tərəfindən xüsusi tədbirlərin qəbul edilməsi yolu ilə real olaraq kompensasiya olunur. Belə tədbirlərin zəruriliyi və xarakteri işin hallarından asılıdır.

Geniş yayılmış fərdi xarakterli tədbirlərdən biri məhkumluğun götürülməsi və hüquqlardan məhrumetmənin bərpasıdır. Əgər fiziki şəxs öz fikir və mülahizələrinə və ya hansısa nəşrinə görə Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin pozulması ilə məhkum edilmişdirsə, bu halda qərarın icrası kompensasiyanın ödənilməsindən başqa, həmin şəxsin üzərindən məhkumluğun götürülməsini də nəzərdə tutur²⁸¹.

Hüquqi nöqteyi-nəzərdən qəbul edilən ən maraqlı fərdi xarakterli tədbirlərdən biri Avropa Konvensiyası normasını pozan yerli məhkəmə qərarına yenidən baxılmasıdır. Barbera və digərləri İspaniyaya qarşı işdə üç ərizəçi uzunmüddətli (30 ilə qədər) azadlıqdan məhrumetmə cəzasına məruz qalmalarından şikayət vermişdilər. Terror aktının həyata keçirilməsində təqsirləndirilən ərizəçilər iddia

²⁷²Loizidou v. Turkey. решение от 18 декабря 1996 г., п. 56-57.

²⁷³AS (2000) CR 31, oral answer to the written questions of Mr Solonari (Moldova) and Mr Demetriou and Mr Christodoulides (Cyprus).

²⁷⁴Обращение в ЕС по правам человека. Учебное пособие. Под общ. ред. Ф. Ляча. Москва, МОО ПЦ «Мемориал», 2006, с. 154-155.

²⁷⁵Unterpertinger v Austria: Committee of Ministers Resolution DH (89)002, 18.1.89; Jersild v Denmark: Committee of Ministers Resolution DH (95)212, 11.9.95

²⁷⁶Open Door and Dublin Well Woman v Ireland: Committee of Ministers Resolution DH(96)368, 25.6.96

²⁷⁸Marijnissen v Netherlands: Committee of Ministers Resolution DH(85)004, 25.2.85.

²⁷⁹Van Mechelen and others v Netherlands: Committee of Ministers Resolution DH(99)124, 19.2.99.

²⁸⁰D v UK: Committee of Ministers Resolution DH(98)10, 18.2.98.

²⁸¹Oberschilik v. Austria, решение от 23 мая 1991 г., Резолюция DH(93)60 от 14 декабря 1993 г.; Schwabe v. Austria, решение от 28 августа 1992 г., Резолюция DH(94)23 от 21 марта 1994 г.

edirdilər ki, məhkəmə baxışı gedişində ciddi hüquq pozuntularına yol verilmiş və qısa vaxtda başa çatan məhkəmə prosesində onlar öz sübut və dəlillərini ifadə edə bilməmişlər. İş üzrə materialları tədqiq edən Avropa Məhkəməsi belə qənaətə gəlmişdi ki, İspan məhkəmələri ərizəçilərə münasibətdə Avropa Konvensiyasının 6.1-ci maddəsinin tələblərini pozmuşdur. Avropa Məhkəməsində də işə baxılan zaman ərizəçilər həbsxanada idi.

Müvafiq işin faktlarının və pozulmuş Avropa Konvensiyası normasının xarakterini təhlil edərkən razılaşımaq olar ki, hökmün dərhal ləğv edilməsi Avropa Məhkəməsi qərarının icrası üçün adekvat tədbir deyil. Doğurdan da, Avropa Konvensiyası normasının pozulması çıxarılan qərarın əsaslı və və əsassız olmasının nəticəsi deyil, məhkəmə prosesi gedişatının nəticəsi ilə bağlıdır. Bu problemdə *restitutio in integrum*-a nail olmaq üçün Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinə riayət etməklə yenidən məhkəmə prosesi baş tutmalı idi. İspaniya cinayət-prosessual qanunvericiliyi məhkəmə prosesinin təzələnməsini nəzərdə tutmasa da, Konstitusiya Məhkəməsi bu problemin ölkənin konstitusion hüquq qaydasına zidd olmasını əsas gətirərək yeni məhkəmə prosesinin keçirilməsini təmin etdi. Yeni məhkəmə prosesindən sonra hər üç ərizəçi bəraət aldı²⁸².

Yuxarıda qeyd etdiyimiz iş prosesual pozuntuların nə qədər ciddi nəticələr törətdiyini göstərir. Digər tərəfdən Nazirlər Komitəsinin praktikasında elə işlər olmuşdur ki, prosesual qərarlara əməl edilməklə aparılan yeni məhkəmə prosesi əvvəlki hökmün qüvvədə qalmasına gətirib çıxarmışdır²⁸³. Ona görə də, prosesual pozuntu çıxarılan qərarın əsaslı və ya əsassız olmasına, həmçinin şəxsin üzərindən məhkumluğun götürülməsinə birbaşa təsir göstərən amil deyil. Belə hallarda ən yaxşı metod məhkəmə baxışının təzələnməsidir. Təcrübədə elə hallara rast gəlinir ki, məhkəmələr işin təzələnməsi üçün qarşısını almaz hüquqi maneələrlə qarşılaşmış, icraedici hakimiyyət işə ərizəçinin müddətli azadlığa buraxılması və ya əfv edilməsi kimi fəvqəladə qərarlar qəbul etmişdir. Bununla bağlı ən bariz nümunə Van Mehelen Niderlanda qarşı işidir. Avropa

²⁸²Barbera, Messegun, Jabardo v. Spain, решение (по статье 50) от 13 июня 1994 г., Резолюция DH(94)84 от 16 ноября 1994 г.

²⁸³Piersack v. Belgium, решения от 1 октября 1982 г и 26 октября 1984 г., Резолюция DH(85)12 от 31 мая 1985 г.

Məhkəməsi qeyd etmişdi ki, məhkəmənin hökmü müdafiə tərəfindən yoxlanılması mümkün olmayan anonim polis-şahidlərin ifadələri əsasında çıxarılmışdır, bu işə Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinə ziddir²⁸⁴. Niderland qanunvericiliyində işə yenidən baxılması nəzərdə tutulmadığından Ədliyyə Naziri ərizəçinin müvəqqəti azadlığa buraxılması haqqında əmr imzalamışdı.

Avropa Məhkəməsi tərəfindən təsdiq edilən Avropa Konvensiyası normasının pozuntusu nəticəsində işə yenidən baxılması prosesində meydana çıxan maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə Avropa Konvensiyasının iştirakçı-dövlətləri öz daxili qanunvericiliklərində qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarına yenidən baxılması ilə bağlı normaların daxil edilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirmişlər.

Nəhayət qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə işinə yenidən baxılması Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin hər zaman pozulması hallarında deyil, əsasən növbəti hallarda həyata keçirilir: a) prosesual pozuntular elə ciddi olmalıdır ki, qərarın əsaslı olması şübhə doğursun; b) pozuntu halı ərizəçi üçün elə ciddi nəticələr doğurmalıdır ki, kompensasiya ödənilməsi ilə bu nəticələri aradan qaldırmaq mümkün olmasın²⁸⁵.

Nazirlər Komitəsinin praktikasında tətbiq olunan fərdi xarakterli tədbirlərdən biri də cavabdeh-dövlət tərəfindən öz ərazisindən xarici vətəndaşların çıxarılması nəticəsində Avropa Konvensiyasının normalarının (əsasən 3 və 8-ci maddələr) pozulması ilə yol verilən halların aradan qaldırılması tədbirləridir. Şəxsin dövlətin ərazisindən çıxarılması və ya çıxarılmğa hazırlanması barədə qərarın qəbuluna münasibətdə Avropa Məhkəməsinin təyin etdiyi kompensasiyaya baxmayaraq, bu çıxarılanın praktiki nəticələrini aradan qaldırmır. Məsələn, Mehemi Fransaya qarşı işdə (26.09.1997) Avropa Məhkəməsi Fransa hökuməti tərəfindən ərizəçiyə münasibətdə Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinin pozulması faktını müəyyən edərək mənəvi zərər üçün 60 min frank kompensasiya təyin etsə də, ərizəçinin öz ailə üzvləri (arvadı, uşağı və yaxın qohumları) ilə ünsiyyətdə ola bilmirdi, çünki onun, ailə

²⁸⁴ Van Mechelen and others v Netherlands: Committee of Ministers Resolution DH(99)124, 19.2.99.

²⁸⁵Рекомендации Комитета министров (2000) 2 от 19 января 2000 г., п. II.

üzvlərinin yaşadığı ölkəyə gedişinə qadağa qoyulmuşdu. Vəziyyətin belə olduğunu gören Nazirlər Kabineti Fransa hökumətindən ərizəçinin Fransaya gedişinə qadağanın aradan qaldırılması haqqında qərar qəbul etməyi tələb etmiş və göstərmişdi ki, yalnız bu qərar Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsinin pozuntusunun aradan qaldırılmasına şərait yarada bilər. Tətbiq edilən ümumi tədbirlər arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Yeni qanunvericiliyin qəbul edilməsi²⁸⁶;
- Milli məhkəmələrin praktikasında əhəmiyyətli dəyişikliklər²⁸⁷;
- Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi qərarlarının birbaşa təsirə malik olduğu iştirakçı-dövlətlərdə Avropa Məhkəməsi qərarının nəşri və yayılması yerli məhkəmə praktikasında zəruri dəyişikliklərin həyata keçirilməsi barədə Nazirlər Kabinetində əminlik yaradan amil hesab edilir²⁸⁸;
- Müvafiq milli hakimiyyət orqanları üçün göstərişlərin qəbul edilməsi²⁸⁹;
- Dövlət qulluqçuları üçün təlim proqramları və praktiki məşğələlərin keçirilməsi²⁹⁰.

Ümumi xarakterli tədbirlərin məqsədi gələcəkdə Avropa Konvensiyası normalarının təkrar pozuntusu hallarına yol verilməməsi üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi və qərarların qəbul edilməsidir. Bu növ tədbirlərin vacibliyi ondadır ki, öz müəyyənliyinə görə həmin tədbirlər konkret işin sərhədlərini aşır və geniş şəxslər dairəsini əhatə edir. Ümumi xarakterli tədbirlər, ilk növbədə, Avropa Konvensiyasının

pozulması səbəblərinin və həmin səbəblərin aradan qaldırılması yollarının təhlilini əhatə edir.

Bəzi işlərdə səbəb müəyyən vəzifəli şəxslərin atdığı səhv addımlarla bağlı olur, yəni bu hal cavabdeh-dövlətdə struktur problemin mövcudluğuna dəlalət etmir. Digər tərəfdən, çox vaxt Avropa Konvensiyası normalarının pozulması dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən Avropa Konvensiyasına zidd olan, lakin qanunla müəyyən edilən göstərişlərə əməl edilməsi nəticəsində baş verir. Belə hallarda yeni Konvension pozuntuların qarşısını almaq üçün qanunvericilik dəyişiklikləri zəruridir.

Cavabdeh-dövlətdə həyata keçirilən qanunvericilik islahatları ilə bağlı Asenov Bolqarıstana qarşı işini misal göstərmək olar. İş üzrə qərarla Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, prokurorun sanksiyası ilə tutulmadan sonra müntəzəm məhkəmə nəzarətinin olmaması, həbsdə saxlama müddətinin artıqlığı və nəhayət məhkumun cəzəcəkmə müddətinin məhkəmə qaydasında dəyişdirilməsi imkanının olmaması səbəbindən Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi üç dəfə pozulmuşdur. İş üzrə qərarın icrası gedişində Bolqarıstan cinayət-prosessual məəcəlləsinin bir çox müddəalarının dəyişməli olmuşdur²⁹¹. Qanunverici və inzibati tədbirlərlə yanaşı, Avropa Məhkəməsi qərarının icrası zamanı müxtəlif praktiki tədbirlər də həyata keçirilə bilər. Belə tədbirlər adətən Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin tələblərinin (xüsusilə də, ağlabatan müddət məsələsində) yerinə yetirilməsi istiqamətində həyata keçirilir. Ağlabatan müddət problemi İtaliyada daha çox özünü büruzə vermişdir. Bu ölkədə məhkəmə prosesi çox uzun müddət aparır. Bu halın aradan qaldırılması istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirilməsinə baxmayaraq, struktur problemlər və çatışmazlıqlar hələ də qalmaqdadır. Bu məsələ Nazirlər Kabinetində ən çox müzakirə olunan məsələlərdəndir.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında Ali Məhkəmə Plenumunun 2006-cı il tarixli Qərarına əsasən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, Avropa

²⁸⁶Pauwels v Belgium: Committee of Ministers Interim Resolution DH (96) 676, 15.11.96.

²⁸⁷Beaumont v France: Committee of Ministers Resolution DH(95)254, 20.11.95.

²⁸⁸Пресс релиз Верховного Суда Норвегии после решения Европейского Суда по делу Bergens Tidende v Norway: Committee of Ministers Resolution ResDH(2002)69, 11.7.02.

²⁸⁹Assenov v Bulgaria: Committee of Ministers Resolution ResDH (2000)109, 2.10.00; Schwabe v. Austria, решение от 28 августа 1992 г., Резолюция DH(94)23 от 21 марта 1994 г.

²⁹⁰Yagiz v Turkey: Committee of Ministers Resolution DH(99)20, 18.1.99.

²⁹¹The case of Assenov and Others v. Bulgaria. Judgement. Strasbourg. 28.10.1998. (90/1997/874/1086).

Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən «hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, ağılabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir».

Ağılabatan müddətin müəyyən edilməsində məqsəd mülki prosesdəki tərəfləri, eləcə də cinayət prosesində təqsirləndirilən şəxsi məhkəmə prosesindəki həddən artıq gecikdirmələrdən qorumaqdan və ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Cinayət işləri ilə bağlı həmin müddətlərin hesablanması zamanı «ağılabatan müddət» həm ibtidai araşdırma müddətini, həm də hökmün çıxarılmasına kimi olan məhkəmə baxışı müddətini əhatə edir. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə görə müddətin hesablanması şəxs ittihamın elan edilməsi, barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, ona digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqindən başlayır və şəxs barəsində hökmün qanuni qüvvəyə minməsinə və ya onun barəsində cinayət təqibinə xitam verilməsinə kimi davam edir.

Mülki işlər üzrə məhkəmə baxışı müddəti iddia ərizəsinin məhkəməyə daxil olduğu vaxtdan başlayır və məhkəmə qərarının icrasının başa çatmasına kimi davam edir. Hər bir iş üzrə «ağılabatan müddət» konkret işin xarakterindən, mürəkkəbliyindən, ərizəçinin proseslə bağlı davranışından asılı olaraq müəyyənləşdirilməlidir.

Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinə əsasən məhkəmə qətnaməsinin icrası müddəti məhkəmə baxışının tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir. Məhkəmələr məhkəmə aktlarının icrasına möhlət verilməsi, icranın dayandırılması, icra üsulunun dəyişdirilməsi, həmçinin məhkəmə icraçıların hərəkətlərindən verilən şikayətlərlə əlaqədar məsələlərə baxarkən, Avropa Konvensiyasının məhkəmə qətnamələrinin ağılabatan müddətdə icra olunması tələbini nəzərə almalıdırlar²⁹².

Qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilik islahatlarına tez-tez ehtiyac olmur, çünki, iştirakçı-dövlətlərin konstitusiya və qanunları əsasən Avropa Konvensiyasına zidd deyil, lakin müxtəlif təsirlər üçün imkan verir. Avropa Konvensiyasının çoxsaylı pozuntuları dövlət orqanlarının, ilk növbədə, məhkəmələrin hüquq tətbiqi

²⁹²www.theguardian.com/.../what-is-european-con.

praktikasından yararır. Avropa Məhkəməsi praktikasının dəyişdirilməsi Avropa Konvensiyasının yeni pozuntularının qarşısını almaq məqsədilə realizə olunan zəruri ümumi xarakterli tədbirlərdəndir. Buna görə də, cavabdeh-dövlət tərəfindən Avropa Məhkəməsi qərarının icrası gedişində əsas rol hakimlərə məxsusdur.

Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan əksər dövlətlərdə məhkəmələr Avropa Konvensiyası normalarını Avropa Məhkəməsi qərarlarını nəzərə almaqla tətbiq edir və bununla da həmin qərarlara dövlətdaxili hüquqda birbaşa hüquqi qüvvə verir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının belə birbaşa təsiri Avropa Konvensiyası normalarının yeni pozuntularının qarşısını ala bilər. Bu kateqoriyadan olan dövlətlərdə Avropa Məhkəməsi qərarlarının nüfuzlu hüquq jurnalları və ya bülletenlərdə nəşri artıq yerli məhkəmələr tərəfindən Avropa Məhkəməsi qərarında göstərilən pozuntu halının bir daha təkrarlanmaması üçün Avropa Konvensiyası normalarının düzgün tətbiqinə gətirib çıxarır və həmin məhkəmələr öz praktikasında belə halları nəzərə alır.

Beləcə, məhkəmə hakimiyyəti, dövlət hakimiyyətinin digər qollarının bunu etnasını gözləmədən Avropa Konvensiyasının tələblərini daxili hüquqa bilavasitə inteqrasiya edir. Məhkəmələrin belə addımları fonunda Avropa Konvensiyası iştirakçı-dövlətlərin məhkəmə hakimiyyətinin güclənməsində vacib mexanizm rolunu oynayır.

Yekunda qeyd edək ki, Avropa Məhkəməsi qərarlarının ciddi və tez bir zamanda icrası Avropa Konvensiyası mexanizminin bütövlükdə effektiv fəaliyyəti üçün çox vacib əhəmiyyət kəsb edir. Fərdi və ümumi xarakterli tədbirlərin qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi olmadan, yalnız kompensasiya ödənilməsi ilə məhdudlaşan Avropa Məhkəməsi qərarının icrası Avropa Konvensiyası mexanizminin səmərəsizliyinə və get-gedə Avropa Məhkəməsinə olan müraciətlərin sayının azalmasına gətirib çıxarar. Nazirlər Komitəsi tərəfindən həyata keçirilən nəzarət qeyd etdiyimiz məsələnin həllinə yönəlmiş və əsas məqsədi Avropada insan hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi üzrə ümumi minimal standartların effektiv və kollektiv qarantıyası kimi Avropa Konvensiyasının fəaliyyətini təmin etməkdən ibarətdir.

IV FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA MƏHKƏMƏSİ QƏRARLARININ REALİZƏSİ MEXANİZMİ

4.1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizəsi mexanizminin mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri

Hüquq normalarının, eyni zamanda beynəlxalq hüquq normalarının dəyəri və effektivliyi həmin normaların realizəsi prosesində özünü büruzə verir. Həm dövlətdaxili, həm də beynəlxalq hüquq inkişaf tempi və ya normalarının zənginliyi ilə deyil, praktikada realizə imkanları ilə qiymətləndirilir²⁹³. S.V.Çerניченконun sözləri ilə desək, məhz bu hüququn həyatı deməkdir²⁹⁴. Beynəlxalq hüquq normalarının əksər hissəsi dövlətdaxili səviyyədə realizə olunur. V.V.Qavrilov qeyd edir ki, müasir şəraitdə dünyanın qlobal problemlərinin həlli beynəlxalq hüququn effektivliyindən asılı olursa, bu halda beynəlxalq hüquqi normaların praktikada realizəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir²⁹⁵.

Həm beynəlxalq, həm də milli hüquqi normaların həqiqi potensialı onların həyata keçirilməsi zamanı üzə çıxır. Hüquq, realizəsi prosesində onun dinamikasını göstərən normalarla özünü büruzə verir. Avropa Konvensiyasının 46-cı maddəsinə əsasən razılığa gələn yüksək tərəflər, Avropa Məhkəməsinin onların tərəf olduqları işlər üzrə qəti qərarını icra etməyi öhdələrinə götürürlər. Avropa Məhkəməsinin qərarlarının necə icra olunduğunu anlamaq üçün həmin qərarların realizə mexanizmini təhlil və tədqiq etmək zəruridir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizə mexanizmi növbəti məsələləri nəzərdə tutur: 1) konkret qərarı icra etməli olan hüquq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi; 2) bir orqanın digərinə

tabeçiliyinin aşkar edilməsi; 3) dövlət hakimiyyəti orqanlarının hüquqi statusu və normativ baza; 4) qərarların həyata keçirilməsi metodu və formalarının mövcudluğu; 5) müvafiq qərarların realizəsində hesabatlılıq; 6) prinsiplərin müəyyən edilməsi və onlara riayət edilməsi²⁹⁶.

Avropa Konvensiyasının hər bir iştirakçı-dövlətində Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizəsi üzrə öz mexanizmləri fəaliyyət göstərir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının effektiv realizəsi faktorlarından biri həmin qərarların ümumilikdə icrasıdır. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası dedikdə, təkcə kompensasiyanın ödənilməsi şəklində faktiki icra deyil, həmçinin Avropa Konvensiyası normalarının pozulması hallarının aradan qaldırılması nəzərdə tutulur. Bu zərurət onunla bağlıdır ki, Avropa Konvensiyasının 46.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Avropa Konvensiyası normalarının pozulması hallarının aradan qaldırılması iştirakçı-dövlətlərin üzərinə qoyulur. Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlət Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası zamanı pozuntu halına son qoymaqla mümkün qədər pozuntuya qədərki vəziyyəti bərpa etmək məqsədilə onun nəticələrini aradan qaldırmaqlıdır²⁹⁷.

Praktikada bu o deməkdir ki, Avropa Məhkəməsinin təyin etdiyi kompensasiyanın ödənilməsindən başqa, cavabdeh-dövlət fərdi xarakterli tədbirlər də həyata keçirməlidir. Fərdi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, cavabdeh-dövlət Avropa Konvensiyasının yenidən pozulmasının qarşısının alınmasına yönəlmiş ümumi xarakterli tədbirlər də həyata keçirməlidir.

Beləliklə, konkret müəyyən edilmiş kompensasiya məbləğinin ödənilməsindən əlavə fərdi və ümumi xarakterli tədbirlərin qəbul edilməsi cavabdeh-dövlətin müəyyən nəticəyə nail olunması vəzifəsidir²⁹⁸.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası müvafiq qərarın əsaslandırıcı və yekun hissələrini əhatə edir. Şübhəsiz ki, yekun hissə yalnız cavabdeh-dövlət üçün öhdəlik yaradır. Ədalətli kompensasiyanın ödənilməsi qərarın yekun hissəsində göstərilir. Əsaslandırıcı

²⁹³Хлестов О.Н. Организация Объединенных Наций: ее перспективы Российский ежегодник международного права. 2004. СПб., 2005. с. 11.

²⁹⁴Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. М., 1993, с. 39.

²⁹⁵ Гаврилов В.В. Международный механизм контроля за имплементацией универсальных актов о правах человека // Московский журнал международного права. 1995. N 4. с. 24.

²⁹⁶<http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1294712>.

²⁹⁷Постановление Европейского Суда по правам человека от 31 октября 1995 года «[Paranichalopoulos and Others v Greece] (жалоба № 14556/89).

²⁹⁸Sudre F. Droit International et Europeen des Diots de l'Homme. P. 1997. p. 339.

hissədə Avropa Konvensiyası normasının pozulması ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi təsbit olunur. Qərarın əsaslandırıcı hissəsi Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlər üçün məcburidir. Məsələn, Folqero və digərləri Norveçə qarşı iş üzrə Avropa Məhkəməsi qərarının²⁹⁹ əsaslandırıcı hissəsində qeyd edilirdi ki, orta məktəb şagirdləri xristianlıq, din və fəlsəfə ilə bağlı fənlərdən azad olunurlar. Avropa Məhkəməsi müəyyən etmişdi ki, təhsil proqramına uyğun olaraq belə fənlər obyektiv və tənqidi tərzdə tədris olunmalıdır. Belə dərslərdə təkcə xristianlıq yox, digər dinlər də tədris olunmalıdır. Avropa Məhkəməsinin bu mövqeyi iş üzrə tərəf olmayan dövlətlər üçün də məcburidir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının fərdi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi hissəsində icrası, ilk növbədə, hüquq və azadlıqların bərpasını mümkün edə bilən milli hüquqi mexanizmlərə müraciəti nəzərdə tutur. Fərdi xarakterli tədbirlər – Avropa Konvensiyası normasının pozulmasına qədərki vəziyyətin maksimum dərəcədə bərpasına yönəlmişdir. Məsələn, Məhkəmənin qərarı ilə şəxsin cavabdeh-dövlətin ərazisindən çıxarılması qanunsuz hesab olunmuşsa, Avropa Məhkəməsi qərarının icrası həmin şəxsin cavabdeh-dövlətin ərazisinə qaytarılmasını nəzərdə tutur.³⁰⁰

Hazırda Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan əksər dövlətlərin milli qanunvericiliyində qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarlarına yenidən baxılması ilə bağlı normalar təsbit edilmişdir. Bəzi dövlətlərdə (Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, Avstriya, Yunanıstan, Litva, Lüksemburq, Bolqarıstan, Polşa, Norveç və s.) bu ayrıca qanun qəbul edilməsilə həyata keçirilmiş, bəzilərinə (İtaliya, Rumıniya, Türkiyə) isə bu sferada hələ də müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Digər qisim dövlətlərdə (İspaniya, İsveç, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Slovakiya) isə qanuni qüvvəyə

²⁹⁹Постановление Европейского Суда по правам человека от 29 июня 2007 года «Фолгера и другие против Норвегии» [Folgero and others v Norway] (жалоба № 15472/02).

³⁰⁰Постановление Европейского Суда по правам человека от 5 октября 2006 года «Болат против России» [Bolat v Russia] (жалоба № 14139/03); Постановление Европейского Суда по правам человека от 26 сентября 1997 года «Мехеми против Франции» [Mehemi v France] (жалоба № 25017/94); Постановление Европейского Суда по правам человека от 21 декабря 2006 года «Бартик против России» [Bartik v Russia] (жалоба № 55565/00).

minmiş məhkəmə qərarlarına yenidən baxılması konstitusion və digər qanunvericilik normalarının geniş şəkildə təfsiri yolu ilə həyata keçirilə bilər.

Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan əksər dövlətlərin qanunvericiliyi məhkəmə qərarlarına yenidən baxılması ilə bağlı məsələni mümkün edə bilən normaları özündə ehtiva edir. Ümumilikdə, Avropa Məhkəməsi qərarlarında göstərilən Avropa Konvensiyası normalarının pozulması ilə bağlı halların aradan qaldırılmasına yönəlmiş ümumi bir tendensiya müşahidə olunur³⁰¹.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası prosesində ümumi xarakterli tədbirlərin qəbul edilməsi və həyata keçirilməsində problemlər meydana çıxır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi ümumi xarakterli tədbirlərin məqsədi baxılmış işlə bağlı yenidən adekvat mübahisənin meydana çıxmamasıdır, konkret desək, Avropa Konvensiyası normalarının sistemə şəkildə pozulması hallarına yol verməməkdir. Ümumi xarakterli tədbirlər bütövlükdə hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Ümumi xarakterli tədbirlərin realizəsi zərurəti əsasən onunla bağlıdır ki, məhz bu qəbildən olan tədbirlər Avropa Konvensiyasının əsas təyinatı, məqsədi olan – iştirakçı-dövlətlərdə insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması üzrə minimal standartların qorunub saxlanmasını özündə ehtiva edir.

Məhz ümumi xarakterli tədbirlərin qəbulu və həyata keçirilməsi Avropa Konvensiyasını Avropa hüquq qaydasının konstitusion mexanizminə çevirir, bu mexanizm Avropanın demokratik sabitliyinin qarantıdır³⁰². AR-də ümumi xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi sferasında müsbət tendensiya müşahidə olunur. Əvvəlki paraqraflarda bu məsələyə baxılmışdır. Avropa

³⁰¹Лобов М. Решения Европейского Суда по правам человека: правовые последствия для государств членов Совета Европы // Стандарты Совета Европы в области прав человека применительно к положениям Конституции Российской Федерации: Избранные права. М. Институт права и публичной политики. 2002. с. 24.

³⁰² Заключительная декларация конференции министров юстиции государств - членов Совета Европы по случаю пятидесятилетия Конвенции, Рим, 3-4 ноября 2000 года.

Konvensiyası tarixində Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası istiqamətində bir sıra iri qanunvericilik və konstitusion islahatlar həyata keçirilmişdir. Məsələn, Avropa Konvensiyası normalarını ən çox pozan dövlətlərdən olan İtaliyada milli məhkəmələrdə işlərə baxılması müddətinin qısaldılması istiqamətində çoxsaylı tədbirlər həyata keçirilmişdir.

AR-də Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası qaydasını tənzimləyən konkret normativ-hüquqi akt yoxdur. Hüquq doktrinasında da praktiki olaraq bu məsələ tədqiq edilməmişdir. Bir məsələyə diqqət yetirmək istərdik. İcra haqqında AR Qanununa əsasən Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası nəzərdə tutulmamışdır. İcra haqqında AR Qanununun preambulasında qeyd edilir ki, bu Qanun AR məhkəmələrinin, beynəlxalq arbitrajların və münisflər məhkəmələrinin, xarici dövlətlərin məhkəmələrinin və arbitrajlarının qərarlarının məcburi icrası qaydalarını və şərtlərini müəyyən edir³⁰³.

Digər maraqlı bir məqam ondan ibarətdir ki, icra icraatı və büdcə qanunvericiliklərinə müvafiq olaraq, kompensasiya ödənilməsi üzrə məhkəmə qərarının icrası icra vəzifəsi əsasında həyata keçirilir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, İcra haqqında Qanun Avropa Məhkəməsi qərarları ilə bağlı məsələləri əhatə etmir, deməli bu məsələ üzrə milli qanunvericilikdə müəyyən işlər həyata keçirilməlidir.

AR-də Avropa Məhkəməsi qərarlarının qeyri-effektivliyi səbəblərinin üzə çıxarılması məqsədilə icra icraatı və hüquq tətbiqi praktikası sferasında AR qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, problem, icra icraatı haqqında qanunvericilikdə tələbkarın hüquqlarının müdafiəsi üzrə səmərəli bir mexanizmin olmaması ilə bağlıdır. Bildiyimiz kimi, məhkəmə qərarlarının icra olunmasına görə qanunvericiliklə məsuliyyət müəyyən edilir. Məsələn: AR Cinayət Məcəlləsinin 306-cı maddəsində qeyd edilir ki, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsini, hökmünü, qərardadını, qərarını və ya əmrini qərəzli olaraq icra etməmə və ya həmin məhkəmə aktlarının icrasına maneçilik törətmə—min manatdan üç min manatadək miqdarda cərimə və ya üç yüz iyirmi saatdan dörd yüz səksən saatadək ictimai işlər və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Eyni

³⁰³ www.e-qanun.az.

əməllər vəzifəli şəxs tərəfindən törədildikdə — üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə dörd min manatdan altı min manatadək miqdarda cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır³⁰⁴.

Yerli məhkəmələrin qərarlarının icrası qaydası və icra olunmamasına görə məsuliyyət məsələsi qanunvericiliklə müəyyən edilsə də, Avropa Məhkəməsi qərarları zəruri hüquqi müdafiə və qarantıya ilə təmin edilməmişdir.

Aydındır ki, Avropa Məhkəməsi qərarlarının Respublikamızda icrası mexanizmi təkmilləşməlidir. Bu məsələ tez bir zamanda öz həllini tapmalıdır. Hüquqi realizə mexanizminin yoxluğu müvafiq sferada yeni problemlərin meydana çıxmasını istisna etmir. Əgər Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası üzrə qanunvericiliklə tənzimlənən dəqiq mexanizm olsaydı əvvəldə qeyd etdiyimiz təklif və iradlara ehtiyac olmazdı.

AR-dən fərqli olaraq, Ukraynada “İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası və praktikasının tətbiqi haqqında” Qanun fəaliyyət göstərir³⁰⁵. Qanun, Ukraynanın Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı demək olar ki, bütün məsələlərini nizamlayır – kompensasiyaların ödənilməsi prosedurları, fərdi və ümumi xarakterli tədbirlərin realizəsi, sistemli problemlərinin həlli və s. məsələlər. Postsovet məkanında belə konkret qanunvericilik aktı qəbul edən yeganə dövlət də Ukraynadır. Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan bəzi dövlətlərdə Avropa Məhkəməsi qərarları qəbul olunduqdan dərhal sonra icra olunmağa başlayır. Bu hal faktiki olaraq Avropa Məhkəməsi qərarının həmin dövlətin daxili hüququnda birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olduğunu göstərir³⁰⁶. “Birbaşa təsir” fenomenindən Avropa Konvensiyasının iştirakçısı

³⁰⁴ www.e-qanun.az.

³⁰⁵ Закон Украины от 23 февраля 2006 года № 3477-IV «Об исполнении решений и применении практики Европейского Суда по правам человека».

³⁰⁶ Лобов М. Прямое действие постановлений Европейского Суда по правам человека во внутреннем праве: сравнительный обзор; www.vuzirossii.ru/publ/politika_vlast_pravo/...suda.../7-1-0-1378.

olan dövlətlərin hökumətləri istifadə edir. Yol verilən nöqsanlar aradan qaldırılır, yeniləri isə hüquq tətbiqi orqanlarının fəaliyyəti nəticəsində tədricən aradan qaldırılır. Bu məsələyə bariz nümunə kimi, Bereqens Tidende Norveçə qarşı işini qeyd etmək olar. Strasburq şəhərində Avropa Məhkəməsi qərarının elan edilməsindən bir neçə saat sonra, Norveç Ali Məhkəməsinin Sədri yeni adekvat hüquq pozuntularına yol verilməməsi məqsədilə məhkəmə praktikasının dəyişdirilməsi haqqında kommyunike dərc etdi³⁰⁷.

Avropa Məhkəməsi praktikasından digər nümunələr də gətirmək olar. Slovakiyada xırda inzibati cərimələrin məhkəmə qaydasında mübahisələndirilməsi hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı Avropa Konvensiyası normalarının pozulması faktının Avropa Məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilməsindən dərhal sonra, Slovakiya Konstitusiyası Məhkəməsi növbədənənar iclas keçirmiş və müvafiq normanı ölkə Konstitusiyası və Avropa Konvensiyasına zidd hesab edərək ləğv etmişdir. Digər bir misalda aparıcı qüvvə prokurorluq əməkdaşları olmuşdu. Belçika Kassasiya Məhkəməsində proses gedişində prokuror Borgers Belçikaya qarşı işi üzrə Məhkəmənin qərarını³⁰⁸ əldə edərək müşavirə otağını tərk etmişdi. Belə ki, həmin qərarı qeyd edilirdi ki, prokurorun hakimlərin müşavirəsində iştirakı hakimlərin qərəzsizliyinə zidd amildir.

Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan bəzi dövlətlərdə, xüsusilə də məhkəmə sisteminin yüksək inkişaf səviyyəsində olan dövlətlərdə “birbaşa təsir” fenomeni real olaraq özünü göstərir. Həmin dövlətlərdə Avropa Konvensiyası normasını pozan dövlətdaxili aktın ləğvi bütün ölkə üçün demək olar ki, eyni zamanda baş verir, yəni bu işdə birinci instansiya məhkəmələri tədricən və ya zaman keçdikcə adaptasiya olunmuş, hətta Avropa Konvensiyası normasını pozan akt ləğv edilməsinə belə, məhkəmə praktikasında tətbiq edilmir. Belə dövlətlərdən İsveç, Norveç, İsveçrəni qeyd etmək olar³⁰⁹.

³⁰⁷Постановление Европейского Суда по правам человека от 2 мая 2000 года «Бергене Тиденде и другие против Норвегии» [Bergens Tidende and Others v. Norway], (жалоба 26132/95).

³⁰⁸Borgers v. Belgium. 39/1990/230/296, Judgment, Strasbourg, 30 October 1991.

³⁰⁹Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 декабря 1987 года «Ф против Швейцарии» [F. v. Switzerland] (жалоба №11329/85).

Lakin hüquq nəzəriyyəsində belə bir sual meydana çıxır—məhkəmə və digər hakimiyyət orqanları arasında səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması anlamında “birbaşa təsir” hədləri məsələsi. Başqa sözlə desək, “birbaşa təsir” fenomeni ilə nə əldə etmək olar və nəyi əldə etmək mümkün deyil. İlk növbədə onu qeyd etmək ki, Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan əksər dövlətlərdə (o cümlədən Azərbaycan Respublikasında) məhkəmələr Avropa Məhkəməsi qərarlarını bilavasitə icra etmək səlahiyyətinə malik deyil. Bu sferada əsas maneələrdən biri məhkəmələrin səlahiyyətlərinin qanunverici və icra hakimiyyəti orqanları ilə müqayisədə zəifliyidir. Məsələn: Avropa Konvensiyasının pozulması şərafət və ləyaqətin pozulması, həbsdə saxlama şəraitinin ağırlığı, işgəncə və s. bənzər hallarla bağlıdır³¹⁰, bu halların aradan qaldırılması sırf qanunverici və icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətindədir.

Rusiya Konstitusiyası Məhkəməsinin Sədri V.D.Zorkin bu məsələ ilə bağlı qeyd edir ki, Avropa Məhkəməsi qərarlarının dövlətdaxili hüquqda birbaşa təsirini təmin edən məhkəmələrin fəaliyyəti, onların Avropa hüquq qaydasının konstitusion mexanizmi kimi Avropa Konvensiyasına xüsusi münasibətini göstərir. Bu hal, parlamentləri ölkə qanunvericiliyini Avropa Konvensiyasına uyğunlaşdırmaqla bağlı məsuliyyətdən azad etmir. Ümumavropa perspektivində “birbaşa təsir” mexanizminin genişlənməsi daxili hüquq sistemlərinin aşkarlığını artırmaqla hüquqi integrasiyaya şərait yaradır³¹¹. Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası və Avropa Məhkəməsinə edilən şikayətlərlə bağlı yenidən AR qanunvericiliyinə qayıdaraq qeyd etmək istərdik ki, bu sferada müəyyən müsbət addımlar atılsa da, problemlər hələ də qalmaqdadır, belə ki, cəzaçəkmə müəssisələrində yol verilən səhvlər, yerli məhkəmələrin

³¹⁰Постановление Европейского Суда по правам человека от 6 марта 2001 года «Горгуз против Греции» [Douguz v. Greece], (жалоба №40907/98); Постановление Европейского Суда по правам человека от 19 апреля 2001 года «Пеерс против Греции» [Peers v. Greece], (жалоба № 28524/95).

³¹¹Zorkin V. D. Speech given on the occasion of the opening the judicial year, 21 January 2005 II Dialogue between judges. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2005. p. 125; Heifer L., Slaughter A.-M. Toward a Theory of Effective Supranational Adjudication II Yale Law Journal. Vol. 107. 1997. No. 2. P. 273. 323-326.

qərarlarının icrasında ləngimələr və s. bu tip problemlərdəndir. Bu paraqrafda qeyd etdiyimiz məsələləri ümumiləşdirərək biz aşağıdakı qənaətə gəlirik.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı məsələləri tənzimləyən ayrıca normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsi, xüsusilə də həmin aktda Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası üzrə konkret mexanizmlərin müəyyən edilməsi.

Ayrıca normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsinə alternativ variant kimi məhkəmə qərarlarının icrası qanunvericiliyinə (ilk növbədə, İcra haqqında AR Qanunu) Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı normaların daxil edilməsi.

Qanunvericilik səviyyəsində ədalətli kompensasiya ödənilməsi üzrə mexanizmin təkmilləşdirilməsi. Bu məsələ ilə bağlı büdcə qanunvericiliyində müvafiq dəyişikliklərin həyata keçirilməsi. Avropa Məhkəməsi qərarlarının effektiv şəkildə realizəsi məqsədilə nəzəri xarakterli bəzi tədbirlərdə Avropa Məhkəməsi qərarının əsaslandırıcı hissəsinin Avropa Konvensiyasının bütün iştirakçı-dövlətləri üçün məcburi olması meyarını əsas götürmək. Bu hal həm normayaradıcılıq, həm də hüquq tətbiqi praktikası üçün səmərəli vasitə hesab olunur.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının rəsmi şəkildə nəşri həyata keçirilməlidir. Rəsmi nəşr olduqda həm Avropa Konvensiyası normalarına, həm də ümumilikdə Avropa Məhkəməsi praktikasına istinad etmək və Avropa insan hüquqları standartlarını rəhbər tutmaq da asan olur.

4.2. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli orqanların normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsiri

Avropa Məhkəməsinin qərarları milli orqanların normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsirsiz ötüşür. İstənilən dövlətin fəaliyyətində normayaradıcılıq mərkəzi yer tutur. Məhz bu fəaliyyət növünün nəticələrini əsas götürərək konkret dövlətdə demokratiya, sivil və mədəni inkişaf səviyyəsi haqqında fikir yürütmək olar. Normayaradıcılıq prosesinin əsasında, bir tərəfdən, daim dəyişən ictimai həyatın tələbləri, digər tərəfdən, insan hüquq və azadlıqlarının

müdafiəsi ilə bağlı baza dəyərlərin, dövlət suverenliyinin, milli maraqların və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi dayanır³¹².

Hazırda beynəlxalq müqavilələr və hüquqi tənzimləmənin xarici təcrübəsi nəzərə alınmaqla AR qanunvericiliyinin inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasına yönəlmiş tədqiqatlar böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsir göstərməyə yönəlmişdir. Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlət öz normativ-hüquqi aktlarında Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə ziddiyyət aşkar etdikdə, öz hüquqi bazasını Avropa Konvensiyası normalarına və Avropa Məhkəməsi qərarlarına uyğunlaşdırmalıdır. Lakin belə bir məsələni də qeyd edək ki, əksər iştirakçı-dövlətlər onlara münasibətdə çıxarılmayan qərarlara qarşı etinasız yanaşır.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi öz tövsiyələrində Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətləri milli hüquqi aktlarını Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi qərarlarına uyğunlaşdırmağı tövsiyə edir. Nazirlər Komitəsinin müvafiq tövsiyələrində milli parlamentlərə yeni hüquq pozuntularına yol verilməməsi məqsədilə Avropa Məhkəməsinin praktikasına xüsusi diqqət yetirməyi məsləhət görür. Avropa Konvensiyasının əksər iştirakçı-dövlətlərində qeyd edilən tövsiyələr nəzərə alınır və qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar həm Avropa Konvensiyası normalarına, həm də Avropa Məhkəməsi hüquqi mövqeyinə uyğun gəlir³¹³.

AR-də Konstitusiya ilə hakimiyyətin bölgüsü təsbit edilsə də, normayaradıcılıq fəaliyyətini faktiki olaraq həm qanunverici, həm icraedici, həm də məhkəmə hakimiyyəti həyata keçirir. Bununla belə, hər bir orqan müəyyən növ aktlar qəbul edə bilər. Məsələn, Milli Məclis qanunlar, Prezident və Nazirlər Kabineti fərman və sərəncamlar, Konstitusiya və Ali Məhkəmə qərarlar qəbul edə bilər. Normativ aktların hüquqi qüvvəsi həmin aktı qəbul edən orqanın ölkənin hüquqi tənzimləmə mexanizmində yerindən asılıdır.

³¹²Ухина С. В. Локальное нормотворчество. Автореферат дисс. к ю.н. г. Волгоград, 2006. с. 3.

³¹³Recommendation Rec (2004) 6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies (adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2004, at its 114th Session).

Əhəmiyyətindən asılı olaraq, normayaradıcılıq aşağıdakı kateqoriyalara ayrılır:

- Yüksək nümayəndəlik orqanlarının (parlament) hüquq yaradıcılığı, həmin hüquq yaradıcılığı fəaliyyətinə əsasən yüksək hüquqi qüvvəyə malik normativ-hüquqi aktlar qəbul olunur;
- İcra hakimiyyəti orqanlarının (nazirliklər) normayaradıcılıq fəaliyyəti, həmin fəaliyyət qanunverici hakimiyyətin qəbul etdiyi normativ-hüquqi aktları icra etmək prosesində konkretləşdirici fərman və sərəncamlar qəbul edir;
- Məhkəmələrin normayaradıcılıq fəaliyyəti – əsasən ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi prosesində normativ-hüquqi aktların izahı, düzgün şəkildə tətbiqi üzrə həyata keçirilən fəaliyyətdir;
- Bələdiyyələrin normayaradıcılıq fəaliyyəti.

Normativ hüquqi aktlar haqqında AR Qanununda normayaradıcılıq fəaliyyətinə belə anlayış verilir – normayaradıcılıq fəaliyyəti, normativ hüquqi aktların hazırlanması, ekspertizası, qəbul olunması, onlarda dəyişikliklər edilməsi, onların şərh edilməsi, qüvvəsinin dayandırılması və ya ləğv edilməsi üzrə fəaliyyətdir³¹⁴. Normayaradıcılıq fəaliyyəti AR Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin I hissəsində göstərilən prinsiplərlə (hüquq, haqq-ədalət) yanaşı, aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilir:

- AR Konstitusiyasına uyğunluq və qanunların üstünlüyü;
- aşağı dövlət orqanlarının aktlarının yuxarı dövlət orqanlarının aktlarına uyğunluğu;
- beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyü;
- mütənəsiblik;
- dövlət orqanlarının vətəndaşlar qarşısında cavabdehliyi;
- normayaradıcılıq fəaliyyətinin demokratikliyi və şəffaflığı;
- normativ hüquqi aktların ziddiyyətsizliyi;
- insanların hüquq və azadlıqlarının, onların qanuni maraqlarının müdafiəsi və sosial ədalət;

³¹⁴www.e-qanun.az.

- ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin sistemliliyi və kompleksliyi.

AR-də qanunverici orqan Milli Məclisdir. Bu müddəanın normativ əsasını AR Konstitusiyasının 81-ci maddəsi təşkil edir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, AR-də qanunvericilik hakimiyyətini AR Milli Məclisi həyata keçirir. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Məhkəməsi qərarları Milli Məclisin qanunvericilik fəaliyyətinə effektiv şəkildə təsir etmir. Bununla belə, müəyyən növ fəaliyyətin mövcudluğu istisna edilmir. Respublikamızın Avropa Şurasına üzv qəbul olunmasından sonra, istənilən növ qanun layihəsi Avropa Şurası standartlarına, xüsusilə də Avropa Konvensiyası normalarına uyğun ekspertizadan keçməlidir³¹⁵.

Bundan əlavə, qanunverici hakimiyyət orqanı tərəfindən hüquqi sənədlərin tərtibi zamanı da Avropa Məhkəməsi qərarları nəzərə alınır. Bu fikrə misal kimi Serinq Birləşmiş Krallığa qarşı işi qeyd etmək olar. Bu iş üzrə ərizəçi alman vətəndaşdır və ABŞ-a gəlmişdir, cinayət törətdikdən sonra Böyük Britaniya ərazisində tutulmuşdur. ABŞ hökuməti Serinqin ekstradisiyasını tələb etmişdi, ABŞ-da onu ölüm cəzası gözləyirdi, Böyük Britaniya Daxili İşlər Naziri Serinqin ABŞ-a verilməsi haqqında sənədi imzalasa da, Avropa Məhkəməsi bu addımı Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin pozuntusu kimi qiymətləndirmişdi³¹⁶. Avropa Konvensiyası və ona əlavə protokolların ratifikasiyası və Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına başlandıqdan sonra, Milli Məclisin fəaliyyətində, xüsusilə də qanun layihələrinin işlənilib-hazırlanması, müzakirəsi məsələlərində müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir.

Fikrimizə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının rəsmi şəkildə dərc olunması haqqında qanun layihəsinin Milli Məclisdə müzakirəsi məqsədmüvafiq olardı, belə ki, Avropa Məhkəməsi qərarları yalnız ingilis və fransız dillərində dərc edilir. Respublikamızda Avropa Məhkəməsi qərarları ayrı-ayrı mətbuatda, internetdə dərc edilsə də, bu nəşrlər rəsmi deyil.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası və qanunvericilik təşəbbüsü məsələsində bizim digər bir təklifimiz ondan ibarətdir ki,

³¹⁵www.meclis.gov.az.

³¹⁶Soering v the United Kingdom. (Application no. 14038/88). Judgement. Strasbourg. 09.07.1989.

Avropa Məhkəməsi tərəfindən çıxarılan qərarlar üzrə ödənilməli olan kompensasiyaların miqdarı bildiyimiz kimi hər il artır, büdcə xərclərini bu qədər artırmaqdan, insan hüquqları üzrə Avropa standartlarının yayılması məsələsinə çəkilən xərclərin miqdarını artırmaq daha məqsədmüvafiq olardı, belə olan halda əhalinin Avropa Məhkəməsinə müraciətlərinin sayı da azalmış olar.

Hüquq ədəbiyyatlarında belə bir fikir var ki, Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası effektivliyi milli orqanların normayaradıcılıq fəaliyyətindən asılı deyil. Bununla bağlı İtaliyadan olan şikayətləri qeyd etmək olar. İtaliya 2005-ci ildə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icra olunmamasına görə lider dövlət idi³¹⁷.

İtaliyaya qarşı Avropa Məhkəməsinə ünvanlanmış ərizələrin əksəriyyəti İtaliya milli məhkəmələrində proseslərin uzun vaxt aparması ilə bağlı idi. İtaliya qanunvericiliyində aparılan islahatlar nəticəsində müvafiq problemin həlli istiqamətində mühüm irəliləyişlər oldu. 1989-cu ildə qəbul edilmiş Cinayət Məcəlləsinin 2-ci maddəsində birbaşa olaraq göstərilirdi ki, cinayət işləri üzrə məhkəmə qərarları İtaliyanın beynəlxalq öhdəlikləri, xüsusilə də Avropa Konvensiyasının normaları nəzərə alınmaqla qəbul edilməlidir. 2005-ci ildə həmin Məcəlləyə dəyişikliklər edilmişdi. Artıq İtaliya məhkəmələrinin hakimləri Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyini mütləq nəzərə almalı və riayət etməlidirlər. Müvafiq dəyişikliklər hətta ölkə konstitusiyasına da edilmişdi. İtaliyanın hazırkı Konstitusiyasının 111-ci maddəsi Avropa Konvensiyasının ədalətli məhkəmə araşdırması adlı 6-cı maddəsinin tələblərini rəhbər tutmuşdur³¹⁸.

İtaliya Parlamenti məhkəmələrin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bir sıra qanunlar qəbul etmişdir. Məsələn, sadə mülki və cinayət işlərinin aparılması üçün "Yerli hakimlər haqqında" (giudici di pace) Qanun 1991-ci ildə qəbul edilmişdi. Birinci instansiya məhkəmələrinin restrukturizasiyası həyata keçirilmişdi. "Sezioni stralcio" adlı analitiklər yaradılmışdı, onların fəaliyyəti ölkə qanunvericiliyində Avropa Konvensiyası normalarına uyğunsuz-

³¹⁷Отчет Европейского Суда по правам человека за 2005 год.

³¹⁸ Конституция Итальянской Республики / Пер. с итал. Л.П.Гринберг/Конституции государств Европейского Союза/Под общ. ред. Л.А.Окунькова. М., Издательская группа ИНФРА-М—НОРМА, 1997. 8 с. 423-450.

luqların üzə çıxarılmasına istiqamətlənmişdir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının təsiri ilə İtaliya Parlamenti 2001-ci ildə "Məhkəmə baxışının tezləşdirilməsi və müddətin qısaldılması haqqında" 89 sayılı Qanun (Legge relativa all'equa riparazione del danno in caso di irragionevole durata di un procedimento giudiziario) qəbul etmişdi. Həmin Qanunda qeyd edilir ki, məhkəmə prosesinin yubadılması hallarında İtaliya vətəndaşı müvafiq kompensasiya ödənilməsi üçün Apellyasiya Məhkəməsinə müraciət edə bilər. Bu Qanunun qəbulundan sonra, italyanların Avropa Məhkəməsinə müraciətlərinin sayı azalmışdır. 9 yanvar 2006-cı il tarixdə İtaliyada Avropa Məhkəməsinin qərarları haqqında 12 №-li Qanun qəbul edildi. Qanun, Parlamenti vaxtli-vaxtında məhkəmə işləri və Avropa Məhkəməsinin qərarları ilə bağlı zəruri qanunvericilik tədbirlərinin qəbul edilməsi üzrə informasiya ilə təmin etməyə yönəlmişdir. 2005-ci ildən Parlamentdə Avropa Şurasından olan nəzarətçilərdən ibarət daimi komissiya fəaliyyət göstərir. Komissiya, İtaliyaya qarşı qaldırılan məhkəmə işləri üzrə informasiya toplanılması ilə məşğul olur və Avropa Şurası parlament Assambleyasındakı italyan nümayəndəliyinə köməklik edir³¹⁹.

Avropa Məhkəməsi qərarları əsasında Avropa Konvensiyası pozuntularının aradan qaldırılmasına yönəlmiş digər normativ aktlar da qəbul edilmişdir.

Beləliklə, qanunverici hakimiyyətin Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası istiqamətində fəaliyyəti əsas etibarilə yeni qanunların qəbul edilməsi, qanun layihələrinin hazırlanması və müzakirəsində Avropa Məhkəməsi praktikasının nəzərə alınmasından ibarətdir. 2006-cı ilin yanvar ayında Avropa Penitensiar Qaydaları qəbul edilmişdi (yeni redaksiyada). Avropa Penitensiar Qaydalarının yeni redaksiyası Avropa Məhkəməsi qərarlarına əsaslanmışdır³²⁰.

³¹⁹<http://kvazar1.ru/publ/20-1-0-739>.

³²⁰ Постановление Европейского Суда по правам человека от 21 февраля 1975 года «Голдер против Соединенного Королевства» [Golder v the United Kingdom] (жалоба №4451/70); Постановление Европейского Суда по правам человека от 25 марта 1983 года «Силвер и др. против Соединенного Королевства» [Silver and others v the United Kingdom] (жалоба № 5947/72); Постановление Европейского Суда по правам человека от 3 июня 2003 года «Котлет против Румынии» [Cotlet v Romania] (жалоба № 38565/97).

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 11 yanvar 2006-cı il tarixli iclasında qəbul edilmiş və (2006) 2 sayılı qətnamə ilə üzv-dövlətlərə tövsiyə edilmiş Avropa Penitensiar Qaydalarının yeni mətni struktur baxımından 108 maddə, 9 hissədən ibarətdir. Penitensiar standartlar məhbuzlarla qanuni və ədalətli davranışın təmin edilməsi üzrə öhdəlikləri əks etdirir. Onlar dəqiq ifadə edilməlidir, çünki ictimaiyyət tərəfindən göstərilən təzyiq asanlıqla əhalinin bu ən zəif qrupunun əsas insan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Avropa Penitensiar Qaydalarının preambulasında penitensiar müəssisələrin idarə edilməsinin və məhbuzlarla humanist davranışın minimal standartlarının mahiyyəti dəqiq müəyyən edilmişdir. Penitensiar müəssisələrin idarə edilməsi üzrə progressiv sistemin yaradılması məsələsinə üstünlük verilir. Qaydalar həmçinin cəzaların icrası üzrə milli qanunvericilik aktlarının işlənilib hazırlanmasında baza rolunda da çıxış edə bilər.

Avropa Məhkəməsi qərarları Respublikamızda icra hakimiyyətinin normayaradıcılığına da təsirsiz ötürülməmişdir. Bu istiqamətdə AR Prezidentinin, Nazirlər Kabinetinin və Ədliyyə Nazirliyinin aktlarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

«Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» AR Qanununun tətbiq edilməsi barədə» AR Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı da məhz insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmininə, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinə, məhkəmə hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə yönəlmişdir.

Fərmanda AR Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir.

AR Prezidenti AR-də insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncam imzaladı³²¹. Bu Sərəncamda qeyd edilir ki, AR-in müasir inkişaf dövründə hüquqi dövlət quruculuğu və insan

³²¹www.prezident.az.

hüquqlarının müdafiəsi sahəsində səylərin gücləndirilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Sərəncamda AR Konstitusiyaya Məhkəməsinə və Ali Məhkəməsinə, insan hüquqlarının müdafiəsini tənzimləyən beynəlxalq sənədlərin müddəalarının məhkəmə təcrübəsində tətbiqini təmin etmələri tövsiyə edilir.

Respublikamızda insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası gedişində həyata keçirilən ümumi xarakterli tədbirlər arasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sərəncamın məqsədi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyinin artırılması, hüquq mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, normativ-hüquqi bazanın və hüquq müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsidir³²².

Avropa Məhkəməsi qərarları əsasında hazırlanmış Avropa Penitensiar Qaydaları AR Ədliyyə Nazirliyinin qəbul etdiyi bir çox sənədlərdə əsas kimi götürülmüşdür.

Məhkumların islah edilməsində ictimaiyyətin iştirakı və cəzanı icra edən müəssisələrin fəaliyyətinə ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi Qaydalarında qeyd edilir ki, bu Qaydalar AR Cəzaların İcrası Məcəlləsinə və AR Ədliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnaməyə uyğun olaraq, Avropa Penitensiar Qaydalarını, bu sahədə digər beynəlxalq sənədlər nəzərə alınmaqla hazırlanmış və məhkumların islah olunmasında ictimaiyyətin (qeyri-hökumət təşkilatları, dini qurumlar, hüquq müdafiəçiləri, ictimai xadimlər) iştirakı, cəzaçəkmə müəssisələrində və xüsusi müəssisələrdə (bundan sonra penitensiar müəssisələrdə) məhkumların qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına ictimai nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir³²³.

Cəzaçəkmə müəssisələrinin Daxili İntizam Qaydaları AR cəzaların icrası qanunvericiliyinin tələblərinə uyğun olaraq müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş şəxslərin cəzalarının

³²²www.e-qanun.az.

³²³www.e-qanun.az.

icrası və çəkilməsi qaydalarının həyata keçirilmə mexanizmini müəyyənləşdirir və Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 11 yanvar 2006-cı il tarixli iclasında qəbul edilmiş "Avropa Penitensiar Qaydaları"nın tələblərinə uyğun hazırlanmışdır. AR İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (Ombudsmana), Avropa Məhkəməsinə və cəzaçəkmə müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara ünvanlanmış ərizə, şikayət və təkliflər senzurdan keçirilmir və bir gün ərzində (istirahət, bayram və ümumxalq hüzn günləri istisna olmaqla) göndərilir. Avropa Məhkəməsinə məhkumun müraciəti göndərilməmişdən əvvəl ona müdiriyyət tərəfindən Avropa Məhkəməsinə müraciətlərin göndərilməsi qaydası və prosedurları barədə məlumat verilir. Ərizə, şikayət və təkliflər məhkumun şəxsi hesabında olan vəsait hesabına göndərilir. Məhkumun şəxsi hesabında vəsait olmadıqda, AR İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (ombudsmana), Avropa Məhkəməsinə, məhkəməyə və cəzaçəkmə müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlara ünvanlanmış ərizə və şikayətlərin göndərilməsi üçün smeta ilə nəzərdə tutulmuş vəsaitlər hesabına ödənilir³²⁴.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Avropa Məhkəməsi qərarları məhkəmə hakimiyyətinin normayaradıcılığına da təsir göstərir. Ümumiyyətlə, məhkəmələrin normayaradıcılıq fəaliyyəti qanunverici və icra hakimiyyəti orqanlarının normayaradıcılıq fəaliyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu fərq növbəti məsələlərdə özünü büruzə verir – 1) məhkəmə hüquq yaradıcılığı ədalət mühakiməsi aktının əlavə vasitəsi qismində çıxış edir; 2) məhkəmə hüquq yaradıcılığı "müstəqil" deyil, çünki, məhkəmə hakimiyyətinin əsas funksiyası olan ədalət mühakiməsinin realizəsinə bağlıdır; 3) ölkənin qanunvericilik hakimiyyətindən doğan qanun çərçivəsində və əsasında həyata keçirilir; 4) məhkəmənin hüquq yaradıcılığı əsasən hüququn təfsiri və hüquqdakı boşluqların doldurulması ilə bağlıdır; 5) məhkəmələrin hüquqi mövqeyi subyektiv iradə ifadəsi ilə deyil, mövcud prinsip və normalar əsasında hazırlanır; 6) məhkəmələrin hüquqi mövqeyi qanunlara, ilk növbədə, konstitusion qanunlara zidd

³²⁴www.e-qanun.az.

olmalı deyil; 7) məhkəmələrin yaratdığı normalar sərbəst şəkildə qanunu dəyişə və ya ləğv edə bilməz.

Hakimiyyətin bölgüsü prinsipinə əsasən məhkəmələr normayaradıcılıqla məşğul olmalı deyil. Lakin, konkret ictimai münasibətin normativ tənzimlənməsi olmadıqda belə, məhkəmələr qərar qəbul edə bilər. Belə halda məhkəmələr qanunun analogiyasından çıxış edərək daha düzgün qərar axtarmalı və qanunvericilikdəki boşluğu doldurmalıdır. Belə hallarda məhkəmənin qərarı normayaradıcı xarakter daşıyır. Normativ hüquqi aktlar haqqında AR Qanununa əsasən qanunun analogiyası – konkret ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normaları olmadığına görə həmin ictimai münasibətlərə oxşar ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normalarının tətbiq edilməsidir. Hüququn analogiyası – yalnız konkret ictimai münasibətləri deyil, həm də oxşar ictimai münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik normaları olmadığına görə həmin ictimai münasibətlərə qanunvericiliyin məğzinin, hüququn ümumi prinsiplərinin və ya hüququn konkret sahələrinə aid prinsiplərin tətbiq edilməsidir.

Qanundakı boşluqları adətən Konstitusiyaya və Ali Məhkəməyə doldurur. İsrail hüquqşünas-alimi A.Barak qeyd edir ki, məhkəmə baxışını həyata keçirən hakim məhkəmə hakimiyyətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Onun məhkəmə baxışı məhkəmə və digər hakimiyyət orqanları arasındakı münasibətlərə dair fundamental konsepsiyaya uyğun gəlməlidir. Həmin konsepsiya demokratiya və hakimiyyətin bölgüsünə ictimai baxışdan formalaşır. Məhkəmə hüquq yaradıcılığı, hüquq yaradıcılığının əsas formasıdır. Universal nöqtəyi-nəzərdən məhkəmə hüquq yaradıcılığı ümumi hüquq yaradıcılığı ilə harmonizasiya olunmalıdır³²⁵.

Adətən Avropa Məhkəməsi qərarlarının məhkəmələrin normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsirinə Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarında daha çox rast gəlinir.

AR Ali Məhkəməsinin normayaradıcılıq fəaliyyətinə gəldikdə isə qeyd edək ki, Ali Məhkəmə öz qərarları ilə bu və ya digər şəkildə milli hüquq sisteminə təsir göstərir. bununla da, Ali Məhkəmənin fəaliyyəti normayaradıcı xarakter daşıyır. Bundan başqa, Ali Məhkəmənin qərarları aşağı instansiyaya məhkəmələri üçün məcburidir və məhkəmələr öz qərarlarını Ali Məhkəmənin

³²⁵Барак А. Судейское усмотрение. М., 1999, с. 255.

qərarlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bu istiqamətdə əsas normativ sənəd AR Ali Məhkəməsi Plenumunun Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında 2006-cı il Qərarıdır.³²⁶

Milli məhkəmələr tərəfindən qərar qəbulu zamanı Avropa Məhkəməsi praktikasının nəzərə alınması sabit inkişaf və məhkəmə hakimiyyətinin inkişafına şərait yaradır. Bəzi müəlliflərin fikrincə, konstitusiya və ali məhkəmə tərəfindən normayaradıcılıq fəaliyyətinin rəsmi şəkildə tanınması hüquq normalarının formalaşmasında vacib amil ola bilər.³²⁷

Ümumilikdə, Avropa Məhkəməsi qərarlarının AR məhkəmələrinin normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsirini pozitiv qiymətləndirmək olar. Lakin qanunverici hakimiyyətin Avropa Məhkəməsi qərarlarından və presedent praktikasında daha çox yararlanmasına şərait yaradılması məqsəduyğun hesab edilir.

4.3. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquq tətbiqi praktikasında realizəsi

Avropa Məhkəməsi qərarları hüquq pozuntusuna yol vermiş dövlət orqanları tərəfindən realizə olunduqdan sonra, ərizəçi üçün əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Avropa Məhkəməsi qərarlarında təsbit olunan Avropa Konvensiyası normalarının pozulması faktları Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlət tərəfindən aradan qaldırılmalıdır. Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizəsi prosesində bütün dövlət hakimiyyəti orqanları iştirak edir. Avropa Konvensiyası spesifik xüsusiyyətlərə malik beynəlxalq müqavilədir. Avropa Konvensiyasını imzalayan dövlətlər dünyada ədalətin və sülhün əsası olan və riayət edilməsi başlıca olaraq, bir tərəfdən həqiqi demokratik siyasi rejimlə və digər tərəfdən onların sadıq qaldığı insan hüquqlarını hamının anlaması və riayət etməsi ilə təmin olunan əsas azadlıqlara öz dərin sədaqətlərini təsdiq etmişlər.³²⁸ Avropa

³²⁶ www.e-qanun.az.

³²⁷ Спектор Е.И. Судебный прецедент как источник права // Журнал российского права. 2003, № 5, с. 95.

³²⁸ Gearty C. Principles of human rights adjudication. New York: Oxford University Press, 2004, p. 41.

Konvensiyasının əksər normaları elə formalaşdırılmışdır ki, hər bir iştirakçı-dövlətin milli hüquq sistemində həmin normaları bilavasitə tətbiq etmək mümkün olsun. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin effektiv şəkildə təmin edilməsi məqsədilə dövlətdaxili orqanlar tərəfindən Avropa Konvensiyasının tətbiqi ümumavropa ədalət mühakiməsi sisteminin əsasında dayanır.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyasının dövlətdaxili mexanizminin vacib elementi - milli hüquq sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərən məhkəmələrdir. Məhz məhkəmələr vasitəsilə beynəlxalq hüquq normalarının böyük kütləsi realizə oluna bilər.³²⁹

Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi presedentlərinin tətbiqində əsas rol milli ədalət mühakiməsi orqanlarına məxsusdur.³³⁰ Doğurdan da, Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizəsi effektivliyi, ilk növbədə, hüquq tətbiqi fəaliyyətindən asılıdır. Hüquq normalarının tətbiqi ilə səlahiyyətləri çərçivəsində dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər məşğul olur.³³¹ Belə səlahiyyətlər həm milli məhkəmələrə, həm də Avropa Məhkəməsinə məxsusdur.

Avropa Məhkəməsində baxılan mübahisələr artıq dövlətdaxili orqanların baxışından keçmişdir. Ona görə də, hər bir konkret iş üzrə insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı məsələlər Avropa Məhkəməsində abstrakt şəkildə baxılmışdır. Avropa Məhkəməsi həm konkret işin hallarını, həm də tərəflərin sübut və dəlillərini nəzərdən keçirməli olur. Avropa Məhkəməsinə nəinki problemi araşdırmaq, həmçinin onu həll etmək yükü həvalə olunur.

Məhkəmə baxışı qaydalarına, xüsusilə də subsidiarlıq prinsipinə əsasən şikayətə dövlətdaxili vasitələr tükəndikdən sonra Avropa Məhkəməsində baxıla bilər. Belə çıxır ki, konkret iş üzrə

³²⁹ Самедов М.Н. Имплементация международно-правовых норм в пределах юрисдикции государства. Баку. Изд. Елм ве хаят, 2002, с. 132.

³³⁰ Гаршицкий Л. Сотрудничество и конфликт: несколько наблюдений из практики взаимодействия Европейского суда по правам человека и национальных органов правосудия // Имплементация решений Европейского суда по правам человека в практике конституционных судов стран Европы. Сборник докладов // М., Институт права и публичной политики, 2006, № 1, с. 9 - 26.

³³¹ Теория государства и права. Под ред. Кикотя В.Я., Лазарева В.В. М., Инфра-М., 2008, с. 463.

artıq ali məhkəmə instansiyaları öz qərarlarını çıxarmışdır. Beləcə, Avropa Məhkəməsi əksər hallarda həm milli məhkəmələrin qərarları, həm də Avropa Konvensiyasının mətni ilə qarşılaşmalı olur, yəni müvafiq məhkəmə qərarının Avropa Konvensiyasına uyğun olub-olmaması məsələsinin həlli məqsədilə.

Aydındır ki, Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası məsələsində milli məhkəmələrlə Avropa Məhkəməsinin müntəzəm qarşılıqlı əlaqəsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Bu baxımdan AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin beynəlxalq əməkdaşlığına, əsasən də, Avropa Məhkəməsi ilə əməkdaşlığına diqqət yetirək.

18 noyabr 2010-cu ildə Bakıda “İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin Konstitusiyaya mexanizmləri” mövzusunda AR Konstitusiyaya Məhkəməsi, Hüquqşünaslar Konfederasiyası, Avropa Şurası Venesiya Komissiyası və Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GTZ) birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən “İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin Konstitusiyaya mexanizmləri” mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir³³².

AR Konstitusiyasının 15 illiyinə həsr olunmuş tədbirdə dövlət və hökumət qurumlarının rəsmiləri, Avropa Məhkəməsinin, o cümlədən Türkiyə, Ukrayna, Rusiya, Gürcüstan, Almaniya, Avstriya, Qazaxıstan və Moldova konstitusiyaya nəzarəti orqanlarının sədrləri və nümayəndələri, Beynəlxalq Hüquqşünaslar Birliyinin rəhbərliyi, ekspert və nümayəndələri, eləcə də Azərbaycan Hüquqşünaslar Konfederasiyasının, Avropa Şurası Venesiya Komissiyasının və Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin üzvləri iştirak etmişlər.

Konfransda Avstriya Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimi Herbert Haller “Avstriyada insan hüquqlarının müdafiəsi sistemi”, Avropa Məhkəməsinin hakimi Xozep Kasadevalın “Konstitutionallıq və Konvensiya”, Ukrayna Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimi Yuriy Baulin “Konstitusiyaya Məhkəməsi insan və vətəndaşın konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarının cəmiyyətdə qorunmasının qaranı kimi”, Avropa Məhkəməsinin hakimi Xanlar Hacıyevin “Avropa Konvensiyasının tətbiqində yüksək məhkəmələrin rolu: ədalət mühakiməsi prinsipi”, Avropa Məhkəməsinin hakimi Enn Pauerin “Strasburq (məhkəmə) təcrübəsinin konstitusiyaya hüquqlarının milli səviyyədə şərhinə təsiri”, Qazaxıstan Konstitusiyaya Şurasının üzvü

³³²www.constcourt.gov.az.

Amanjol Nurmaqambetovun “Qazaxıstanda vətəndaşların sosial hüquqlarının müdafiəsinin konstitusiyaya-hüquqi mexanizmi” və digər mövzularda məruzələr dinlənmiş, müzakirələr aparılmışdır.

2012-ci il yanvarın 27-də AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədri Fərhad Abdullayev Avropa Məhkəməsinin dəvətinə əsasən yüksək məhkəmə orqanlarının sədr və hakimlərinin iştirakı ilə Fransanın Strasburq şəhərində keçirilmiş Avropa Konvensiyasının tətbiqi işində milli məhkəmələrin fəallığının artırılmasının təmin edilməsi mövzusunda seminarla iştirak etmişdir. Tədbirdə Avropa dövlətlərinin məhkəmələri tərəfindən Avropa Konvensiyası müddəalarının və Avropa Məhkəməsinin praktikasının tətbiqinin vacibliyi ilə əlaqədar müzakirələr və qarşılıqlı məhkəmə əməkdaşlığının təcrübə məsələlərinə dair fikir mübadiləsi aparılmışdır³³³.

25 yanvar 2013-cü ildə AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədr müavini xanım Sona Salmanova Fransanın Strasburq şəhərində keçirilmiş Avropa Məhkəməsinin illik rəsmi açılış mərasiminə həsr olunmuş Avropa Konvensiyasının iqtisadi böhran dövründə tətbiqi mövzusunda seminarla iştirak etmişdir.

Avropa Məhkəməsinin sədri Din Şpilman seminarla çıxış edərək qonaqları salamlamışdır. Tədbirdə Avropa Məhkəməsinin hakimi Culiya Laffrank, Avropa Hesablama Palatasının üzvü İoannis Sarmas, Tarty Universitetinin beynəlxalq hüquq üzrə professoru Lauri Melkzo, keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Hərbi Tribunalın sədri Teodor Meron və başqaları çıxış edərək Avropa Konvensiyasının müddəalarının və Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinin iqtisadi böhran dövründə tətbiqinin vacibliyini vurğulamış, qarşılıqlı məhkəmə əməkdaşlığının təcrübə məsələləri barədə fikir mübadiləsi aparılmışdır. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi ilə yanaşı, Avropa Məhkəməsi ilə əməkdaşlıq AR Ali Məhkəməsi səviyyəsində də həyata keçirilir.

2012-ci il iyunun 12-də ölkəmizdə səfərdə olan Avropa Şurası Parlament Assambleyasının Avropa Şurasına üzv-dövlətlər tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə Monitoring Komitəsinin AR üzrə həmməruzəçiləri Cozef Debono Qrex, Pedro Aqramunt Fond de Mora və Monitoring Komitəsi katibliyi rəhbərinin

³³³www.constcourt.gov.az.

müavini xanım Aqnieşka Naçilo Ali Məhkəmənin sədri Ramiz Rzayevlə görüşmüşlər.

Görüşdə Ali Məhkəmənin sədri qeyd etmişdir ki, AR məhkəmə sistemi Avropa məhkəmə sistemi olaraq fəaliyyət göstərir. Ali Məhkəmədə mütəmadi keçirilən seminarlarda beynəlxalq hüquqi aktlar, xüsusən də Avropa Konvensiyasının presedent hüququ öyrənilir. Əsas insan amilidir. "AR-də insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı"nın yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar konkret tədbirlər görülür. Çalışırıq ki, qəbul edilən qərarlar ədalətli olsun, vahid təcübəyə əsaslansın. Məhkəmə prosesində ən yeni informasiya texnologiyalarından istifadə olunur³³⁴.

2013-cü il aprelin 11-də Ali Məhkəmənin İnzibati-İqtisadi Kollegiyasının sədri Hikmət Mirzəyev və Mülki Kollegiyasının sədri Şəlalə Məmmədova AR-də səfərdə olan Avropa Şurası Venesiya Komissiyasının üzvləri ilə görüşmüşlər³³⁵.

Görüşdə AR məhkəmə hüquq sistemi ilə Venesiya Komissiyası arasındakı əməkdaşlıqdan söhbət getmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, AR Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv olduğundan sonra götürdüyü öhdəlikləri layiqincə yerinə yetirir. Ali Məhkəmə öz fəaliyyətində beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə hörmətlə yanaşır, Venesiya Komissiyasının tövsiyələrini nəzərə alır. İnsan hüquq və azadlıqlarının daha təkmil qorunması istiqamətində bütün zəruri addımlar atılır. AR Ali Məhkəməsinin və Avropa Şurasının birgə təşkilatçılığı ilə 2014-cü ilin oktyabrın 24-də "İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqları haqqında Avropa Konvensiyasının ölkə daxili tətbiqində milli hakimlərin rolu" mövzusunda Beynəlxalq Konfrans keçirilmişdir.

Konfransın işində Avropa Məhkəməsinin sədri və hakimləri, 60 nəfərdən artıq olan Avropa Şurası üzv dövlətlərin və digər dövlətlərin Konstitusiya Məhkəmələrinin, Ali və Ali İnzibati Məhkəmələrinin, digər məhkəmələrinin sədrləri və hakimləri, Avropa Şurasının, Nazirlər Komitəsi Katibliyinin vəzifəli şəxsləri və sair xarici nümayəndələr, AR Konstitusiya məhkəməsinin sədri F.Abdullayev, AR Ədliyyə naziri, məhkəmə-hüquq şurasının sədri F.Məmmədov, AR Milli Məclisi sədrinin birinci müavini Z.Əsgərov.

³³⁴www.supremecourt.gov.az.

³³⁵www.supremecourt.gov.az.

AR Baş prokuroru Z.Qaralov, AR Prezident Administrasiyasının hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri F.Ələsgərov və digər rəsmi şəxslər iştirak etmişlər. Konfransın işinə həmçinin ölkənin apellyasiya və birinci instansiya məhkəmələrinin hakimləri, prokurorlar və ədliyyə işçiləri, vəkillər və hüquq sahəsində çalışan alimlər qatılmışlar.

Ali Məhkəmənin sədri Ramiz Rzayev çıxışında Avropa xalqlarının zəngin təcrübəsindən istifadə edilməsindən, o cümlədən ölkənin məhkəmələri tərəfindən Avropa Konvensiyasının birbaşa tətbiqindən və Avropa Məhkəməsinin zəngin təcrübəsinə müraciət edilməsini xüsusilə vurğulamışdır. Ramiz Rzayev bildirmişdir ki, Avropa Konvensiyası AR-in beynəlxalq müqavilələri sistemində xüsusi yer tutur və Konstitusiyaya görə, bu müqavilələr ölkəmizin hüquq sisteminin tərkib hissəsidir; eyni zamanda Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ ölkənin hüquqi və məhkəmə mədəniyyəti ilə uğurlu inteqrasiyasının amilidir.

Din Şpilman qeyd etmişdir ki, Presedent hüquqi sahəsində geniş bilgiyə malik olmalıyıq. Milli hakimlərlə Avropa Məhkəməsinin hakimləri arasında dioloq genişləndirilməlidir. Yeni hazırlanan 16 sayılı Protokol da buna xidmət edir.

Avropa Konvensiyası müddələrinin yerinə yetirilməsi üçün AR tərəfindən müxtəlif istiqamətlərdə səmərəli fəaliyyət göstərilir. Buna qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, dövlət orqanlarının əməkdaşları və hakimlər üçün mütəmadi təlimlər, məhkəmə sistemi infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, əhali arasında maarifləndirmə işinin aparılması, müxtəlif sosial yönümlü innovasiyaların tətbiqi və sair tədbirlər daxildir. Şübhəsiz ki, insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının təmin edilməsində başlıca rol mülki, inzibati və ya cinayət işlərinə müstəqil, obyektiv, qərəzsiz qiymət vermək imkanına malik olan məhkəmələrə mənsubdur.

Avropa Məhkəməsi və milli məhkəmələrin hüquq tətbiqi fəaliyyətində qarşılıqlı əlaqəsinin növbəti vasitələrini qeyd etmək olar. Birincisi, konkret mübahisənin həlli zamanı milli məhkəmələr Avropa Məhkəməsi qərarlarına istinad etmək yolu ilə Avropa Konvensiyası normalarını tətbiq edə bilər, çünki həmin qərarlarda Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri, izahı verilir. Belə hallarda milli məhkəmələr Avropa Konvensiyası normalarını Avropa Məhkəməsi qərarlarının vasitəçiliyi ilə tətbiq edir. İkincisi, milli

məhkəmələr Avropa Konvensiyası normalarını Avropa Məhkəməsi qərarlarına istinad etmədən birbaşa tətbiq edə bilər. Bu o halda olur ki, Avropa Məhkəməsi konkret mübahisəyə dair Avropa Konvensiyası normasının tətbiqi üzrə hüquqi mövqeyini hazırlamamışdır. Bu zaman milli məhkəmə Avropa Konvensiyası normalarını özü təfsir edir, həmin təfsirin düzgün olub-olmaması sonradan Avropa Məhkəməsi tərəfindən mübahisələndirə bilər. Üçüncüsü, milli məhkəmələr Avropa Məhkəməsinin qərarlarını nəzərə almır, çünki, Avropa Məhkəməsi bu və ya digər məsələ üzrə vahid qərara gəlməmişdir. Belə hallarda müvafiq qərar milli məhkəmələr tərəfindən çıxarılır. Milli məhkəmələrin belə qərarları gələcəkdə Avropa Məhkəməsi tərəfindən qəbul oluna və ya təsdiqlənə bilər³³⁶.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələdə milli məhkəmələrin Avropa Məhkəməsi praktikasına istinad etmək imkanı olmur və müstəqil şəkildə qərar verməli olurlar. Etiraf etmək lazımdır ki, təcrübədə belə hallara demək olar ki, rast gəlinmir, çünki, müasir dövrdə insan hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində demək olar ki, bütün problemlərin həlli üzrə Avropa Məhkəməsi öz hüquqi mövqeyini hazırlamışdır.

Bununla belə, Pritti Birləşmiş Krallığa qarşı işini³³⁷ qeyd etmək istərdik. Müalicəsiz xəstəliyə tutulmuş xanım Pritti özüne qəsd etmək istəsə də fiziki cəhətdən bunu edə bilməmiş və onun əvəzinə bu addımı əri atmışdır. Britaniya məhkəmə praktikasında, xüsusilə də Lordlar palatasının praktikasında bu hal istənilən halda cinayət tərkibi yaradır, Avropa Məhkəməsi praktikasında belə hallara rast gəlinmədiyindən Avropa Məhkəməsi bu iş üzrə Britaniya məhkəmə praktikasını əsas götürmüş və beləcə müvafiq iş üzrə presedent formalaşmışdır.

Dördüncüsü, milli məhkəmələr Avropa Konvensiyası normalarına və Avropa Məhkəməsi qərarlarına riayət etsə də, milli

³³⁶Абдрашитова В.З. Теоретико-правовые основы исполнения решений Европейского суда по правам человека. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2008, с. 15.

³³⁷Постановление Европейского Суда по правам человека от 29 апреля 2002 года «Притти против Соединенного Королевства» [Pritti v the United Kingdom] (жалоба № 2346/02).

xüsusiyyətləri nəzərə alaraq tətbiq etmirlər. Avropa Məhkəməsi milli hakimiyyət orqanları Avropa Konvensiyası tələblərinə birbaşa zidd olmayan qərar qəbul edəndə qədər məsələyə müdaxilə etmir. Bir növ Avropa Məhkəməsi yerli məhkəmələr məsələnin həlli üçün vaxt və imkan yaradır və beləcə əməkdaşlıq həyata keçirilir³³⁸.

Avropa Məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyası normasının pozulması haqqında qərar qəbul olunan zaman ziddiyyətlər meydana çıxır, çünki, Avropa Məhkəməsi artıq milli məhkəmələrin baxdığı və qərar çıxardığı mübahisələrə baxır və Avropa Məhkəməsinin müvafiq məsələ ilə bağlı Avropa Konvensiyası normasının pozulması faktını tanıması ilə milli məhkəmənin müvafiq məsələdə səhvini göstərir. Belə hallarda arzuolunmaz məsələlər, tənqidi yanaşmalar qaçılmazdır.

Respublikamızda Avropa Məhkəməsi qərarlarının tətbiqi və icrası ilə bağlı müəyyən problemlər mövcuddur. AR-də Avropa Məhkəməsi qərarları rəsmi şəkildə dərc edilmir – bu məsələ milli məhkəmələri Avropa Məhkəməsi qərarları ilə müntəzəm şəkildə tanış olmaq imkanından məhrum edir. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin açıqlamasında qeyd edilir ki, Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərdə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasında əsas problem müvafiq dövlətlərdəki struktur məsələlərlə bağlıdır. Bizim fikrimizə, Respublikamızda Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası ilə bağlı problem və maneələrin üzə çıxarılması üçün Avropa Məhkəməsinə edilən müraciətlərin predmetinə və yerli məhkəmə praktikasında uzunmüddətli mübahisələrə, həllini tapmayan məhkəmə qərarlarına, bütün instansiyaları keçmiş mübahisələrə və məhz həmin mübahisələri yaradan səbəblərin aradan qaldırılması yollarının işlənilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Hesab edirik ki, aşağıdakı amillər Avropa Məhkəməsinə müraciətlərin sayının artmasına birbaşa təsir edir:

- Məhkəmə icraçıların fəaliyyətinin qeyri-effektivliyi;
- icra hakimiyyəti orqanları (müxtəlif idarə və təşkilatlar) arasında kordinasiyanın olmaması;

³³⁸Абдрашитова В.З. Теоретико-правовые основы исполнения решений Европейского суда по правам человека. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2008, с. 15.

- məcburi köçkünlərin mənzillərə yerləşdirilməsi və həmin mənzillərdən çıxarılması məsələsi;
- birləşmək azadlığı, xüsusilə də, sərbəst toplaşmaq, hüquqi şəxslərin qeydiyyatı, pay bölgüsü;
- mülkiyyət hüququ və s.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, yerli məhkəmələrdə “beynəlxalq hüquqşünas” vəzifəsinin təsis edilməsi lazımdır, belə ki, peşəkar bilik və bacarığından istifadə edərək beynəlxalq-hüquqi normaların izah edilməsində, Avropa Məhkəməsi presedentlərinin düzgün tətbiqində vacib rol oynaya bilər³³⁹. Ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələrdə belə ştatın açılması Avropa Məhkəməsinə müraciətlərin sayının azalmasına və məhkəmə praktikasının zənginləşməsinə səbəb ola bilər.

İndi isə AR məhkəmələrinin praktikasında Avropa Məhkəməsi presedentlərindən istifadə məsələlərinə aydınlıq gətirək. İlk növbədə, AR Konstitusiyaya Məhkəməsi praktikasına müraciət edək. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi AR Konstitusiyası ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlərə dair ali konstitusiyaya ədalət mühakiməsi orqanıdır. Konstitusiyaya Məhkəməsi müstəqil dövlət orqanıdır və təşkilati, maliyyə, habelə hər hansı başqa cəhətdən qanunvericilik, icra və digər məhkəmə hakimiyyəti orqanlarından, yerli özünüidarə orqanlarından, habelə hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı deyil. Konstitusiyaya Məhkəməsinin əsas məqsədi AR Konstitusiyasının aliliyini təmin etmək, hər kəsin əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməkdir.

Bir məsələni qeyd edək ki, Respublikamız vətəndaşların öz konstitusion hüquqlarının müdafiəsi üçün bilavasitə Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət edə bildiyi azsaylı dövlətlər sırasına daxildir³⁴⁰. Konstitusiyaya Məhkəməsi 14 iyul 1998-ci ildə yaradılıb. Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını AR-in 12

³³⁹ Муратова Н.Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве. Дисс. д. ю. н. с. 420.

³⁴⁰ Панахов Р.М. Защита прав человека в Конституционном Суде Азербайджанской Республики. Международная научно-практическая конференция посвященная 60-летию Европейской Конвенции о защите Прав Человека и основных свобод. Кемерово, 02.11.2010, Материалы докладов и выступлений. Отв. Ред. Ю.В.Самович. Кемерово. Кузбассвузиздат, 2011, с. 323.

noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyası. AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr, 23 dekabr 2003-cü ildə qəbul olunmuş AR “Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında” Qanun, digər qanunlar və məhkəmənin Daxili Nizamnaməsi təşkil edir. Konstitusiyanın 86, 88, 102, 103, 104, 107, 130, 153 və 154-cü maddələri Konstitusiyaya Məhkəməsinin formalaşması və fəaliyyəti prinsiplərini nəzərdə tutur. Konstitusiyaya Məhkəməsinin fəaliyyəti AR Konstitusiyasının aliliyi, müstəqillik, kollegiallıq və açıqlıq prinsipləri əsasında qurulur.

AR Konstitusiyaya Məhkəməsi öz fəaliyyətində AR Konstitusiyasını rəhbər tutur. AR Konstitusiyası ölkə ərazisində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir və AR-də tətbiq olunan digər qanun və normativ aktlar ona zidd ola bilməz. Konstitusiyaya əsasən AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr onun hüquq sisteminin tərkib hissəsidir və milli qanunlarla kolliziya hallarında beynəlxalq müqavilələr tətbiq olunur, həmçinin Konstitusiyanın 12.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir. Buna görə də, AR Konstitusiyaya Məhkəməsi insan hüquq və azadlıqlarına münasibətdə Konstitusiyayı təfsir edərkən Avropa Konvensiyasının müddəalarını və Avropa Məhkəməsi qərarlarını mütləq nəzərə almalıdır.

AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarının təhlili zamanı Avropa Məhkəməsi qərarlarına istinad olunması hallarının artmasını müşahidə etmək mümkündür. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi öz mövqeyini Konstitusiyaya əsaslandırmaqla yanaşı, Avropa Konvensiyasına da istinad edir. Bununla da, konkret məsələ ilə bağlı hüquqi mövqeyini daha da möhkəmləndirir. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Konstitusion normalarının təsiri üzrə fəaliyyətində də Avropa Konvensiyası normaları və Avropa Məhkəməsi presedentlərinə istinad edir.

2002-ci ildən başlayaraq, AR Konstitusiyaya Məhkəməsi demək olar ki, bütün qərarlarında Avropa Konvensiyası normalarına və Avropa Məhkəməsi presedentlərinə müraciət etmiş və bir növ həmin standartları hüququn mənbəyinə çevirmişdir.

AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin praktikasında Avropa Məhkəməsi presedentlərinə istinadən baxılan işlər arasında əsasən fikir və söz azadlığı, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, vergi

öhdəliyi, birləşmək hüququ, sərbəst toplaşmaq azadlığı, məhkəmədə iştirak, azadlıq hüququ və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, əqlabətən müddət, cəza təyin etmə və s. məsələlərə rast gəlinir.

AR Mülki Məcəlləsinin 21 və 23-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair Qərarında fikir və söz azadlığı ilə bağlı qeyd edilir ki, Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsində qeyd olunmuşdur ki, hər kəs öz fikirlərini ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir. Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsinin müddəası Avropa Məhkəməsinin 1998-ci il 8 iyul tarixli Linqensin Avstriya dövlətinə qarşı iddiasına dair iş üzrə qəbul olunmuş qərarının əsasını təşkil etmişdir. Qərarında fikir ifadə etmək azadlığı demokratik cəmiyyətin aparıcı dayaqlarından biri olmaqla onun tərəqqisi və cəmiyyətin hər bir üzvünün özünü ifadə etməsi şərtləri kimi qəbul olunur³⁴¹.

AR Mülki Məcəlləsinin 440.4-cü və «Məhkəmə qərarlarının icrası haqqında» AR Qanununun 74.1-ci maddələrinə dair Qərarında ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ ilə bağlı qeyd edilir ki, baxılan məsələ ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi də maraqlı doğurur. Avropa Məhkəməsi Xornsbi Yunanıstana qarşı iş üzrə qəbul etdiyi 1997-ci il 19 mart tarixli qərarında qeyd edir ki, iştirakçı-dövlətlərin məhkəmə sistemi Avropa Məhkəməsinin məcburi və yekun qərarının icra olunmamasına və beləliklə tərəflərin birinin maraqlarına zərər vurulmasına imkan verirsə, deməli Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsində nəzərdə tutulan «məhkəmə baxışına hüquq» xəyal xarakterli olacaqdır... Hər hansı bir məhkəmə tərəfindən çıxarılmış qərarın icrası həmin maddədə nəzərdə tutulmuş «məhkəmə icraatı» anlayışının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

AR Konstitusiyasının, Avropa Konvensiyasının və digər beynəlxalq hüquq normalarının müddəalarında, Avropa Məhkəməsinin konkret işlər üzrə mövcud qərarlarında fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyət və məhkəmə müdafiə hüquqlarının təmin olunması nəzərdə tutulmuşdur³⁴².

AR Konstitusiyasının 100-cü maddəsinin "...başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan..." müddəasının şərh edilməsinə dair

³⁴¹Шафиев К. Права человека: Международные стандарты и законодательство Азербайджанской Республики. Баку, Ширваннешр, 2003. с. 124.

³⁴²www.e-qanun.az.

Qərarında vergi öhdəliyi ilə bağlı qeyd edilir ki, bir sıra dövlətlərin qanunvericiliyində olduğu kimi AR Vergi Məcəlləsinin 77.1-ci maddəsi də vergi ödəyicisinin bu Məcəllədə göstərilən hallarda və qaydada müəyyən edilən vergini ödəmək vəzifəsini onun vergi öhdəliyi hesab edir.

Bu məsələ ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin 2001-ci il 12 iyul tarixli qərarında (Ferratsinin İtaliyaya qarşı işi) göstərilmişdir ki, vergi məsələləri üzrə icraatda maddi xarakter ayardır. Lakin bu mülki hüquqi aspektin mövcudluğunu nəzərdə tutmur. Avropa Məhkəməsinin ənənəvi təcrübəsinə əsasən dövlət qarşısında müstəsna olaraq ümumi hüquq dairəsinə aid olan və mülki hüquq və vəzifə kimi qəbul edilməyən öhdəliklər mövcud ola bilər. Avropa Məhkəməsi hesab etmişdir ki, vergilər dövlət orqanlarının müstəsna səlahiyyətlərinin özəyini təşkil edir. Avropa Konvensiyasının 1 saylı Protokolunun 1-ci maddəsi mülkiyyətin müdafiəsi ilə əlaqədar olmasına baxmayaraq, vergilərin ödənilməsinə təmin etmək məqsədi ilə zəruri qanunların qəbul olunması səlahiyyətini dövlətdə saxlayır. Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, vergi ödəyicisi üçün maddi nəticələrə səbəb olmasına baxmayaraq vergi mübahisələri mülki hüquq və vəzifələrin "hədlərindən kənarında" qalmış olur. Beləliklə, Avropa Məhkəməsi vergi öhdəliyinin məzmunca mülki hüquq münasibətlərindən irəli gəlməməsinə qəbul etmişdir³⁴³. E.Əlizadə və digərlərinin şikayəti üzrə məhkəmə aktlarının AR Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair Qərarında birləşmək hüququ ilə bağlı qeyd edilir ki, Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən bu hüququn həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları naminə, iqtisadın və cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənaəviyyətin mühafizəsi üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyətlər qoyula bilməz. Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olur.

Avropa Məhkəməsinin "Sidiropulos və digərləri Yunanıstana qarşı" işi üzrə 10 iyul 1998-ci il tarixli qərarında Avropa

³⁴³www.e-qanun.az.

Məhkəməsinin bu məsələyə dair hüquqi mövqeyi aşağıdakı kimi ifadə olunub: "Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsinin mətni yalnız həmkarlar ittifaqları yaratmaq hüququ barədə xatırlatma ilə məhdudlaşsa belə, birliklər yaratmaq hüququ həmin maddədə bəyan edilmiş hüququn ayrılmaz tərkib hissəsidir. Vətəndaşların öz maraqları dairəsində birgə fəaliyyət göstərmək üçün hüquqi şəxs yaratmaq imkanı ictimai birliklər azadlığı hüququnun kifayət qədər vacib aspektidir, bunsuz göstərilən hüquq öz mənasını itirir. Milli qanunvericilik tərəfindən bu hüququn təsbit edilmə üsulu və hakimiyyətin praktiki fəaliyyətində onun tətbiqi sözü gedən ölkədə demokratiyanın göstəricisidir. Sözsüz ki, dövlətlər birliyin məqsədlərinin və fəaliyyətinin qanunvericilik normalarına uyğunluğuna nəzarət etmək hüququna malikdirlər, lakin onlar bu hüquqdan Avropa Konvensiyası üzrə öhdəliklərinə zidd olmayan üsullarla istifadə etməlidirlər". Ölkəmizdə birləşmək hüququnun məhdudlaşdırılması halları Konstitusiyaya və digər qanunlarda nəzərdə tutulur.

AR Konstitusiyasının 49-cu maddəsinin şərh edilməsinə dair Qərarında sərbəst toplaşmaq azadlığı ilə bağlı qeyd edilir ki, «Platform Artzle fur dasleben» işi üzrə Avropa Məhkəməsi aşağıdakıları qeyd etmişdir. Bu və ya digər nümayiş öz məqsədlərinin yönəldiyi təşviqatın ideya və tələblərinə qarşı çıxan insanlar üçün narazılıq yarada və ya onlar üçün təhqiredici ola bilər. Bununla belə, iştirakçılar bu nümayişi onların rəqibləri tərəfindən fiziki zora məruz qalmaq qorxusu olmadan keçirmək imkanına malik olmalıdırlar; belə təhlükələr cəmiyyətə aid bir sıra mübahisəli məsələlərdə öz baxışlarını açıq ifadə etmək üçün ümumi ideya və maraqları bölüşən assosiasiya və digər qruplar üçün maneə ola bilər. Demokratiya şəraitində əks-nümayiş keçirmək hüququ nümayiş keçirmək hüququna qadağan qoyulmasına şamil edilə bilməz. Avropa Məhkəməsi ictimai yığıncaqların keçirilməsi ilə bağlı praktiki çətinlikləri etiraf edərək bu çətinliklərin aradan qaldırılması ilə bağlı qərarların qəbul edilməsində dövlətlərə müəyyən seçim azadlığı vermişdir. Buraya bu və digər nümayişin keçirilməsinə icazə alınması, zidd baxışlara malik nümayiş iştirakçılarının polis tərəfindən müdafiəsinin təmin edilməsi və s. aiddir. Avropa Məhkəməsinin təcrübəsindən görüldüyü kimi, Avropa Konvensiyası mətninin şərh zamanı Avropa Məhkəməsi sərbəst toplaşmaq

azadlığının mütləq hüquq olmadığını, ona qanuni məhdudiyətlərin qoyulması imkanının mövcud olduğunu qeyd edir³⁴⁴.

AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin 13 iyun 2008-ci il tarixli Qərarında məhkəmə prosesində iştirakla bağlı qeyd edilir ki, Qroşev Rusiyaya qarşı iş üzrə 20 oktyabr 2005-ci il tarixli qərarında Avropa Məhkəməsi göstərmişdir ki, Avropa Konvensiyası nəzəri və ya xəyali hüquqları deyil, praktiki və səmərəli hüquqları təmin etməyə yönəlib. Avropa Məhkəməsi belə qənaətə gəlmişdir ki, iş üzrə tərəf iclasda iştirak etmək imkanına malik olduğu tərzdə onun keçirilməsi barədə məlumatlandırılmadığı halda, ədalətli və açıq məhkəmə araşdırılması hüququ mahiyyətindən məhrum edilmiş olur³⁴⁵. AR Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarında azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı qeyd edilir ki, Avropa Məhkəməsi Medvedev və digərləri Fransaya qarşı (№ 3394/03) iş üzrə 29 mart 2010-cu il tarixli qərarında bildirmişdir ki, Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu müdafiə edir. Avropa Konvensiyasının tələbinə görə bu hüquq demokratik cəmiyyətdə ən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Məhkəməsi vurğulamışdır ki, azadlığın məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələlərdə hüquqi müəyyənlik prinsipinin təmin olunması xüsusilə vacibdir. Bu səbəbdən Avropa Konvensiyası ilə müəyyən olunmuş «qanunilik» standartına cavab vermək üçün milli və/və ya beynəlxalq hüquqda azadlığın məhdudlaşdırılmasının şərtləri açıq-aydın müəyyən edilməli və qanunvericilik normasının tətbiqi qabaqcadan gözlənilən olmalıdır³⁴⁶.

AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 04.10.2012-ci il tarixli Qərarında əqlabatan müddətlə bağlı qeyd edilir ki, Avropa Məhkəməsi öz presedent hüququnda Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi baxımından ədalət mühakiməsində "əqlabatan müddətin" qiymətləndirilməsində bir neçə faktorun nəzərə alınmasının vacibliyini bildirmişdir: işin mürəkkəbliyi, iddiaçının davranışı, məhkəmə və ümumiyyətlə dövlət hakimiyyət orqanlarının hərəkətləri və ərizəçi üçün riskin dərəcəsi. Məhkəmə aidiyyəti məsələsi isə

³⁴⁴ www.e-qanun.az.

³⁴⁵ www.e-qanun.az.

³⁴⁶ www.e-qanun.az.

dövlət hakimiyyətinin üzərinə düşən məsuliyyət faktorudur. Avropa Məhkəməsinin Zimmermann və Steiner İsveçrəyə qarşı iş üzrə 13 iyul 1983-cü il tarixli qərarında qeyd edilmişdir ki, "dövlətlər öz hüquq sistemlərini elə tənzimləməlidirlər ki, ağlabatan müddətdə məhkəmə araşdırmasını təmin etmək prinsipi daxil olmaqla, məhkəmələr öz fəaliyyətini Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə uyğun həyata keçirə bilsinlər".

Avropa Məhkəməsi Avropa ölkələrinin milli qanunvericiliyində məhkəmə aidiyyəti məsələsinin dəqiq göstərilməsinin vacibliyini də xüsusi vurğulamışdır. Belə ki, Avropa Məhkəməsi Çerçiçkin Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə 16 sentyabr 2010-cu il tarixli qərarında bildirir ki, qanunverici tərəfindən aidiyyət məsələlərinin dəqiq müəyyən edilməməsi şəxsin məhkəmədə müdafiə olunmaq hüququnu və Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərini pozur³⁴⁷.

AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 25.02.2013-cü il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, Bu Konstitusiyaya müddəəsi ilə şəxsin yalnız törədildiyi zaman qüvvədə olan qanunvericiliklə hüquq pozuntusu kimi nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə görə məsuliyyətə cəlb edilməsinin mümkünlüyü təsbit olunur. Avropa Məhkəməsi Moiseyev Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə 09 oktyabr 2008-ci il tarixli qərarında qeyd etmişdir ki, təqsirləndirilən şəxsin zərərinə olaraq cinayət qanununun geriyyə şamil olunmasını qadağan etməklə yanaşı, Avropa Konvensiyasının sözügedən norması, daha ümumi şəkildə yalnız qanunla cinayətlərin müəyyən olunmasının və cəzanın göstərilməsinin mümkün olduğu (nullum crimen, nulla poena sine lege) və cinayət qanununun, məsələn analogiya üzrə təqsirləndirilən şəxsin zərərinə olaraq geniş təfsir edilməli olmadığına dair prinsipləri ehtiva edir. Bu prinsiplərdən irəli gəlir ki, hüquq pozuntusu qanunla aydın müəyyən edilməlidir³⁴⁸.

Beləliklə, təqsirsiz şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına və təqsirli şəxslərin cinayət məsuliyyətindən kənar qalmasına şərait yaratmamaq məqsədilə məsuliyyəti müəyyən edən cinayət qanununun müddəəsi qeyri-müəyyən və ikimənalı olmamalıdır. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 04.03.2013-

³⁴⁷www.e-qanun.az.

³⁴⁸www.e-qanun.az.

cü il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, Cinayət Məcəlləsinin 61.3-cü maddəsinə əsasən bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmuş cəzanı ağırlaşdıran hal cəza təyin edilərkən təkrar nəzərə alın bilməz.

Bu yanaşma Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnda da əksini tapmışdır.

Avropa Məhkəməsinin Sergey Zolotuxin Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə 07 iyun 2007-ci il tarixli qərarında göstərilmişdir ki, Avropa Konvensiyasının 7 sayılı Protokolunun 4-cü maddəsində istifadə edilən "məhkum etmə" və "cəzalandırma" ifadələri şəxsin təkrar məhkum edilməsi ilə yanaşı, ikiqat cəzalandırılmasının da qadağan edildiyini göstərir. Əks təqdirdə "cəzalandırma" sözünün "məhkum edilmə" ifadəsinə əlavə olunmasına zərurət olmazdı, çünki bu adi təkrarçılıq kimi görünərdi. Avropa Konvensiyasının 7 sayılı Protokolunun 4-cü maddəsi hətta şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunduğu, lakin iş üzrə ittiham hökmü çıxarılmadığı hallarda da tətbiq olunur. Bununla yanaşı qərarında qeyd edilmişdir ki, Avropa Konvensiyasının 7 sayılı Protokolunun 4-cü maddəsinin müddəaları yalnız iki dəfə cəzalandırmanı qadağan etmir, həmçinin şəxsin iki dəfə məhkəmə məsuliyyətinə cəlb olunmasının və ya təkrar mühakimənin yolverilməzliyini nəzərdə tutur³⁴⁹.

Həmçinin, Avropa Məhkəməsinin Böyük Palatası qeyd etmişdir ki, Avropa Konvensiyasının 7 sayılı Protokolunun 4-cü maddəsi birinci hüquqpozmanın əsasını təşkil edən eyni faktlara və ya əsas etibarilə eyni faktlara əsaslanan ikinci hüquqpozmaya görə şəxsin cinayət təqibini qadağan edən norma kimi təfsir edilməlidir (Sergey Zolotuxin Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə 10 fevral 2009-cu il tarixli qərar)³⁵⁰. O.I.Tiunov qeyd edir ki, konstitusiyaya məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyasının müəyyən normalarının və Avropa Məhkəməsinin bəzi qərarlarının tətbiqi Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi qərarlarının vahid təfsir baxımından özünəməxsus implementasiyasıdır. Belə implementasiya konkret işlər üzrə konstitusiyaya məhkəməsi tərəfindən öz hüquqi mövqeyinin işlənilib hazırlanmasına və ölkənin beynəlxalq

³⁴⁹Бессарабов В.Г. Европейский Суд по правам человека. М., Изд., Юрлитинформ, 2003. с. 185.

³⁵⁰www.e-qanun.az.

öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş qərarların qəbul edilməsinə şərait yaradır³⁵¹.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının konstitusion məhkəmə prosesində realizəsi məsələsində vacib amil Avropa Konvensiyasının və Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli hüquq sistemində tutduğu yerdir. Bununla bağlı olaraq, belə bir məsələnin araşdırılmasını məqsədəuyğun hesab edirik – Avropa Məhkəməsi qərarları milli yurisdiksiya ilə necə əlaqələndir (və ya kordinasiya olunur).

AR qanunvericiliyinə əsasən Respublikamızın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr onun qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir. AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. AR qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (AR Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) AR-in tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz maddələr AR Konstitusiyasının maddələridir və həmin maddələrin şərhindən belə qənaətə gəlmək olar ki, Avropa Məhkəməsi presedentləri Avropa Konvensiyası maddələrinin təfsiri olduğundan Avropa Konvensiyasının ayrılmaz tərkib hissəsidir, deməli AR qanunvericilik sisteminin də tərkib hissəsidir. Beləliklə, AR Konstitusiya Məhkəməsi milli qanunvericilik normalarının, xüsusilə də insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı normaların təfsiri zamanı nəinki Avropa Konvensiyası, həmçinin Avropa Məhkəməsi presedentlərini rəhbər tuta və istinad edə bilər.

AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 11.05.2004-cü il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, qanuni əsas olmadan hüquqi şəxsin qeydiyyatından imtina birləşmək hüququ, həmçinin həmkarlar ittifaqına daxil olmaq hüququnu pozur. Konstitusiyaya Məhkəməsi “Sidoropulos və digərləri Yunanıstana qarşı” iş üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarına istinad edərək qeyd etmişdi ki, birliklər yaratmaq hüququ peşəkar ittifaqlar yaratmaq hüququnun ayrılmaz

³⁵¹Тиунов О.И. Решения Конституционного суда РФ и международное право//Российская юстиция. 2001, № 10, с. 17-23.

hissəsidir və vətəndaşlar tərəfindən öz maraqları çərçivəsində hüquqi şəxs yaratmaq imkanı ictimai birliklər yaratmaq azadlığı hüququnun kifayət qədər vacib aspektini özündə əks etdirir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının tətbiqi ilə bağlı məsələlər Konstitusiyaya Məhkəməsi ilə yanaşı, AR Ali Məhkəməsinin praktikasında da öz əksini tapmışdır.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 2006-cı il tarixli Qərarında aşağıdakı vacib müddəalar təsbit edilmişdir. Məhkəmələrin nəzərinə çatdırılmalı ki, insan hüquqları müasir dünyada ümumbəşəri mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsidir. AR Konstitusiyasının 12-cidövlətin ali məqsədidir. İnsan hüquqları ümumi səciyyəyə malikdir və onların həyata keçirilməsi ilə bağlı məhkəmələr aşağıdakıları nəzərə almalıdır: bütün insanlar heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər; insan hüquq və azadlıqları məkan, ərazi həddləri ilə bağlı deyildir. İnsanlar harada olmalarından asılı olmayaraq əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər; insan hüquqları universal, bölünməz olmaqla qarşılıqlı bağlıdır³⁵².

Milli, dini, tarixi, mədəni özünəməxsusluq nəzərə alınmaqla insan hüquq və azadlıqlarına ali dəyər kimi hörmət və riayət edilməli, onların müdafiəsi təmin olunmalıdır; hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi başqalarının hüquq və azadlıqlarını pozmamalıdır; insan hüquq və azadlıqları yalnız qanun, konstitusiyaya və beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məhdudlaşdırıla bilər; hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır; hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir.

AR Avropa Konvensiyasının iştirakçısı və onu 2002-ci ilin aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Avropa Konvensiyası və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini tanıyır. AR Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etdiyi dövrdən sonra

³⁵²www.e-qanun.az.

yurisdiksiyası altında olan insanların Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin həmin hüquqların təmininə yönəlmiş qərarlarının icrası qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının vəzifəsidir.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericilik ilə yanaşı, Avropa Konvensiyası müddəalarını da rəhbər tutmalı və bu zaman Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad etməlidirlər. Avropa Konvensiyası normaları hüququn digər normalarından təcrid olunmuş şəkildə deyil, beynəlxalq hüququn müvafiq normaları nəzərə alınmaqla təfsir və tətbiq edilməlidir. Beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri zamanı onun konteksti ilə yanaşı müqavilənin sonrakı tətbiqi təcrübəsinə istinad edilməlidir.

Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsi zəruri hallarda həm Avropa Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının pozuntusunun, həm də ərizəçi üçün onun zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə xüsusi, həmçinin eyni xarakterli pozuntuların gələcəkdə baş verməsinin qarşısının alınması üçün ümumi xarakterli tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. Avropa Məhkəməsinin qərarları yalnız onun icraatında olan işlərin həllinə deyil, həmçinin geniş mənada Avropa Konvensiyası normalarının izah edilməsinə, qorunmasına, inkişafına xidmət edir və bu yolla dövlətlərin Avropa Konvensiyası iştirakçısı kimi daşdıqları öhdəliklərə riayət olunmasına yardım göstərir.

Məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən, dövlətin Avropa Konvensiyası əsasında üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməlidirlər. Mənəvi zərərin ödənilməsi barədə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 03.11.2008-ci il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, məhkəmələrə izah edilsin ki, mənəvi zərərin ödənilməsi barədə iddialara baxarkən AR Konstitusiyasını, Avropa Konvensiyası, ona dair əlavə Protokolları, mənəvi zərərin ödənilməsinə nəzərdə tutan milli qanunvericilik aktlarını, habelə Avropa Məhkəməsinin presedentlərini rəhbər tutmalıdırlar.

Avropa Konvensiyasının 41-ci maddəsinə və Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən mənəvi zərər şəxsə qeyri-əmlak.

habelə əmlak zərəri vurulduqda ödənilə bilər. Konkret hüquq münasibəti üzrə milli qanunvericilik aktında mənəvi zərərin ödənilməsinin mümkünlüyü barədə birbaşa göstərişin olmaması bu barədə tələbin rədd edilməsi üçün əsas deyildir.³⁵³

Plenum izah edir ki, AR qanunvericiliyinin, Avropa Konvensiyasının müddəaları və Avropa Məhkəməsinin presedentləri baxımından "mənəvi zərər" anlayışı insanın anadangəlmə və ya qanun əsasında ona mənsub olan şəxsi qeyri-əmlak xarakterli hüquq və azadlıqlarının, habelə əmlak hüquqlarının pozulması nəticəsində mənəvi sarsıntı və iztirab keçirməsini ifadə edir.

Qərarada qeyd edilir ki, AR məhkəmələrinə tövsiyə edilsin ki, mənəvi zərərlə əlaqədar işlərə baxdıqda Avropa Konvensiyasının normalarından və Avropa Məhkəməsinin presedentlərindən geniş istifadə etsinlər.

Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlar baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli Qərarında qeyd edilir ki, Məhkəmələrin diqqəti təqsirləndirilən şəxslər barəsində prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı təqdimatlar AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin, Avropa Konvensiyasının 5 və 6-cı maddələrinin, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə ciddi əməl edilməklə və Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla vaxtında və keyfiyyətli baxılmasının zəruriliyinə əlbəddir. Həbs qətimkan tədbirinin prosessual tədbirlər sırasında ən ciddi tədbir olmasını, həbs edilən şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını nəzərə alaraq təqdimatlar baxılmasına formal yanaşmaya yol verilməsin. Məhkəmələrin nəzərinə çatdırılsın ki, Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə bir qayda olaraq cəmiyyətin maraqlarının şəxsin azadlıq hüququndan üstün olduğu halda yol verilir, yəni bu halda şəxsin azadlıqda qalması cəmiyyətdə mənfi emosiyalar doğurur və cəmiyyət üçün təhlükəli olmaqda qalır.

Məhkəmələrə izah edilsin ki, qanunverici həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə olan təqdimatlar baxılmanın maddi və prosessual əsas və qaydalarını

³⁵³ www.e-qanun.az.

eyni cür müəyyən etsə də, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması şəxsin azadlıq hüququnun təqsirsizlik prezumsiyası hüququndan kənarında daha uzun müddətə məhdudlaşdırdığından məhkəmələr bu haqda təqdimatlara baxarkən diqqətli olmalı, müddətin uzadılmasının səbəb və əsaslarını yoxlamalı, öz qərarında uzatmanın zəruriliyini həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi zəruriliyindən fərqli şəkildə əsaslandırılmalıdırlar. Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxarkən məhkəmələr əvvəllər müəyyən edilmiş müddət ərzində ibtidai araşdırmanın başa çatdırılmasının mümkünsüzlüyü haqda təqdimatın dəlillərini hərtərəfli yoxlamalıdırlar. Bu vaxt nəzərə almaq lazımdır ki, Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə uyğun olaraq, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas olmuş eyni hallara əsaslanmaqla həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin tələbləri baxımından şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir³⁵⁴.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz sənədlərlə yanaşı, AR Ali Məhkəməsi praktikasında Avropa Məhkəməsi presedentlərinin tətbiqinə tez-tez rast gəlmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyası 10 fevral 2010-cu il tarixli Y.S.Əhmədovun məhkum olunmasına dair qərarında hesab etmişdir ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsihazırkı cinayət işinə baxarkən, bir sıra maddi və prosessual hüquq normalarını pozmuşdur. Ali Məhkəmə hesab etmişdir ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyin müddəalarına görə, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs mühakimə icraatının aparıldığı dili bilmədikdə, o, tərcüməçi ilə təmin edilməli, onun müdafiəçidən imtina etməsi isə qəbul olunmamalı və ona müdafiəçi məcburi təyin olunmalıdır³⁵⁵. Təsadüfi deyil ki, apellyasiya instansiyası məhkəməsi yekun məhkəmə baxışı zamanı məhkum Y.S.Əhmədov məhkəməyə gətirildiyindən, onun Azərbaycan dilini bilməməsinə müəyyən etmiş və bu səbəbdən də işə tərcüməçinin və müdafiəçinin iştirakları ilə baxmışdır.

³⁵⁴ www.e-qanun.az.

³⁵⁵ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni. № 2, Bakı, 2010, s. 6-10.

Məhkəmə kollegiyası qeyd etmişdir ki, cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilmək özündə həmin dildə sərbəst danışmağı, mühakimə yürütməyi, hər hansı prosesə müdaxilə etməyi, ona qarşı yönəlmiş mənfi fikirlərdən və emosiyalardan, bu mənada ona qarşı irəli sürülmüş ittihamdan müdafiə olunmağı ehtiva edir. Habelə cinayət mühakimə icraatının aparıldığı dili bilməyən dedikdə şəxsin milliyyətinin həmin dilə məxsus xalqa aid olmasının əhəmiyyəti yoxdur. Bundan başqa dili bilməmə həmin dili kifayət qədər bilməməyi də özündə ehtiva edir. Şəxsin bildiyi dil ya ana dili, ya da öz fikrini dəqiq çatdırma bildiyi və daha yaxşı bildiyi dildir.

Bu məsələ ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin mövqeyi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Kuskani Birləşmiş Krallığa qarşı işdə müdafiəçi təqsirləndirilən şəxsin ingilis dilini başa düşməkdə çətinlik çəkməsini, habelə özünün də təqsirləndirilən şəxslə anlaşmaqda çətinlik çəkməsini göstərərək tərcüməçi dəvət edilməsini xahiş etmiş, lakin sonradan işə tərcüməçinin iştirakı olmadan baxılmışdır.

Ərizəçinin tərcüməçiyə olan ehtiyacını yoxlamaq hakimin işi idi və o, ərizəçi ilə məsləhətləşmə apararaq bunu həll etməli idi. Xüsusən nəzərə alsaq ki, vəkil müştərisi ilə ünsiyyətdə çətinlik çəkdiyini məhkəməyə bildirmişdir. Avropa Məhkəməsi cəza təyin edilməsinin ərizəçi üçün taleyüklü məsələ olduğunu qeyd etdi. Müvafiq surətdə, o, qərara aldı ki, hakim bunu müəyyən etməyə borelu idi ki, sözügedən araşdırmada tərcüməçinin olmaması ərizəçi üçün taleyüklü olan məsələləri onun dərk etməsinə xələl gətirə biləmi? Avropa Məhkəməsi belə nəticəyə gəldi ki, həmin işdə hakim bunu etməyib və 6-cı maddənin 3 bəndinin «e» yarım bəndi pozulub.

Kamazinski Avstriyaya qarşı işdə Avropa Məhkəməsi qərara almışdır ki, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarım bəndi məhkəmə araşdırmasına qədər təqdim edilən yazılı sənədlərə şamil olursa da, bu cür sənədlərin heç də hamısının tərcüməsini tələb etmir. Bu işdə Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, tərcümə yardımı elə olmalıdır ki, təqsirləndirilən şəxsin ona qarşı qaldırılmış işi başa düşməsinə və özünü müdafiə etməsinə, xüsusən də hadisələrə dair öz versiyasını məhkəmə qarşısında irəli sürməsinə imkan versin. Habelə Broziçek İtaliyaya qarşı işdə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, «əgər dövlət orqanları ərizəçinin ... ona qarşı irəli sürülmüş ittihamlar barədə ona məlumat verən məktubu həqiqətən anlaya biləcək dərəcədə italyan dilini kifayət qədər başa düşdüyünü müəyyən etməmişdilər».

ittiham əks olunduğu sənədlər təqsirləndirilən şəxsə onun bildiyi dilində təqdim edilməli idi.

Qeyd edilənlərə əsasən məhkəmə kollegiyası belə nəticəyə gəlmişdir ki, məhkum Y.S.Əhmədov Azərbaycan dilini kifayət qədər bilmədiyi halda, məhkəməyədək icraat orqanı onu tərcüməçi ilə təmin etməmiş, habelə bu zaman müdafiəçinin iştirakı məcburi olmasına baxmayaraq, onu dövlət hesabına pulsuz müdafiəçi ilə təmin etməmiş və ibtidai istintaqı Konstitusiyanın, cinayət-prosessual qanunvericiliyin və Avropa Konvensiyasının tələblərini kobud şəkildə pozmaqla apararaq, işi baxılması üçün məhkəməyə göndərmişdir.

Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3 bəndinin «c və e» yarımbəndlərinə əsasən, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin ən azı şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək və müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiəçidən pulsuz istifadə etmək, məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək hüququna malikdir. Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna görə təqsirləndirilən şəxsin 6-cı maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozulması 6-cı maddənin 1-cü bəndində nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırılmasını istisna edir.

Məhkəmə kollegiyası qeyd etmişdir ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3-cü bəndində nəzərdə tutulmuş təminatlar təkcə məhkəmə baxışı mərhələsində deyil, həm də ondan əvvəlki və sonrakı mərhələlərdə də tətbiq edilir. Cinayət işlərində bu təminatlar ibtidai araşdırmanı həyata keçirən ibtidai istintaqa da şamil edilir. Belə ki, İmbroza İsvəcərəyə qarşı işdə Avropa Məhkəməsi izah etmişdir ki, 6-cı maddənin tələbi, xüsusilə 3-cü bəndin tələbləri iş məhkəmə araşdırmasına göndərilənə qədər aktual ola bilər və müvafiq surətdə bu təminatlara ilkin mərhələdə riayət edilmədikdə ədalətli məhkəmə araşdırması prinsipləri ciddi şəkildə pozula bilər.

AR Ali Məhkəməsi X.A.Bağmanovun işi üzrə Qərarında hesab etmişdir ki, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün səhv təyin edilməsi, habelə məhkumun lehinə ifadə verə biləcək şahidlərin dindirilməməsi həm ayrı-ayrılıqda, həm birlikdə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarının ləğv edilməsi üçün əsaslardandır.

Məhkumun müdafiəçisinin şahidlərin dindirilmələri barəsində verdiyi vəsatət əsaslı olaraq təmin olunmamışdır. Məhkəmə kollegiyası kassasiya şikayətinin həmin dəlili ilə razılışaraq qeyd etmişdir ki, bu halda apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuş ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun əsas prinsipləri pozulmuşdur.

Belə ki, Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin "d" yarımbəndinə əsasən cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs ən azı onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlər çağırmaq və dindirməyə nail olmaq hüququna malikdir.

Qeyd edilən maddənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun təmin edilməsi üçün təqsirləndirilən şəxslər hər hansı şahidin iş üçün əhəmiyyətli ifadə verəcəyini hesab edirlərsə, istənilən belə şahidləri çağırmaq və dindirmək imkanına, eləcə də ittiham tərəfinin çağırdığı və ya ifadələrinə istinad etdiyi istənilən şahidləri dindirmək imkanına malik olmalıdırlar. Məhkəmənin bu hüquqdan əsassız imtinası ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnu istisna edir.

Bu məsələ ilə bağlı Avropa Məhkəməsinin mövqeyi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Avropa Məhkəməsi öz qərarlarında qeyd etmişdir ki, ərizəçinin şahidləri çağırmaq xahişinə apellyasiya məhkəməsi etinasızlıqla yanaşmışdı; o, qərara aldı ki, bu 6-cı maddədə yer alan ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışına uyğun deyil. Təqsirləndirilən şəxsin hüquqları bu işdə o dərəcədə məhdudlaşdırılmışdı ki, ərizəçi üçün ədalətli məhkəmə araşdırması mümkünsüz olmuşdu, bu isə 6-cı maddənin 1-ci bəndinə ziddir (Vidal Belçikaya qarşı iş)³⁵⁶.

R.X.Salmanovun kassasiya şikayəti üzrə işə baxarkən Ali Məhkəmə məhkumun müdafiə, ana dilindən istifadə və iş materialları ilə tanış olma hüquqlarının pozulması məhkəmə qərarının ləğvinə səbəb olan hal kimi qiymətləndirmişdi.

Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 3-cü bəndinin «a» yarımbəndinə əsasən Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs ən

³⁵⁶ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni. № 3, Bakı, 2010, s. 30-34.

azi aşağıdakı hüquqlara malikdir: a) ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq. Avropa Məhkəməsi “Kamazinski Avstriyaya qarşı” işdə qərara almışdır ki, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin «a» yarımbəndi məhkəmə araşdırmasına qədər təqdim edilən yazılı sənədlərə şamil olunsa da, bu cür sənədlərin heç də hamısının tərcüməsini tələb etmir. Bu işdə Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, tərcümə yardımı ilə olmalıdır ki, təqsirləndirilən şəxsin ona qarşı qaldırılmış işi başa düşməsinə və özünü müdafiə etməsinə, xüsusən də hadisələrə dair öz versiyasını məhkəmə qarşısında irəli sürməsinə imkan versin.

Habelə “Broziçek İtaliyaya qarşı” işdə Avropa Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, «əgər dövlət orqanları ərizəçinin ... ona qarşı irəli sürülmüş ittihamlar barədə ona məlumat verən məktubu həqiqətən anlama biləcək dərəcədə italyan dilini kifayət qədər başa düşdüyünü müəyyən etməmişdilsə», ittiham əks olunduğu sənədlər təqsirləndirilən şəxsə onun bildiyi alman dilində təqdim edilməli idi³⁵⁷.

Göstərilənlərə əsasən məhkəmə kollegiyası hesab etmişdir ki, məhkum R.X.Salmanovun Azərbaycan dilində kifayət qədər bilməsi müəyyən edilmədiyindən, ona təqdim edilməli sənədlər ana dilində və ya bildiyi başqa dildə təqdim edilməli olması barədə qanunun tələbləri və ana dilindən istifadə hüququ pozulmuşdur. Məhkum kassasiya şikayətində də ona verilməli olan sənədlərin bildiyi dilə tərcümə olunaraq verilmədiyini göstərmişdir. Cinayət işinə baxmış hər iki məhkəmə instansiyası məhkum R.Salmanovun rus dili təhsilli olaraq məhkəmə sənədlərinin ona rus dilində verilməli olduğundan, qəbul etdikləri qərarların surətlərini rus dilinə tərcümə etdirərək ona göndərdikləri halda ittiham aktının surətinin bildiyi dilə tərcümə edilərək verilməsinə, iş materialları ilə tanış edilməsinə, iş materiallarından müdafiəsinin təşkil edilməsi üçün müvafiq sənədlərin surətlərini bildiyi dildə almaq imkanının aparılmış istintaqla əlaqədar vəsatətlər vermək imkanının yaradılmamasına, müdafiəçidən imtina barədə vəsatətinə baxılmamasına hüquqi qiymət verməmiş və bu nöqsanları aradan qaldırmaq üçün tədbir görməmişlər.

³⁵⁷ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni. № 3. Bakı. 2010. s. 37-42.

AR-də nəinki Konstitusiyaya və Ali Məhkəmə, həmçinin birinci instansiya məhkəmələri də öz fəaliyyətində Avropa Məhkəməsi praktikasına müraciət etməli və gələcək hüquq pozuntularının qarşısının alınmasında müvafiq praktikadan səmərəli şəkildə faydalanmalıdır. AR Mülki-Prosessual və Cinayət-Prosessual qanunvericiliklərində birinci instansiya məhkəmələrinin Avropa Konvensiyası və Avropa Məhkəməsi praktikasına istinad etməsi ilə bağlı ayrıca norma yoxdur, buna baxmayaraq, AR Mülki-Prosessual Məcəlləsinin və Cinayət-Prosessual Məcəlləsində, həmçinin AR Ali Məhkəməsinin 2006-cı il Qərarında bu məsələyə toxunulur.

Avropa Məhkəməsi qərarları, xüsusilə də həmin qərarların əsaslandırıcı hissəsi qanunverici hakimiyyətin mövqeyi fikri və mövqeyinin nəzərə alınb-alınmamasından asılı olmayaraq, məhkəmə qərarının özünün formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, halbuki, qanunverici hakimiyyətin prerogativi hüququn mənbəyi qüvvəsinə malik normanın qəbul edilməsidir. Bir qədər də dəqiq desək, Avropa Məhkəməsindən implementasiya olunan normalar digər hakimiyyət orqanlarının müdaxiləsi olmadan məhkəmələrin fəaliyyətində yeni hüquq mənbəyi yaradır. Bəzi müəlliflərin fikrincə, hadisələrin belə gedişi məhkəmələrə müstəqil və sərbəst hakimiyyət orqanı xüsusiyyətləri verir və milli qanunvericiliyin Avropa Konvensiyası və Məhkəməsi qərarlarına ziddiyyət təşkil etdiyi anlarda birbaşa Avropa standartlarını rəhbər tutmaq imkanı verir³⁵⁸.

Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin milli məhkəmə praktikasında Avropa standartlarının tətbiqinə münasibətdə müəyyən boşluqlar var. Belə olduqda həmin məhkəmələr konkret problemin həllinə “köhnə” yanaşmada qalmaqda davam edirlər³⁵⁹. AR Məhkəməsi praktikasında birinci instansiya məhkəmələrinin

³⁵⁸ Анишина В.И. Влияние решений Европейского суда по правам человека на российское правосудие // Международное публичное и частное право. 2007, № 1, с. 59-62.

³⁵⁹ Гарлицкий Л. Сотрудничество и конфликт: несколько наблюдений из практики взаимодействия Европейского суда по правам человека и национальных органов правосудия // Имплементация решений Европейского суда по правам человека в практике конституционных судов стран Европы. Сборник докладов / М., Институт права и публичной политики, 2006, № 1, с. 25.

Avropa Konvensiyası və Məhkəməsi praktikasına müraciət etdiyi hallar az deyil.

Beləliklə, AR-də ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr Avropa Məhkəməsi qərarlarını (fərdi və ümumi xarakterli tədbirlər) növbəti şəkildə həyata keçirir: a) Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinin tətbiqi, konkret olaraq Ali Məhkəmə vahid məhkəmə praktikasının formalaşması istiqamətində addımlar atır; b) Hər üç instansiyadan olan məhkəmələr yekun qərar qəbul edərkən Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə əsaslanma bilərlər; c) qanunvericilik təşəbbüsü fəaliyyəti – Avropa insan hüquqları standartlarına uyğun qanunvericilik layihələrinin işlənilib-hazırlanması və Milli Məclisə verilməsi; ç) işə yenidən baxılması hallarında konkret hakim tərəfindən Avropa Məhkəməsi qərarının tələblərinin icrası. Sonuncu bənddə qeyd etdiyimiz tədbir fərdi xarakterlidirsə, əvvəlki ümumi xarakterli tədbirlər kateqoriyasına aiddir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquq tətbiqi praktikasında realizəsi məsələsini tədqiq edərkən qeyd etmək lazımdır ki, bu fəaliyyət təkcə məhkəmələr tərəfindən deyil, həmçinin, digər hüquq-mühafizə və hüquq tətbiqi orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Belə orqanlardan biri prokurorluqdur. Avropa Məhkəməsi qərarlarının prioritet əhəmiyyəti və birbaşa təsiri prokurorluq orqanlarının üzərinə həmin qərarların icrasına nəzarət və bu sahədə əməkdaşlıq edən dövlətlərin səlahiyyətli orqanları arasında qarşılıqlı əlaqələrin realizəsi üzrə öhdəlik qoyur.

24 iyunun 2010-cu ildə Bakıda Avropa Şurası, Avropa İttifaqı və AR Baş Prokurorluğunun birgə təşkilatçılığı ilə "Pis rəftarla bağlı iddiaların istintaqının Avropa standartlarına uyğun icra edilməsi" mövzusunda seminar işə başlamışdır. İki gün davam etmiş seminarda Avropa Şurasının beynəlxalq ekspertlərinin iştirakı ilə pis rəftarın istintaqı, onun qarşısının alınması tədbirləri və digər aktual məsələlərlə bağlı müzakirələr aparılmışdır. Respublika Baş Prokurorluğunun Prokurorluqda İstintaqa Nəzarət İdarəsinin rəisi Nazim Abbasov tədbirin əhəmiyyətindən danışaraq, müzakirə edilən mövzunun aktuallığını xüsusi vurğulamışdır. Bildirilmişdir ki, AR Prezidenti İlham Əliyevin 2006-cı il 28 dekabr tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı"nın təsdiq edilməsi Respublikamızda insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, demokratiyanın və qanunun

aliliyinin təmin edilməsi sahəsində mühüm mərhələnin başlanğıcıdır. Bu sənədlə digər dövlət orqanları ilə yanaşı, Baş Prokurorluğa normativ hüquqi aktların tətbiqi zamanı AR-in insan hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində qanunvericiliyin tələblərinə riayət olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi tövsiyə edilmişdir. Ölkəmizdə Avropa Konvensiyasının implementasiyası, Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi, prokurorluğun insan hüquqlarının qorunması yönündə apardığı işlər, o cümlədən Milli Fəaliyyət Planının icrası ilə əlaqədar Baş Prokurorluğun Tədbirlər Planı təsdiq edilmişdir. Hazırda bu sahədə konkret işlər həyata keçirilir³⁶⁰.

Avropa Şurasının beynəlxalq ekspertləri Pamela MakKormik və Erik Svanidzenin pis rəftarın istintaqı, pis rəftara qarşı digər tədbirlər və onların qarşısının alınması, eyni zamanda, istintaqın əhəmiyyəti ilə bağlı məruzələri maraqla dinlənilmişdir. Beynəlxalq ekspertlər AR-in da qoşulduğu bu Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuş bəzi müddəalar haqqında geniş məlumat vermiş, beynəlxalq təcrübədən nümunələr gətirmişlər. 03.04.2012-ci il tarixində Baş Prokurorluqda Avropa Şurası Baş Katibliyinin Avropa Məhkəməsinin Qərarlarının İcrası Departamentinin şöbə müdiri cənab Özgür Derman və sektor müdiri xanım İren Kitsu-Milonas Prokurorluqda istintaqa nəzarət idarəsinin rəisi Nazim Abbasov, Dövlət ittihamının müdafiəsi üzrə idarənin rəisi İlqar Cəfərov, Hüquqi təminat və informasiya idarəsinin rəisi Natiq Hüseynov və BÖL-nin Beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq və protokol xidmətinin rəhbəri İsmayıl Qayıbov tərəfindən qəbul edilmişlər. Görüş zamanı nümayəndə heyəti Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icrası, istintaq zamanı həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, bu sahədə ictimaiyyətlə əlaqələr və digər məsələlər müzakirə olunmuşdur.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası və ümumilikdə Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi ombudsman və daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində də özünü büruzə verir. 4 aprel 2012-ci ildə AR İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil Elmira Süleymanova Avropa Məhkəməsinin Məhkəmə qərarlarının icrası şöbəsinin rəhbəri cənab Özgür Dermanı və sektor müdiri xanım İrene Kitsou Milonası qəbul etmişdir. Müvəkkil qonaqlara Ombudsmanın mandati, insan

³⁶⁰ www.genprosecutor.gov.az.

hüquqlarının müdafiəsi üzrə fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, gördüyü işlər haqqında ətraflı məlumat vermişdir.

Ö.Dermanın Avropa Məhkəməsinin qərarlarının AR-də tətbiqində Ombudsmanın rolu ilə bağlı sualına cavab olaraq qeyd edilmişdir ki, Müvəkkil fəaliyyətində beynəlxalq sənədlərin müddəaları ilə yanaşı, Avropa Məhkəməsinin ölkəmizlə bağlı qərarlarının həyata keçirilməsinə diqqət yetirir.

Milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq normativ-hüquqi aktlara uyğunlaşdırılması ilə bağlı Ombudsman təkliflər verir. Avropa Məhkəməsinin qərarlarının Azərbaycan dilinə tərcümə edilib, əhali arasında yayılmasına dəstək verir.

Törətdikləri əmələ və müvafiq qanunvericiliyə uyğun, habelə hüquq pozuntusuna yol vermiş KİV nümayəndələrinin cəzalandırılması üzrə dünya təcrübəsində mövcud olan alternativ üsulların tətbiqi ilə bağlı Müvəkkilin təklifləri diqqətə çatdırılmışdır.

Müvəkkil Diffamasiyaya görə cinayət məsuliyyətinin aradan qaldırılması məqsədilə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflə çıxış etdiyini, sözügedən məsələ üzrə müddəanın "Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı"nda öz əksini tapdığını diqqətə çatdırmışdır. Ölkədə inzibati-iqtisadi məhkəmələrin yaradılması, hakimlərin tərkibinin dəyişməsi, son dövrlərdə məhkəmə qərarları çıxarılmadan Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə daha çox istinad edilməsi, seçki prosesinin, məhkəmə qərarlarının icrası işinin təkmilləşdirilməsi diqqətə çatdırılmışdır. AR Cinayət Məcəlləsinə, İnzibati Xətalər Məcəlləsinə və Cəzaların İcrası Məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə" AR Qanununun tətbiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin Fərmanı, regionlarda yeni cəzaçəkmə müəssisələrinin tikilməsi və həyata keçirilən digər məhkəmə-hüquq islahatlarının müsbət qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, ümumi tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün daha çox vaxtın tələb olunduğu qeyd edilmişdir³⁶¹.

Müvəkkil və Ombudsman Aparatının əməkdaşları tərəfindən hakimlər, hakimliyə namizədlər üçün treninqlər keçirdiyi. Ədliyyə Akademiyasında kursların təşkil olunduğu, BDU-nun Hüquq fakültəsinin tələbələri üçün insan hüquqları mövzusunun tədris

³⁶¹www.ombudsman.gov.az.

edildiyi vurğulanmışdır. Müvəkkil birinci instansiya məhkəmələrinin hakimləri üçün də treninqlərin təşkilinin, həmçinin sözügedən sahədə inkişafın davamlılığını təmin etmək üçün maddi resurslarla yanaşı, insan resurslarından istifadənin də zəruri olduğunu qeyd etmişdir.

Ümumiyyətlə, AR-də Avropa Məhkəməsi qərarlarının tətbiqi ilə bağlı müəyyən problemlər var – 1) AR qanunvericiliyində heç bir normativ-hüquqi aktda birbaşa şəkildə Avropa Məhkəməsi qərarlarının yeri, öhdəlik səviyyəsi, məcburi hüquqi qüvvəsi təsbit edilməmişdir; 2) AR-ə münasibətdə çıxarılan və AR-in iştirakçısı olmadığı məhkəmə qərarlarının tətbiqi və hüquqi qüvvəsi ilə bağlı konkret norma yoxdur; 3) Avropa Məhkəməsi qərarlarının konstitusion normalarla müqayisədə hüquqi qüvvəsi məsələsi; 4) AR qanunvericiliyi məhkəmə presedentini rəsmi olaraq hüququn mənbəyi qismində tanımır.

Qeyd etmək lazımdır ki, milli hüquq-mühafizə orqanlarının qərarlarının Avropa Məhkəməsi tərəfindən yenidən baxışı təkcə həmin orqanlarının səhv fəaliyyəti kimi deyil, insan hüquq və azadlıqlarının pozulması və ən əsası da belə pozuntulara yenidən yol verilməməsi yollarının axtarılması və qanunvericiliyin zamanın tələblərinə uyğun tərzdə təkmilləşdirilməsi zərurəti kimi qiymətləndirilməlidir. M.L.Entinin fikrinə, Avropa Konvensiyası tərəfindən formalaşmış geriye əlaqə mexanizmi sayəsində milli qanunvericiliyin və hüquq tətbiqi praktikasının müntəzəm şəkildə korreksiyası həyata keçirilə bilər. Bu mexanizm Avropa Şurası nəzarət orqanları ilə Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin qanunverici, icra və məhkəmə orqanları arasında daimi əlaqəyə əsaslanmışdır³⁶².

³⁶²Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека: опыт Совета Европы. М., МНИМП, 1997, с. 24.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq belə nəticəyə gəlirik ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarını təfsir aktı kimi qəbul etmək olar və onların AR qanunvericiliyində və məhkəmə təcrübəsində tətbiqi məqsəduyğun hesab edilir. Təfsir aktlarının funksional təyinatı hüququn düzgün, effektiv və qanuni realizəsinə kömək etməkdir. Bu müddəə, ilk növbədə, AR Konstitusiyasının 148.2 və 151-ci maddələrindən irəli gəlir.

AR-in Avropa Şurasına üzv qəbul olunması və Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etməsindən sonra təfsir subyektlərinin dairəsi genişlənməmişdir. Təfsir hüququn realizəsinin bir mərhələsidir. bu proses həm dövlətdaxili normativ-hüquqi aktların tətbiqi, həm də beynəlxalq müqavilələrin normalarının tətbiqi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Avropa Məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilən təfsir “konvension təfsir” adlanmaqla, spesifik əlamətlərə malikdir. “Konvension təfsir” bir çox hallarda “konstitusion təfsir”lə analogiya üzrə tətbiq edilir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarında təsbit olunan müddəalar Avropa Konvensiyasını inkişaf etdirir və iştirakçı-dövlətlərin Avropa Konvensiyası normalarının pozulmasının qarşısını almağa yönəlmiş riayət etməli olduğu standart rolunu oynayır. Bu zaman hüququn təfsiri və konkretləşdirilməsi – Avropa Məhkəməsi tərəfindən formalaşdırılan hüquq qaydasının əsas mənbələridir. Təfsir aktı kimi Avropa Məhkəməsi qərarlarının özünəməxsus xüsusiyyəti ondadır ki. həmin qərarlar ümumi və konkret davranış qaydalarının izahını özündə əks etdirir, müvafiq olaraq, normativ qaydalar deyil. nüfuzlu məhkəmə orqanının qanun qüvvəli aktlarıdır və proses iştirakçıları üçün məcburi xarakter daşıyır. Avropa Konvensiyası normalarının “konvension təfsir”i çərçivəsində Avropa Məhkəməsinin fəaliyyəti iştirakçı-dövlətlərin məhkəmələri üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. Burada söhbət bu və ya digər hüquqi institutun normativ məzmununun, onun universal parametrlərinin, kolliziyaların həllinin. mümkün məhdudiyətlərin hədlərinin izah edilməsindən gəlir.

Avropa Məhkəməsi hüquq tətbiqi fəaliyyəti prosesində hüquq normalarının təfsiri, konkretləşdirilməsi və yenilərinin

yaradılmasını həyata keçirir.

Konkret işlərə münasibətdə Avropa Konvensiyası normalarına təfsir verərək Avropa Məhkəməsi öz hüquqi mövqeyini formalaşdırır. Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri üzrə Avropa Məhkəməsinin ilkin hüquqi mövqeyi təfsirin presedenti adlanır. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi – Avropa Məhkəməsinin hüquqi standartları sistemini yaradır.

Normativ aktlardan fərqli olaraq, presedent xarakteri alan hüquqi norma konkret hüquq münasibətlərindən doğur. Belə tənzimetmə daha elastik və effektivdir, çünki hər bir konkret işin real şəraitini nəzərə alır. Avropa Məhkəməsinin presedentləri milli məhkəmələrin hüquqi mövqələrinin formalaşması və təkmilləşməsinə müsbət təsir göstərir. Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlər Avropa Məhkəməsi praktikasını həm nəzərə almalı, həm də riayət etməlidir. Avropa Məhkəməsi tərəfindən Avropa Konvensiyası müddəalarının təfsiri insan hüquqlarının qarantiyası həcminin genişlənməsinə gətirib çıxarmışdır.

Avropa Məhkəməsi tərəfindən formalaşdırılmış praktika konkret işlərə baxılması üzrə adıçəkilən praktikanın müddəalarının tətbiqi prosesində həyata keçirilir. Bu zaman belə bir sual meydana çıxır – beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan Avropa Məhkəməsi aktları Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin hüquq sistemləri tərəfindən necə qəbul və tətbiq edilir. Bir qayda olaraq, Avropa Şurasının üzvü olan dövlət öz Konstitusiyasına malikdir və beynəlxalq hüququn primatlığını tanıyır. Ümumiyyətlə, Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərin demək olar ki, hamısında, o cümlədən AR-də beynəlxalq hüquq normalarının milli qanunvericilik üzərində primatlığı tanınır və müvafiq olaraq, Avropa Konvensiyasında yaranan beynəlxalq öhdəliklər icra olunmalıdır. Bəzi dövlətlərdən fərqli olaraq, AR-də “tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə” ifadəsindən daha çox istifadə olunur. Respublikamız 2001-ci ildən Avropa Konvensiyasını ratifikasiya etmişdir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının funksiyalarının özəlliyi onun çoxaspektli təbiəti ilə şərtlənir. Buna görə də, onlar normativ müddəalara malik olduğundan özündə hüququn, məhkəmə aktlarının və təfsir aktlarının bəzi funksiyalarını təcəssüm etdirir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının funksiyaları dedikdə, Avropa Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilən aktların hüquqi təsir istiqamətlərini başa düşürük.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının funksiyaları hüququn, məhkəmə aktlarının, təfsir aktlarının funksiyalarını özündə birləşdirir və Avropa Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilən aktlara hüquqi təsirin istiqamətlərini özündə əks etdirir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının yuxarıda qeyd etdiyimiz funksiyalara malik olması Avropa Məhkəməsinin Avropa hüquqi məkanında oynadığı pozitiv rolu nümayiş etdirir. Avropa Məhkəməsinin nüfuzu və fəaliyyətinin effektivliyinə görə həmin funksiyaların realizəsi mümkün olur. Avropa Məhkəməsinin qəbul etdiyi bütün hüquqi aktlar arasında hüquq normasını özündə əks etdirən, ümumtənzim və dərc olunan qərarları hüququn mənbəyi kimi çıxış edə bilər.

Hüquq ədəbiyyatlarında, o cümlədən milli hüquq ədəbiyyatlarında Avropa Məhkəməsinin bütün aktları "qərarlar" kimi adlandırılır. Lakin "qərar" anlayışından istifadə edərkən Avropa Məhkəməsinin qəbul etdiyi qərar, hüquqi mövqe və digər aktları nəzərdə tutulmalıdır. Avropa Məhkəməsinin qərarı dedikdə, biz Palatanın (o cümlədən, Böyük Palata) yekun qərarını nəzərdə tuturuq. İşin Avropa Məhkəməsinin baxışından çıxarılması və məqbuliyyətlə bağlı qərarlar da "qərar" anlayışına daxildir. Komitələrin qəbul etdiyi qərarlar isə sırf prosessual xarakterlidir.

Avropa Məhkəməsinin qəbul etdiyi aralıq qərarlar hüququn mənbəyi qismində çıxış etmir, belə ki, normativlik keyfiyyətinə malik deyil, hüquq sistemində dəyişiklik etmir və hüququn məzmununu dəyişmir. Mahiyyət etibarilə müvafiq qərarlar hüquq tətbiqi aktlarının müxtəlifliyini özündə əks etdirir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquqi təbiəti (şikayətin məqbuliyyəti məsələsi üzrə qərarlar) ilə bağlı hüquq ədəbiyyatlarında müəlliflər arasında fikir ayrılıqları mövcuddur. Bir qrup müəlliflər bunu presedent, digərləri təfsir aktı, üçüncüləri isə hüquq tətbiqi aktları hesab edir. Fikrimizcə, həmin qərarların təfsir aktlarına daxil edilməsi düzgün deyil.

Konkret iş çərçivəsində Avropa Konvensiyası normalarını tətbiq və təfsir edərkən, Avropa Məhkəməsi öz hüquqi mövqeyi (hüquq qaydası, hüquqi prinsiplər, hüquqi standartlar) qismində bəzi hüquqi qaydalar formalaşdırır. Məhz onlar *ratio decidendi* – hüquq tətbiqi üçün orientir rolunu oynayır və konkret hallarda qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırır. Müvafiq olaraq, bu qaydaların normativ xarakteri onların nəinki baxılan konkret işə, həmçinin baxılan digər

analoji işlərə də aid edilir. Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi haqqında elmi ədəbiyyatlarda vahid fikir yoxdur.

Fikrimizcə, hüquqi mövqe hüququn müstəqil mənbəyi deyil, hüququn müstəqil mənbəyi Avropa Məhkəməsinin qərarıdır, məsələ burasındadır ki, hüquqi mövqe Məhkəmə qərarının normativ nüvəsini təşkil edir, hüquqi mövqe olmadan həmin qərarlar məhkəmə presedentinə çevrilə bilməz.

Biz, o müəlliflərlə razılaşıyıq ki, hansılar ki, Avropa Məhkəməsinin qərarını beynəlxalq məhkəmə presedentləri hesab edirlər. Doğurdan da, Avropa Məhkəməsi milli məhkəmə sistemində daxil deyil, öz qərarlarında Avropa Konvensiyasına əsaslanır, öz fəaliyyəti prosesində beynəlxalq-hüquqi normalar yaradır.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının beynəlxalq məhkəmə presedentləri qismində spesifikliyi onların AR-in hüquq mənbələri sistemində yerini şərtləndirir. Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli hüquq sistemində yerinin müəyyən edilməsində çətinliklər, onların beynəlxalq-hüquqi normaları özündə əks etdirməsi ilə bağlıdır. Əgər Avropa Konvensiyası hüququn ilkin mənbəyidirsə, Avropa Məhkəməsinin qərarları törəmə mənbələrdir. Avropa Məhkəməsinin presedent hüququ Avropa Konvensiyasının, hətta milli konstitusiyalar üzərində şərtsiz praktiki prioritetini təsdiq edir.

Avropa Məhkəməsi Palatasının (o cümlədən Böyük Palata) qəti qərarları normativlik xüsusiyyətinə malik olduğundan, rəsmi nəşr olduğundan və məcburi xarakter kəsb etdiyindən hüququn mənbələri sistemində daxil edilə bilər. Sırf prosessual məsələləri tənzimləyən qərardadlar, xüsusi rəylər və məsləhətçi rəylər hüququn mənbələrinə aid edilmir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının AR hüququnun mənbələri sistemində yeri həmin qərarların beynəlxalq məhkəmə presedenti kimi spesifik xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Bu isə öz növbəsində, Avropa Konvensiyasının dövlətdaxili hüququn mənbələri arasındakı yeri ilə əlaqədardır. Avropa Məhkəməsi presedentlərinin dövlətdaxili hüququn mənbələri sırasına daxil edilməsi milli hüquq sisteminin zənginləşməsinə və təkmilləşməsinə də təkan verəcək.

Konkret işlər üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası məsələsinə baxarkən dövlətdaxili məhkəmələr beynəlxalq öhdəlikləri qanunverici və ya icra hakimiyyətinin müdaxiləsi olmadan müstəqil şəkildə həyata keçirmək imkanına malik deyil.

Bəzən elə hallar olur ki, qanunvericilik normaları Avropa Məhkəməsi qərarlarının birbaşa təsiri yolunda qarşı alınmaz maneəyə çevrilir. Bununla bağlı olaraq, bəzi ölkələrdə konstitusiya məhkəməsi həmin daxili qanunları diskriminasiya hesab edir və nəticədə qanunverici orqan həmin qanunu ləğv edir.

Müasir dövrdə Avropa Konvensiyası iştirakçısı olan dövlətlərdə belə bir tendensiya müşahidə olunur ki, qanunvericilik orqanları yeni qanun layihələrinin hazırlanması zamanı Avropa Məhkəməsinin praktikasını nəzərə alır. Avropa Məhkəməsi qərarları beynəlxalq hüquq normalarını özündə əks etdirdiyindən onların realizəsi iki səviyyədə həyata keçirilir – beynəlxalq və milli səviyyədə. Hər bir səviyyə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına yardım edən hüquqi və təşkilati sistemləri, səlahiyyətli orqanların və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətini özündə birləşdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi tərəfindən həyata keçirilən sistemlik nəzarət sayəsində Avropa Məhkəməsi qərarlarının effektiv şəkildə realizəsi təmin edilir. Nazirlər Komitəsi həm dar çərçivədə - kompensasiya ödənişlərinə nəzarət, həm də geniş mənada cavabdeh-dövlət tərəfindən qanunvericilik və hüquq tətbiqi praktikasının korreksiyasını həyata keçirir.

Nazirlər Komitəsi üzv-dövlətlər diplomatik yolla təzyiqlər göstərə bilər, hətta Avropa Şurası üzvlüyündən çıxarılmasına da nail ola bilər. Bundan əlavə, Avropa Konvensiyasına əlavə edilən 14 sayılı Protokolla Nazirlər Komitəsi cavabdeh-dövlətə qarşı Böyük Palatada prosedura başlaya bilər, bir növ siyasi təzyiqlər göstərə bilər.

Nazirlər Komitəsi tərəfindən həyata keçirilən nəzarət nə qədər sərt olsa da, bəzən məhkəmə qərarlarının icrası zamanı müəyyən siyasi, maliyyə, ictimai fikir və s. problemlər meydana çıxır. Fikrimizcə, belə problemlərin həllində Nazirlər Komitəsindən çox, cavabdeh dövlətin özünün həyata keçirdiyi və ya keçirəcəyi tədbirlər daha effektiv olardı, çünki hər bir dövlətin milli maraqları, adətləri, özünəməxsus siyasi-tarixi xüsusiyyətləri var. Belə məsələlərdə sərt inzibati tədbirlər yox, kordinasiya olunmuş addımlar daha səmərəli olardı.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının ciddi və tez bir zamanda icrası Avropa Konvensiyası mexanizminin bütövlükdə effektiv fəaliyyəti üçün çox vacib əhəmiyyət kəsb edir. Fərdi və ümumi

xarakterli tədbirlərin qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi olmadan, yalnız kompensasiya ödənilməsi ilə məhdudlaşan Avropa Məhkəməsi qərarının icrası Avropa Konvensiyası mexanizminin səmərəsizliyinə və get-gedə Avropa Məhkəməsinə olan müraciətlərin sayının azalmasına gətirib çıxarar. Nazirlər Komitəsi tərəfindən həyata keçirilən nəzarət qeyd etdiyimiz məsələnin həllinə yönəlmiş və əsas məqsədi Avropada insan hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi üzrə ümumi minimal standartların effektiv və kollektiv qarantıyası kimi Avropa Konvensiyasının fəaliyyətini təmin etməkdən ibarətdir.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizəsi mexanizmində milli məhkəmələr əhəmiyyətli rol oynayır. Milli məhkəmələr Avropa Məhkəməsinin göstərişlərini icra edir və öz fəaliyyətində həmin göstərişlərə istinad edirlər. Avropa Məhkəməsi qərarlarının effektiv şəkildə realizəsi məqsədilə nəzəri xarakterli bəzi tədbirlərdə Avropa Məhkəməsi qərarının əsaslandırıcı hissəsinin Avropa Konvensiyasının bütün iştirakçı-dövlətləri üçün məcburi olması meyarı əsas götürmək. Bu hal həm normayaradıcılıq, həm də hüquq tətbiqi praktikası üçün səmərəli vasitə hesab olunur.

Avropa Məhkəməsi qərarlarının AR məhkəmələrinin normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsirini pozitiv qiymətləndirmək olar. Lakin qanunverici hakimiyyətin Avropa Məhkəməsi qərarlarından və presedent praktikasından daha çox yararlanmasına şərait yaradılması məqsəduyğun hesab edilir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi (mülki) hüquq kursu. Dərslük. Bakı, 2007.
2. Allahverdiyev S.S. Azərbaycan Respublikasının mülki hüququ. Dərslük. II cild. Bakı. Digista, 2001, 822 s.; I cild, I kitab, 2003, 976 s.
3. Atakişiyev M. Vətəndaş mənafeyinə xidmət edən sosial yönümlü iqtisadi strategiya. "Azərbaycan" Qəzeti. 2012, 17 may, № 107 (6088).
4. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. I Kitab. 2, 3, 4, 5, 6-cı maddələrlə bağlı seçilmiş qərarlar. Bakı, Çəşioğlu Nəşriyyatı, 2004, 772 s.
5. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. II Kitab. Protokol I, maddə I və 8, 9, 10, 11, 50-ci maddələrlə bağlı seçilmiş qərarlar. Bakı, Çəşioğlu Nəşriyyatı, 2004, 596 s.
6. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Suallar və Cavablar. Council of Europe F-67075 Strasbourg cedex.
7. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin seçilmiş qərarları. I cild. Bakı, 2006, 344 s.
8. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin seçilmiş qərarları. II cild. Bakı, 2006, 352 s.
9. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin seçilmiş qərarları. Bakı, Şərq-Qərb, 2009, 624 s.
10. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Azərbaycanla bağlı qərarları. Bakı, GİSO şirkəti, 2007, 354 s.
11. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Seçilmiş qərarlar toplusu. I cild. Bakı, Abşeron-Nəşr MMC, 2008, 732 s.
12. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Seçilmiş qərarlar toplusu. II cild. Bakı, Abşeron-Nəşr MMC, 2008, 672 s.
13. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Seçilmiş qərarlar toplusu. III cild. Bakı, Abşeron-Nəşr MMC, 2008, 736 s.
14. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin Təvsiyələri. İnsan Hüquqları və Hüquqi Məsələlər üzrə Baş Direktorluq. Bakı, 2010, 184 s.
15. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. R.Ə. Mehdiyevin ümumi redaktəsi ilə. XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2001, 280 s.
16. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni. № 2. Bakı, 2010, 72 s.
17. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni. № 3. Bakı, 2010, 60 s.
18. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsi qərarlarının toplusu. Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, Bakı, 2008, 936 s.
19. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Nəşri. Bakı, 2002.

20. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında 18 mart 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı.
21. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Mütəvəkkili (Ombudsman). Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq konvensiyaların milli qanunvericilikdə təsbiti. Bakı, Azərənşr, 2003, 128 s.
22. Azərbaycanda beynəlxalq standartların tətbiqi sahəsində mövcud vəziyyət: araşdırma nəticələrin analitik hesabatı. Noyabr 2006. Bakı, Qlobal İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi (QİAM), 2007.
23. Azərbaycanda insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi və müdafiəsinin vəziyyəti. 2012-ci il üzrə illik məruzənin qısa icmalı. Qanun nəşriyyatı. Bakı, 2013, 238 s.
24. Bağirov S. İnsan hüquqları sistemində iqtisadi azadlıqlar. İqtisadi və siyasi araşdırmalar Mərkəzi. FAR Center.
25. Beynəlxalq-hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər. Normativ sənədlər toplusu. Bakı, «Digesta», 2007, 592 s.
26. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. Bakı, ƏİSO Enterprise KRINB, 2005, 868 s.
27. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. Bakı, Qanun, 2008, 960 s.; II cild. Bakı, Qanun, 2008, 904 s.; III cild. Bakı, Qanun, 2008, 1064 s.; IV cild. Bakı, Qanun, 2008, 1052 s.; V cild. Bakı, Qanun, 2009, 1032 s.
28. Beynəlxalq hüquq. Azərb. dilində, məsul redaktor və tərcüməçi, h.ə.n., dos. R.Ə. Məmmədov, Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 2002, 752 s.
29. Cəfərov İ. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Şərhi. Bakı, 2004, s. 217.
30. Dəmirov A.H., İsmayılov İ.N., Hüseynov Q.F. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası və hüququn əsasları (mühazirə kursu). Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 2010, s. 46.
31. Əfəndiyev M. Siyasi və hüquqi təlimlər tarixi. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2006, s. 397-402.
32. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq İqtisadi Hüquq. Bakı, "UniPrint" Nəşriyyat-poliqrafiya Mütəssisəsi, 2012, 648 s.
33. Ələsgərov F.M. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və insan hüquqları. İnsan hüquqları. Bülleten I, Bakı, 1998, s. 29-31.
34. Əliyev Ə.İ. Beynəlxalq ümumi hüquq (metodik vəsait). Bakı, Şirvanəşr, 2004, 208 s.
35. Əliyev Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı, Şirvanəşr, 2007, 600 s.
36. Əliyev Ə.İ. İnsan Hüquqları. Dərslük. Bakı, Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı,

2013, 506 s.

37. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. Dərslük. Bakı, 2009, 490 s.
38. Əliyev Ə.İ. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Dərslük, Bakı, 2007, 488 s.
39. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 cildə. Bakı. Azərnaşr, 1997-2010.
40. Əliyev İ. Azərbaycan tarixi. Ən qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər. Bakı, Elm, 1993.
41. Əliyev İ.H. İnkişaf məqsədimizdir. 4 cildə. Bakı, Azərnaşr, 2008-2009.
42. Əsgərov Ə.İ. Beynəlxalq hüquq. Dərs vəsaiti. Bakı, «Maarif nəşriyyatı», 1966, 300 s.
43. Əliyev Ş. İnsan Hüquqları. Bakı, Şirvanəşr, 2005. 720 s.
44. Əliyev Ş.İ. İnsan hüquqları sistemində sosial hüquqlar: nəzəri və praktiki məsələlər. Dərs vəsaiti. Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2008, 368 s.
45. Əliyev Z. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, «AZSEA» nəşriyyatı, 2012, 232 s.
46. Əliyev Z.H. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yurisdiksiyası. H.e.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2009.
47. Əliyev Z.H. Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinə müraciət edilməsi qaydası. Qanun (ictimai-siyasi, elmi hüquq jurnalı), 2003, N 06. (110), s. 30-33.
48. Əliyev Z.H. Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin yurisdiksiyası. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının elmi məqalələr toplusu. 2002, 31-ci buraxılış, s. 307-309.
49. Əliyev Z.H. Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin yurisdiksiyası: subsidiarlıq prinsipi və bütöv dövlətdaxili hüquq müdafiə vasitələrinin tükənməsi. Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri (elmi məqalələr məcmuəsi), 02/2009, s. 351-358.
50. Əliyeva L.H. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin beynəlxalq universal mexanizmləri. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əməkdaşlıq siyasətinin əsas inkişaf tendensiyaları mövzusunda 06-07 may 2010-cu il tarixdə keçirilmiş elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2010, s. 109-112.
51. Əsgərov Ə.İ. Beynəlxalq hüquq. Dərs vəsaiti. Bakı, «Maarif nəşriyyatı», 1966, 300 s.
52. Hüseynov A. Müstəqil Azərbaycan-20: iqtisadi inkişaf yolu. Bakı, Azərbaycan Nəşriyyatı, 2011, s. 115.
53. Hüseynov A.Q., İbayev V.Ə. Avropa Məhkəməsi presedentləri: sərbəst toplaşmaq və birləşmək azadlığı. Bakı, Elm, 2007, 224 s.
54. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı, ABU, 2008, 240 s.
55. Hüseynov L.H. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycan Respublikasında implementasiyası məsələləri / İnsan hüquqları. Bülleten I. Bakı, 1998, s. 32-38.
56. Hüseynov L. İnsan hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi. Dərs vəsaiti. Azərbaycan Beynəlxalq Universiteti Nəşriyyatı. Bakı, 2008, 160 s.
57. Hüseynov Ə.H., Kərimli B.C. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin Kommentariyası. I bölmə. s. 257.
58. Hüseynova H.K. Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində. Bakı, «Hərbi nəşriyyat», 1998, 280 s.
59. Xəlilov Y.F. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məhkəməsi Aparatının rəhbəri Mülki işlər üzrə məhkəmə qərarlarının icrasına hakim nəzarətinin həyata keçirilməsi, bu sahədə problemlər və onların həlli yollarına dair mülahizələr.
60. İbayev V.Ə. Avropa Məhkəməsi presedentləri: mülkiyyət hüquq. Bakı, Elm, 2007, 250 s.
61. İbayev V.Ə. Beynəlxalq humanitar hüquq. Dərslük. Bakı, «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2001, 496 s.
62. İbayev V.Ə. İslam Konfransı Təşkilatı. Bakı, Elm, 1998, 96 s.
63. İbayev V.Ə. İsgəncəsiz cəmiyyətə doğru. Bakı, Elm, 2005, 488 s.
64. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni. Bakı Hüquq Mərkəzi, 6/2008.
65. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni. Bakı Hüquq Mərkəzi, 7/2008.
66. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni. Bakı Hüquq Mərkəzi, 1/2009.
67. İsmayılov X.C. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı, "Nurlan", 2006, 720 s.
68. Kroşo R. Polis və insan hüquqları. İngilis dilindən tərcümə. Bakı, CBS, 2007, 296 s.
69. Qarayeva M. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciətin prosesual mexanizmləri. Azərbaycan Respublikasına qarşı verilən şikayətlərin məqbulluğu barədə qərarların icmalı. Azərbaycan Hüquqşünaslar Konfederasiyası. Bakı, 2015, 505 s.
70. Qasımov A., Məmmədov E., Ümumhüquqi prinsiplərin mahiyyəti və təzahürü haqqında məsələyə dair. "Qanun" jurnalı, 2011, №10, s.3.
71. Qılıçova S. Azərbaycanda insan hüquqlarının həyata keçirilməsi. «Qanun». -2013.-№ 1 (219), s. 26-35.
72. Qəfərov M.S., Abışov V.G., Eyvazov H.Q. Azərbaycan Respublika-

- sının hüquq-mühafizə orqanları. Dərslük. Bakı, Qanun, 2006, 600 s.
73. Quliyev A.İ. Hüquq ensiklopediyası. Bakı, Qanun, 2007. 1108 s.
 74. Quliyev A. Qanunçuluq və hüquq qaydası. "Qanun" jurnalı. 2011, N-10, s. 15-28.
 75. Quliyev R.İ., İmanov M.N. Cinayət hüququ. Xüsusi hissə. Təkrar nəşr. Dərslük. Bakı, «Digesta» nəşriyyatı, 2001, 676 s.
 76. Mehdiyev F. Nəzəriyyə və Təcrübədə İnsan Hüquqları. Dərs vəsaiti. Bakı. Azərbaycan Hüquqşünaslar Konfederasiyası, 2013. 405 s.
 77. Mehdiyev R.Ə. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı. 2005.
 78. Məmmədov Ə.Q. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi hüquq qanunvericiliyi və beynəlxalq hüquq. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı. 2005, 25 s.
 79. Məmmədov R. Beynəlxalq Cinayət Hüququ və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Qanunvericiliyi. Bakı, NAT Co MMC, 2012. 312 s.
 80. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya işinin avtoreferatı. Bakı. 2005, 30 s.
 81. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və milli cinayət hüququnun qarşılıqlı fəaliyyəti. Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq fakültəsinin 10 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, 2002, s. 256-263.
 82. Məmmədov R.K. Beynəlxalq hüququn yeni sahəsi kimi beynəlxalq cinayət hüququnun səciyyəvi xüsusiyyətləri. Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Bakı, 2004, s. 395-407.
 83. Məmmədov R.F., İsmayılova Ə.N., Hacıyev C.M. Qanunun aliliyi və insan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri. Məlumat kitabı. Bakı. Azərəşr. 2009. 416 s.
 84. Mövsümov M.A., Cabbarlı F.A. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Hüququ. Bakı 1998, s. 86.
 85. Mustafayeva A. Bioetika, Hüquq və İnsan Hüquqları. Bakı. Adventa Qrup MMC, 2013. 321 s.
 86. Mustafayeva A. Bioetika, Tibbi Hüquq və Yeni Texnologiyalar. AMEA. İnsan Hüquqları İnstitutu. Bakı, 2013, 358 s.
 87. Mübahisələrin Alternativ Həlli Üsulları. Beynəlxalq sənədlər, şərhlər, qanunvericilik. Bakı, CBS, 2009, s. 356.
 88. Rəcəbli H., İbayev V. Avropa Şurası. Bakı, 1999. 116 s.

89. Rəhimov İ.M. Cinayət və Cəzanın Fəlsəfəsi. Bakı. Şərq-Qərb Nəşriyyat evi, 2014, 320 s.
90. Rzayev R. İnsan hüquqları və azadlıqlarının təminatında mühüm mərhələ. Bakı, 2014.
91. Seyidov Ə.C. Cinayət prosesual insan hüquqlarının təminatı məsələləri: beynəlxalq standartlar və dövlətdaxili qanunvericilik. Monoqrafiya. Bakı. Uniprint, 2013, 380 s.
92. Seyranov X.R. Məhkəmə peresedentlərinin Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnun mənbələri kimi tanınmasının hüquqi əsasları. H.e.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş tasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2014.
93. Səfərxanlı A. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa konvensiyasında insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı müddəaların Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində təsbiti. Bakı, Azərəşr, 2003, s. 20-21.
94. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı. «Hüquq ədəbiyyatı». 2002, 942 s.
95. Süleymanova E. Azərbaycan Respublikasında Ombudsman təsisatı və insan hüquqlarının inkişafı. Elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007, s. 13-28.
96. Süleymanova E.T., Əliyev Z.H. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı müddəaların Azərbaycan təcrübəsində təminatında Ombudsmanın rolu. Beynəlxalq Hüquq və inteqrasiya problemləri (elmi-analitik və praktiki jurnal), 2007, N 2 (10), s. 3-22.
97. Алексеев Л.Б., Жуйков В.М., Лукашук И.И. Международные нормы о правах человека их применение их судами российской федерации. М., 1996.
98. Алексеев Л.Б. Судебный прецедент, произвол или источник права? // Советская юстиция. 1991, № 14, с. 2-3.
99. Алексеев С.С. Общая теория права М., 1994, 361 с.
100. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., Юрид лит. 1966, 188 с.
101. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. М., «Статут», 1999.
102. Алишневич Е.С. Толкование норм конвенции Совета Европы о защите 186 прав человека и основных свобод как правомочие Европейского суда по правам человека. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2006, 147 с.
103. Алишневич Е.С. О значении толкования Европейским судом положений конвенции о защите прав человека // Право и политика.

- М., *Nota Bene*. 2005, № 7, с. 64-68.
104. Анишина В.И. Влияние решений Европейского суда по правам человека на российское правосудие // *Международное публичное и частное право*. 2007, № 1, с. 59-62.
 105. Анишина В.И. Правовая природа судебного правотворчества: теория и практика // *Право и государство: теория и практика*. 2006, № 5, с. 10-12.
 106. Антропов Р.А. Роль Европейского Суда в процессе рассмотрения жалоб о нарушении основных прав и свобод человека. Автореф. канд юрид наук. М., 2002, с. 18.
 107. Ассандидзе против Грузии, № 71503/01, 8.4.04, п. 202.
 108. Астахов П.А. Динамика разрешения юридических конфликтов (теоретико-правовое исследование). Дис... М. 2002, с. 82
 109. Афанасьев Д., Рожкова М. Правоположения Европейского суда по правам человека и их значимость для арбитражных судов Российской Федерации. (Начало) // *Хозяйство и право*. М., 2007, № 3, с. 45-53.
 110. Барак А. Судейское усмотрение. М., 1999, 376 с.
 111. Барщиц И.Н. Международное право и правовая система России // *Журнал российского права*. 2001, № 2, с. 62-63.
 112. Белкин А.А. Вопросы юридической силы решений Конституционного Суда Российской Федерации // *Вестник Конституционного Суда Российской Федерации*. 1997, № 3, с. 21.
 113. Беляева Н.Г., Иванов В.И. Информационное обслуживание в области права // *Советское государство и право*. 1969, № 11, с. 20-21.
 114. Белянская О.В., Пугина О.А. Условия имплементации между народно-правовых норм к российское законодательство // *Право и политика*. 2005, с. 10.
 115. Бертель Ж.Л. Общая теория права / Пер. с франц. Г.В. Чуршукова. Под общ. ред. В.Я. Даниленко. М., *Nota bene*. 2000, 575 с.
 116. Бессарабов В.Г. Европейский Суд по правам человека. М., Изд. Юрлитинформ. 2003, 248 с.
 117. Блищенко И.П., Дорна Ж. Прецеденты в международном публичном и частном праве. М., 1999.
 118. Бондарь Н.С. Конвенционная юрисдикция Европейского суда по правам человека в соотношении с компетенцией Конституционного Суда РФ. "Журнал российского права", 2006, № 6, с. 1-20.
 119. Бондарь Н.С. Конституционное правосудие как фактор модернизации российской государственности // *Журнал рос. права*. 2005, № 11, с. 17.
 120. Бошно С. В. Формы российского права: Монография. М., *Право и закон*, 2004, 319 с.
 121. Бошно С.В. Влияние судебной практики на законотворчество // *Государство и право*. 2004, № 8, с. 14.
 122. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. М., 1998.
 123. Васильев С.В. Место Практики Европейского Суда по Правам Человека в Гражданском Судопроизводстве Украины. УДК 347.9:340.114 (477), 7 с.
 124. Венская конвенция о праве международных договоров // *Международные нормы о правах человека и применение их судами Российской Федерации*. М., «Права человека», 1996.
 125. Вильдхабер Л. Отношения между Европейским Судом по правам человека и национальными судебными органами // *Сравнительное конституционное обозрение*. 2007, № 1 (58), с. 87-89.
 126. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском Суде по правам человека // *Государство и право* 2001, № 12, с. 6-8.
 127. Вильдхабер Л. Роль и значение прецедентов в деятельности Европейского суда по правам человека // *Право и политика*. 2001, № 8.
 128. Витрук Н. Обязательства России как государства - участника Конвенции о защите прав человека и основных свобод // *Конституционное Право Восточноевропейское Обозрение*. 2003, № 1, с. 149-152.
 129. Володин А. Формы интерпретационной деятельности европейского суда по правам человека и ее значение для России. ЧОУ ВПО «Омская юридическая академия». 05/03/2014.
 130. Вошленко Н.Н. Официальное толкование норм права. М., 1976, 119 с.
 131. Всеобщая Декларация прав человека, принята 10.12.1948 г. Генеральной Ассамблеей ООН // *Российская газета*. 05.04.1995.
 132. Гаввердовский А. С. Имплементация норм международного права., Киев, Вища школа, 1980, 320 с.
 133. Гаврилов В.В. Международный механизм контроля за имплементацией универсальных актов о правах человека // *Московский журнал международного права*. 1995, № 4, с. 24.
 134. Гаджиев Г.А. Феномен судебного прецедента в России // *Судебная практика как источник права*. М., Юрист, 2000, 100 с.
 135. Гаджиев Х. Толкование норм Конституции и закона Конституционными судами. Баку, Озан, 2002, 168 с.
 136. Гарлицкий Л. Сотрудничество и конфликт: несколько наблюдений из практики взаимодействия Европейского суда по правам человека и национальных органов правосудия // *Имплементация решений Европейского суда по правам человека в практике конституционных судов стран*

- Европы. Сборник докладов//М., Институт права и публичной политики. 2006. № 1, с. 9 - 26.
137. Гафуров И.Н. Применение общепризнанных принципов и норм международного права и международных договоров российскими судами // Материалы научной сессии. Волгоград; Изд-во Вол ГУ, 2004. Право. Вып. 3, с. 34-38.
138. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и политика. М., 1998. с. 29.
139. Горшкова С.А. Стандарты Совета Европы по правам человека и российское законодательство. М., 2001.
140. Гусейнов Т.И. Осуществление международно-правовых норм в области гражданских и политических прав и свобод человека в Азербайджанской Республике: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань, 2000, 201 с.
141. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. М., 1996.
142. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002. СПб., Издательство «Юридический центр Пресс», 2004, 1072 с.
143. Декларация Комитета Министров от 12 мая 2004 г. «Обеспечение эффективности применения Европейской Конвенции по правам человека на национальном и европейском уровне».
144. Де Сальвиа М. Европейская конвенция по правам человека. СПб. Издательство Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2004, 469 с.
145. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. СПб., Издательство «Юридический центр Пресс», 2004, 1072 с.
146. Европейские правовые стандарты в постановлениях Конституционного Суда Российской Федерации//Отв. ред. Ю.Ю. Берестнев. М., Юр. литература, 2003, 768 с.
147. Европейский суд по правам человека. Избранные решения. В 2 т. Т. 1. М., 2000.
148. Европейский Суд по правам человека и Российская Федерация. Постановления и решения, вынесенные до 1 марта 2004 года. Отв. ред. Ю.Н. Берестнев. М., Норма, 2005, 356 с.
149. Европейское Международное Право. Отв. ред. Ю.М. Колосов., Э.С. Кривчикова., П.В. Саваськов. Изд-во Международные Отноше-
- ния. М., 2009, 408 с.
150. Ежегодный отчет за 2003 г. Большая Палата Европейского Суда по правам человека, январь 2004 г., пп. 3 и 6.
151. Емельянова Н.Н. Европейский Союз, вооруженные силы и международное право: Монография / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. М.Н. Копылова. М., Издательский Дом Юрис Пруденс, 2010, 185 с.
152. Ершов В.В. Место и роль суда в правовом государстве // Правоведение. 1991, № 5, с. 15-22.
153. Ершов В.В. Статус суда в правовом государстве. М., 1992.
154. Завадская Л.И. Реализация судебных решений. М., Наука, 1992, 287 с.
155. Закатнова А. Валерий Зорькин. У закона нет выходных // Российская газета. 2005. 12 декабря.
156. Заключительная декларация конференции министров юстиции государств - членов Совета Европы по случаю пятидесятилетия Конвенции, Рим, 3-4 ноября 2000 года.
157. Закон: создание и толкование. Под ред. А.С. Пиголкина. М., 1998.
158. Закон Украины от 23 февраля 2006 года № 3477-IV «Об исполнении решений и применении практики Европейского Суда по правам человека».
159. Зиве С.Л. Источники права. М., 1981.
160. Зорькин В. У закона нет выходных//Российская газета. 2005., 12 декабря. с. 4.
161. Иатридис против Греции (Iatridis v Greece), № 31107/96, 19.10.00, (2000) 30 EHRR 97.
162. Интервью с Б.Н. Топорным, д.ю.н., профессором, членом Президиума РАН, директором ИПИ РАН /7 Законодательство, 2003, № 6, с. 8-9
163. Ноффе О.С. Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. М., 1961.
164. Канкина С.Ю. Право Европейского Союза. Учебник для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М., Издательство Юрайт, ИД Юрайт, 2010, 1119 с.
165. Карташкин В.А. Права Человека: Международная защита в условиях глобализации. М., Норма, 2009, 288 с.
166. Керимов Д.А. Философские проблемы права. М., 1972.
167. Конвенция о защите прав человека и основных свобод, заключена в г.Риме 4 ноября 1950 года. // Собрание законодательства РФ, от 18 мая 1998 года, № 20.
168. Конституции зарубежных государств: Учеб. пособие. М., БЕК, 1996.
169. Конституционные права и свободы человека и гражданина в Российской Федерации. Учебник для вузов/Под ред. д.ю.н., проф.

- О.И.Тиунова. М., Норма. 2005, 608 с.
170. Конституция и закон: стабильность и динамизм. Сер. «Конфликт закона и общества». М., 1998.
 171. Конституция Австрийской Республики. Федеральный конституционный закон от 10 ноября 1920 года Статья 9. Конституции государств Европейского Союза. М., 1999, с. 13.
 172. Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года. Статья 10. Конституции государств Европейского Союза. М., 1999, с. 424.
 173. Конституция Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 года. Статья 25. Конституции государств Европейского Союза М., 1999, с. 522.
 174. Конституция Итальянской Республики / Пер. с итал. Л.П.Гринберга // Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А.Окунькова. М., Издательская группа ИНФРА-М—НОРМА, 1997, 816 с.
 175. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. М., 1993.
 176. Контроль за исполнением решений Европейского Суда. Лобов Михаил. Советник по правовым вопросам Отдела исполнения решений Европейского Суда Генерального Департамента по правам человека Совета Европы.
 177. Кросс Р. Прецедент в английском праве. М., 1985.
 178. Курышев Е.Ю. Рецепция в российском праве Дисс.. канд. юрид. наук. Саратов, 2005, с. 109.
 179. Лайонз и другие против Соединенного Королевства (Lyonns and others v UK), № 15227/03, dec. 8.7.03.
 180. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права. М., 1974.
 181. Лич Ф. Практика и процедура Европейского Суда: решение по существу и его исполнение. Вынесение решения по существу. Обращение в Европейский Суд по правам человека. Москва 2006.
 182. Лобов М. Прямое действие постановлений Европейского Суда по правам человека во внутреннем праве: сравнительный обзор.
 183. Лобов М. Решения Европейского Суда по правам человека: правовые последствия для государств членов Совета Европы. Стандарты Совета Европы в области прав человека применительно к положениям Конституции Российской Федерации: Избранные права. М. Институт права и публичной политики, 2002, с. 24.
 184. Лобов М. Прямое действие постановлений Европейского Суда по правам человека во внутреннем праве: сравнительный обзор // Сравнительное конституционное обозрение. 2006. № 1, с. 90.
 185. Лундеваль против Швеции (Lundevall v Sweden), № 38629/97, 12.11.02, п. 44.
 186. Лукашук И.И., Лукашук О.И. Толкование норм международного права. М., 2002, с. 15-16.
 187. Лукашук И.И. Механизм международно-правового регулирования. Киев, 1980.
 188. Лукашук И.И. Нормы международного права в правовой системе России. М., 1997, с. 39-40.
 189. Лукьянова Е.Г. Основные тенденции развития российского права в условиях глобализации // Государство и право. 2004, № 7, с. 88.
 190. Лукьянцев Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. М., «Звенья», 2000, 280 с.
 191. Мадьярова А. В. Разъяснения Верховного Суда Российской Федерации в механизме уголовно-правового регулирования. СПб., Юридический центр Пресс, 2002, 339 с.
 192. Макили-Алиев К. Влияние международного права прав человека на национальные отрасли конституционного права. Кишинев, Академия Наук Молдовы, 2012, 564 с.
 193. Марченко М.Н. Источники права: Учебное пособие. М., Проспект, 2006, 759 с.
 194. Марченко М.Н. Источники российского права: вопросы теории и истории: Учебное пособие / Отв.ред. М.Н.Марченко. М., Норма, 2005, 624 с.
 195. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права. М., 2001, с. 692.
 196. Международные акты о правах человека. Сборник документов. М., Изд-во Норма, 2000, с. 30-43.
 197. Международное Право. Научный журнал. 1 (41). 2010. Издательский дом Юрис Пруденс.
 198. Международное Право. Научный журнал. 2 (42). 2010. Издательский дом Юрис Пруденс.
 199. Международное Право. Научный журнал. 3 (43). 2010. Издательский дом Юрис Пруденс.
 200. Международное Право. Научный журнал. 4 (44). 2010. Издательский дом Юрис Пруденс.
 201. Международное Право. Общая часть. Учебник. Отв. Ред. Р.М.Валеев, Г.Н.Курдюков. М., Статут, 2011, 543 с.
 202. Международное право. Практикум: учебное пособие / Под ред. А.Н. Вылегжанина, А.Я. Капустина, М.Н.Копылова. М., Издательский дом Юрис Пруденс, 2011, 415 с.
 203. Международное право: Учебник для вузов/Отв. ред. д.ю.н., проф.

- Г.В. Игнатенко и д.ю.н., проф. О.И.Тиунов. М., Норма, 2006.
204. Молодкин Н.Е. Функции судебных актов в правовом регулировании: Автореферат диссертации канд. юрид. наук. М., 2005, с. 45.
205. Мурашова Е.Н. Восприятие решений Европейского Суда по правам человека национальными правовыми системами и их реализация в деятельности органов власти национального государства // Журнал российского права. 2005, № 3, с. 144-151.
206. Муратова Н.Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве. Дисс. д. ю. н. с. 420.
207. Мюллер В.К. Новый англо-русский словарь: Ок. 200 000 слов и словосочетаний. Текст. / В.К.Мюллер. 12-е изд. Стереотип. М., Рус. яз. Медиа, 2005, 945 с.
208. Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. М., 1982.
209. Мюллерсон Р.А. Права человека (Идеи, нормы, реальность). М., 1991.
210. Надзор за исполнением решений Европейского Суда по правам человека // Европейский Суд по правам человека и защита свободы слова в России. М., 2002.
211. Обращение в Европейский Суд по правам человека. Учебное пособие. Под общ. ред. Ф. Лича. Москва, МОО ПЦ «Мемориал», 2006, 400 с.
212. Общая теория государства и права Академический курс в 2-х томах. Под ред. проф. М.Н.Марченко. Т 2. М., 1998, 640 с.
213. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка 80000 слов и фразеологических выражений / Российская АН. М., 1995, 928 с.
214. Омаркадиева М.Х. Международно-правовые аспекты реализации права граждан на судебную защиту / «Черные дыры» в Российском законодательстве. 2007, № 4, с. 170.
215. Отчет Европейского Суда по правам человека за 2005 год.
216. Панахов Р.М. Защита прав человека в Конституционном Суде Азербайджанской Республики. Международная научно-практическая конференция посвященная 60-летию Европейской Конвенции о защите Прав Человека и основных свобод. Кемерово, 02.11.2010, Материалы докладов и выступлений. Отв.Ред. Ю.В.Самович. Кемерово, Кузбассвузиздат, 2011, 383 с.
217. Панюшкина О.В. Взаимное признание и исполнение приговоров государствами Евросоюза в Европейском и национальном праве: монография / О.В.Панюшкина. Воронеж, Издательство Воронежского Государственного Университета, 2011, 252 с.
218. Перевод речи Р. Бернхардта в журнале «Государство и право». 1999, N 7, с. 57.
219. Перетерский И.С. Толкование международных договоров. М., 1959, 172 с.
220. Постановление ЕСПЧ по делу «Винтерверп против Нидерландов» от 24 октября 1979, // Европейский Суд по правам человека. Избранные решения. В 2-х т. Т. 1/Пред ред. Коллегии. д.ю.н., проф. В.А.Туманов. М., НОРМА, 2000.
221. Перчаткина С.А. Реализация решений Европейского Суда по правам человека органами судебного конституционного контроля: сравнительно-правовое исследование: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2011, 30 с.
222. Постановление Европейского Суда по правам человека от 29 июля 1998 года «Омар против Франции» [Omar v France] (жалоба № 24767/94)
223. Постановление Европейского Суда по правам человека от 17 января 1970 года «Делкур против Бельгии» [Delcourt v Belgium] (жалоба № 2689/65).
224. Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 января 2001 года «Шарман против Соединенного Королевства» [Charman v United Kingdom] (№ 27238/95).
225. Постановление Европейского Суда по правам человека от 30 октября 1991 «Борже против Бельгии» [Borger v Belgium] (жалоба № 12005/86).
226. Постановление Европейского суда по правам человека от 7 декабря 1976 года «Хендисайд против Соединенного Королевства» [Handyside v United Kingdom] (жалоба № 5493/72).
227. Постановление Европейского суда по правам человека от 20 мая 1998 года «Готрен и другие против Франции» [Gautrin and others v. France] (жалоба № 25405/94).
228. Постановление Европейского суда по правам человека от 24 февраля 1994 года «Касато Кока против Испании» [Casado Coca v Spain] (жалоба № 15450/89).
229. Постановление Европейского суда по правам человека от 20 мая 1998 года «Шюппер против Швейцарии» [Schopper v Switzerland] (жалоба № 25405/94).
230. Постановление Европейского Суда по правам человека от 29 апреля 2002 года «Притти против Соединенного Королевства» [Pritti v the United Kingdom] (жалоба № 2346/02).
231. Постановление Европейского Суда по правам человека от 7 июля 1989 года «Серинг против Соединенного Королевства» [Soering v the United kingdom] (жалоба № 14038/88).

232. Постановление Европейского Суда по правам человека от 21 февраля 1975 года «Голдер против Соединенного Королевства» [Golder v the United Kingdom] (жалоба №4451/70).
233. Постановление Европейского Суда по правам человека от 25 марта 1983 года «Силвер и др. против Соединенного Королевства» [Silver and others v the United Kingdom] (жалоба № 5947/72).
234. Постановление Европейского Суда по правам человека от 3 июня 2003 года «Котлет против Румынии» [Cotlet v Romania] (жалоба № 38565/97).
235. Постановление Европейского Суда по правам человека от 31 октября 1995 года « [Paramichalopoulos and Others v Greece] (жалоба № 14556/89).
236. Постановление Европейского Суда по правам человека от 29 июня 2007 года «Фолгеро и другие против Норвегии» [Folgero and others v Norway] (жалоба № 15472/02).
237. Постановление Европейского Суда по правам человека от 5 октября 2006 года «Болат против России» [Bolat v Russia] (жалоба № 14139/03).
238. Постановление Европейского Суда по правам человека от 26 сентября 1997 года «Мехеми против Франции» [Mehemi v France] (жалоба № 25017/94).
239. Постановление Европейского Суда по правам человека от 21 декабря 2006 года «Бартик против России» [Bartik v Russia] (жалоба № 55565/00).
240. Постановление Европейского Суда по правам человека от 2 мая 2000 года «Бергене Тиденде и другие против Норвегии» [Bergens Tidende and Others v. Norway], (жалоба 26132/95).
241. Постановление Европейского Суда по правам человека от 20 декабря 2011 года «Йох-Экале Мванье против Бельгии» [Yoh-Ekale Mwanje v. Belgium] (Жалоба N 10486/10).
242. Постановление Европейского Суда по правам человека от 18 декабря 1987 года «Ф против Швейцарии» [F. v. Switzerland] (жалоба №11329/85).
243. Постановление Европейского Суда по правам человека от 6 марта 2001 года «Горгуз против Греции» [Dougoz v. Greece]. (жалоба №40907/98).
244. Постановление Европейского Суда по правам человека от 19 апреля 2001 года «Пеерс против Греции» [Peers v. Greece]. (жалоба № 28524/95).
245. Пизано против Италии (Pisano v Italy), № 36732/97, 24.10.02. (2002) 34 EHRR 27, пп.26_9.
246. Постановление Федерального Конституционного суда ФРГ от 14.10.2004, № 2 BvR 1481/04, BV. Перевод на русском языке опубликован в бюллетене Конституционного суда РФ «Зарубежная практика конституционного контроля». Выпуск номер 86, 2004, с. 23.
247. Права человека. Основные международные документы. М., 1990.
248. Права человека: постоянная задача Совета Европы. М., 1996.
249. Права человека: учебник для вузов/Отв. ред. чл.-корр. РАН, д.ю.н. Е.А. Лукашева. М., Издательство НОРМА, 2003, 573 с.
250. Право и права человека в условиях глобализации (материалы науч. конфор.)/Рос. акад. наук, Институт государства и права/ Отв. ред. Е.А.Лукашева, Н.В.Колокола, М., 2006.
251. Правовые акты: Учебно-практическое и справочное пособие // Тихомиров Ю.А., Котелевская И.В. М., 1999.
252. Правовые системы мира/под ред. А.Ф.Черданцева. Екатеринбург, 1995.
253. Пресс релиз Верховного Суда Норвегии после решения Европейского Суда по делу Bergens Tidende v Norway: Committee of Ministers Resolution ResDH(2002)69, 11.7.02.
254. Пресс релиз Европейского Суда от 31 августа 2004 г. «Дела по реке Буг отложены».
255. Протасов В.И. Теория Права и Государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы. Учебник для вузов. М.:Новый Юрист, 1999, 240 с.
256. Путеводитель по прецедентной практике Европейского Суда по правам человека за 2002 год/Науч. ред. сост. Берестнев Ю.Ю., Виноградов М.В.; пер. с англ. - Власихин В.А.] - М.: Моск. клуб юристов, 2004.
257. Рабцевич О.И. Право на справедливое судебное разбирательство. Международное и внутригосударственное правовое регулирование. М., Лекс-Книга, 2005, 318 с.
258. Радько Т.Н. Теория государства и права Учебник для вузов. М, 2004, 735 с.
259. Рагимов И.М. Преступность и наказание. Москва, Олма Медиа Групп. 2012. 304 с.
260. Регламент Европейского суда по правам человека от 4 ноября 1998 г. "Правила процедуры суда". Правило 77.
261. Регламент Европейского Суда по правам человека. Англ. текст: Rules of Court. With the amendments of 29 May 2006. Strasbourg.
262. Регламент Европейского Суда по правам человека. Франц. текст: Reglement de la Cour. Avec les amendments de 29 Mai 2006. Strasbourg.
263. Резолюция Res(2004)3 Комитета Министров о решениях, обнаруживающих основополагающую системную проблему, 12

мая 2004 г.

264. Рекомендация Rec (2004) 6 Комитета Министров государствам участникам об усилении внутренних средств защиты от 12 мая 2004 г.
265. Рекомендации Комитета министров (2000) 2 от 19 января 2000 г., п. П.
266. Решение по делу Калоджеро Диана против Италии от 15 ноября 1996 г., 15, Reports 1996*V, с. 1775*76, §§ 29*33.
267. Решения Европейского Суда по правам человека в системе источников российского права. Метлова И.С. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2007, 24 с.
268. Рожкова М.А., Афанасьев Д.В. Новые правила обращения в Европейский Суд по правам человека: текст Регламента, новеллы, комментарии. М., «Статут», 2004, 256 с.
269. Российский ежегодник международного права. Российская Ассоциация Международного Права. Россия-Нева. Санкт-Петербург. 2011. 342 с.
270. Российский ежегодник международного права. Российская Ассоциация Международного Права. Россия-Нева. Санкт-Петербург. 2006. 350 с.
271. Российский ежегодник международного права. Российская Ассоциация Международного Права. Россия-Нев. Санкт-Петербург. 2001. 207 с.
272. Саидов Л.Х. Введение в основные правовые системы современности. УзССР, 1988.
273. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение и юридическая география мира. М., 1993.
274. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение. М.: Норма. 2006.
275. Самедов М.Н. Имплементация международно-правовых норм в пределах юрисдикции государства. Баку, Изд. Елм ве хаят. 2002, 156 с.
276. Самхарадзе Д.Г. Источники современного международного права // Международное публичное и частное право. 2006, с. 17.
277. Сборник избранных резолюций Комитета министров по контролю за исполнением решений ЕСПЧ.
278. Сельджук и Аскер против Турции (Selçuk and Asker v Turkey), №№ 23184/94 и 23185/94, 24.4.98, (1998) 26 EHRR 477, п. 125.
279. Скоццари и Джунта против Италии (Scozzari and Giunta v Italy). №№ 39221/98 и 41963/98. 13.7.00, (2002) 35 EHRR 12.
280. Смит и Грэди против Соединенного Королевства (Smith and Grady v UK), №№ 33985/96 и 33986/96, 27.9.99, (2000) 29 EHRR 493; см. особенно п. 140_3.
281. Спектор Е.И. Судебный прецедент как источник права // Журнал российского права. 2003, № 5, с. 95.
282. Судебная практика как источник права. Сборник статей. Б.Н.Топорнин, Э.Серверэп и др. М., Юрист, 2000, 158 с.
283. Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / Под ред. М.Р.Воскобитовой. М., Издательство «Анахарсис», 2005, 528 с.
284. Тарасова В.В. Акты судебного толкования правовых норм. г. Саратов, 2002. с. 10.
285. Теоретико-правовые основы исполнения решений Европейского суда по правам человека. Абдрашитова В.З. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2008, 20 с.
286. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н.И.Магузова и А.В.Малько. М., 1997.
287. Теория государства и права. Учебник /под ред. В.К.Бабаева. М., Юрист, 1999.
288. Теория государства и права. Учебник для вузов. Под ред. В.М. Корельского и В.Д.Перевалова. М., 1998.
289. Теория государства и права/Отв. ред. А.М.Королев, Л.С.Явич. Л., 1982.
290. Теория государства и права: Курс лекций / под ред. М.Н.Марченко. М., 1997.
291. Теория права и государства/под ред. проф. Г.Н.Манова. М., 1995.
292. Теория государства и права. Под ред. Кикотя В.Я., Лазарева В.В. М., Инфра-М., 2008, 624 с.
293. Теория права и государства. Учебник / под ред. проф. В.В. Лазарева. М., 2001.
294. Тунов О.И. Решения Конституционного суда РФ и международное право//Российская юстиция. 2001, № 10, с. 17-23.
295. Толстых В.Л. ЕС. Конституция и международный договор //Российский юридический журнал. 2004, № 2, с. 49-55.
296. Туманов В.А. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. М., Издательство НОРМА, 2001, 304 с.
297. Устав Совета Европы// Собрание законодательства Российской Федерации. 1997, №12. Ст. 1390.
298. Ухина С. В. Локальное нормотворчество Автореферат дисс. к ю.н. г. Волгоград, 2006. с. 3.
299. Хлестов О.Н. Организация Объединенных Наций: ее перспективы // Российский ежегодник международного права. 2004, СПб., 2005, с. 11.
300. Цымбаренко И.Б. Международно-правовые основы судебной защиты прав и свобод личности // Государство и право. 2004, № 2, с. 55-57.

301. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора: учебное пособие для вузов. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2003, 381 с.
302. Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. М., 1993, 295 с.
303. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Т. 1. Современные теоретические проблемы. М., 1999, 336 с.
304. Чернышова О.С. Реализация конституционного права личности на судебную защиту в Европейском Суде по правам человека Дисс ... канд. юрид. наук. М., 2005, с. 16.
305. Шафиев К. Права человека: Международные стандарты и законодательство азербайджанской Республики. Баку, Ширваннешр. 2003, 232 с.
306. Шафиев К. Право на частную жизнь. Баку, Ширваннешр. 2010, 208 с.
307. Шмауцер против Австрии (Schmautzer v Austria). № 15523/89. Series A, № 328_A, 23.10.95, (1996) 21 EHRR 511, pp. 42_4.
308. Энтин М.Л. Международные гарантии прав человека: опыт Совета Европы. М., МНИМП, 1997, 296 с.
309. Яковлев В.Ф. О повышении роли арбитражных судов в сферах правопорядка и экономики//Хозяйство и право. 2000, № 6, с. 7.
310. Adeleye. G. Gabriel, Kofi Acquah-Dadzie et al. World Dictionary of Foreign Expressions: a Resource for Readers and Writers. Hardcover, Bolchazy-Carducci Publishers, 1999, 411 p.
311. Akdivar v. Turkey, решение (по статье 50) от 01.04.1998 г., п. 47.
312. Alisievič E.S. Protection of the right to a favorable environment in practice of the European court of human rights. International Law. 4 (40). 2009, 411 p.
313. Arold, Nina-Louisa. The legal culture of the European Court of Human Rights / Martinus Nijhoff Publishers 2007. 211 p.
314. AS(2000)CR 31. oral answer to the written questions of Mr Solonari(Moldova)and Mr Demetriou and Mr Christodoulides (Cyprus).
315. Assanidze v Georgia, № 71503/01, 8.4.04, п. 202.
316. Assenov v Bulgaria: Committee of Ministers Resolution ResDH (2000)109, 2.10.00.
317. Barbera, Messegué, Jabardo v. Spain. решение (по статье 50) от 13 июня 1994 г., Резолюция DH(94)84 от 16 ноября 1994 г.
318. Beaumartin v France: Committee of Ministers Resolution DH(95)254, 20.11.95.
319. Berger V. Jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme., 2000. 643 p.
320. Bernhardt R. Thoughts on the Interpretation of Human Rights Treaties II Protecting Human Rights Berlin, 1990.
321. Bieber R., Epiney A., Haag M. Die Europäische Union. Europarecht und Politick. Basel, 10 Auflage. Nomoslehrbuch. 2013, 692 p.
322. Borgers v. Belgium. 39/1990/230/296, Judgment, Strasbourg, 30 October 1991.
323. Burgenthal T., Shelton D., Steüart P. International Human Rights in a nut shell. 4th Edition. West. A Thomas Reuters Business. 2009, 553 p.
324. Business Law: legal, e-commerce, ethical, and international environments. Henry R. Cheeseman. 2004.
325. Cameron Iain. National Security and the European Convention on Human Rights. KluwerLaw International. The Hague-London-Boston. 2000.
326. Cardoi v France. Judgment, 19 March 1991, Series A 200, Par. 36; Cmieleh v Spain. Judgment, 23 April 1992, Series A 236, Par. 27.
327. Case Law: Precedent, Stare Decisis, Case Citation, Board of Inland Revenue V Haddock, West American Digest System. General Books LLC. 2010.
328. Case of Ireland v. the United Kingdom. (Application no. 5310/71). Judgment. Strasbourg. 18 January 1978.
329. Case of K. and T. v. Finland. (Application no. 25702/94). Judgment. Strasbourg. 12 July 2001.
330. Case of Loizidou v Turkey: Background to the Case and Summary.
331. Case of Refah Partisi (The Welfare Party) and others v. Turkey (Applications nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 and 41344/98) ECHR GRAND CHAMBER; 13 February 2003.
332. Case of Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis V. Greece: (22/1993/417/496); Judgment; Strasbourg, 9 December 1994.,
333. Cassese A., Acquaviva G., Fan M., Whiting A. International Criminal Law: Cases and Commentary. Oxford university Press. New York, 2011, 592 p.
334. CEDH- mise en oeuvre et controle. Garantir l'efficacite de la Convention europeenne des Droits de l'Homme. Recueil de textes. Direction generale des droits de l'homme. Conseil de l'Europe. 2004.
335. Committee of Ministers. Interim Resolution DH (2001) 106 Violations of Freedom of expression in Turkey: Individual Measures Adopted on 23 July 2001 (760th Meeting of the Ministers' Deputies).
336. Convention de sauvegarde des Droits de l'Homme et des Libertes fondamentales telle qu'amendee par le Protocole no. 11. Strasbourg. 2003.
337. Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS.
338. D v UK: Committee of Ministers Resolution DH(98)10, 18.2.98.
339. De Becker v Belgium, Judgment, 27 March 1962, Series A 4.

340. Dickson B. Introduction to French Law. Glasgow, 1994.
341. Donnelly J. International Human Rights. Westview Press. University of Denver, 2007, 250 p.
342. Donnelly J. Universal Human Rights in Theory and Practice. 3rd Edition. New York, 2013, Cornell University Press. Ithaca and London, 290 p.
343. Drzemczewski A. European Human Rights Convention in Domestic Law. Oxford, 1985, p. 33-35.
344. Duxbury N. The Nature and Authority of Precedent. Cambridge University Press, 2008, 189 p.
345. Egli Patricia. The Reform of the Control Mechanism established by the European Convention of Human Rights// Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Heidelberg Journal of International Law. 2004, №64/3.
346. Emilie M. Hafner-Burton. Making human rights a reality. Princeton, Princeton university press. 2013, 277 p.
347. European civil liberties and the European Convention on Human Rights. A comparative study/ edited by C.A. Gearty. Martinus Nishoff Publishers. The Hague/Boston/London, 1997.
348. European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol no. 11. Strasbourg, 2003.
349. European Court of Human Rights. Case of Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis V. Greece: (22/1993/417/496); Judgment: Strasbourg, 9 December 1994.
350. Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. Committee of Ministers to examine implementation of human rights judgments.
351. Execution des arrêts de la Cour Européenne des Droits de l'Homme//<http://assembly.coe.int/Main.asp?lmk=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/tAOO/FRES1226.htm>.
352. Ewing K. The Human Rights Act and Parliamentary Democracy II Modern Law Review. 1999. Vol. 62. No 1. p. 84.
353. Feldman D. The Human Rights Act 1998 and Constitutional Principles II Legal Studies. 1999. Vol. 19. No 2. p. 167.
354. Fitzmaurice M., Merkouris P. The Interpretation and Application of the European Convention of Human Rights: Legal and Practical Implications. Martinus Nijhoff Publishers. 2012, 291 p.
355. Follesdal A., Peters B., Ulfstein G. Constituting Europe. The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context. Studies on Human Rights Conventions. Cambridge University Press, 2013, 369 p.
356. Garantir l'efficacité de la Convention européenne des Droits de l'Homme. CEDH- mise en oeuvre et contrôle. Recueil de textes. Direction générale des droits de l'homme. Conseil de l'Europe. 2004.
357. Gearty C. Principles of human rights adjudication. New York. Oxford University Press, 2004, 230 p.
358. Gibney M. International Human Rights Law. Returning to Universal Principles. Lanham, Rowman & Littlefield publishers, INC. 2008, 150 p.
359. Graham L., Epps V. International Law. Examples and explanations. Wolters Kluwer. Law and business. 2011, 425 p.
360. Guaranteeing the effectiveness of the European Convention on Human Rights. Collected texts. Applying and supervising the ECtHR. Directorate General of Human Rights Council of Europe 2004, p. 80-82.
361. Hakkar v. France, Резолюция ДН(2001)4 от 14 февраля 2001 г.
362. Hammer M. Leonard. A Foucauldian approach to International Law. Descriptive Thoughts for Normative issues. Padstow, Cornwall, Ashgate, 2007, p. 97.
363. Harris D.J. Cases and materials on International Law. 4th edition. London, Sweet and Maxwell, 1991, 1040 p.
364. Harris D.J., O'Boyle M. and Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights, London/Dublin/Edinburgh, 1995.
365. Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of The European Convention on Human Rights. 2nd edition. Oxford, Oxford University Press, 2009, 902 p.
366. Heifer L., Slaughter A.-M. Toward a Theory of Effective Supranational Adjudication II Yale Law Journal. Vol. 107. 1997. No. 2. P. 273, 323-326.
367. Helen M.S. Human rights for the 21st century. California, Stanford University Press. 2009, 260 p.
368. Helsinska Fundacja praw czlowiecka. Europa Praw Czlowiecka. Исполнение судебных решений в Российской Федерации.
369. High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights. Brighton Declaration. 2012. European Court of Human Rights.
370. High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights Interlaken Declaration 19 February 2010.
371. Hornsby v. Greece. (Application no. 18357/91). Judgement. Strasbourg, 19.03.1997.
372. Hukuk Biliminin Güncel Sorunları. III Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı. Cilt 1 (Kamu Hukuku), 4-6 Mayıs 2012, Samsun, Türkiye. Adalet yayınevi, 895 s.
373. Hukuk Biliminin Güncel Sorunları. III Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı. Cilt 2 (Özel Hukuk), 4-6 Mayıs 2012, Samsun, Türkiye. Adalet

- yayınevi. 610 s.
374. Human Rights Review. Vol. 1, Issue: 1, Year 1, 2011. Oğuztürk Kalkan Burcu. Human Dignity Principle and the Protection Guarantee of the Principle in EU Law System. 201 p.
375. Iatridis v Greece, № 31107/96. 19.10.00. (2000) 30 EHRR 97.
376. International law decisions in national courts. Edited by Th. ML Franck & Gregory H. Fox. Transnational Publishers, Inc. Irvington-on-Hudson, New York. 1996.
377. İriye Akira., Goedde Petra., Hitchcock I. William. The Human Rights Revolution An International History. Oxford, Oxford University Press. 2012. 354 p.
378. Jacobs and White. European Convention on Human Rights. 3rd Edition. Clare Ovey and Robin C.A. White. New York, Oxford University press. 2002. 506 p.
379. Jacobs F.G., Roberts S. (eds.) The Effect of Treaties in Domestic Law. 1987.
380. Jersild v Denmark: Committee of Ministers Resolution DH (95)212. 11.9.95
381. Keller Helen. Reception of the European Convention for the protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in Poland and Switzerland//Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Heidelberg Journal of International Law. 2005, № 65.
382. Kumm M. Towards a Constitutional Theory of the Relationship between National and International Law II International Law. Part I and II. National Courts and the Arguments from Democracy, p. 1-2
383. Lauren Paul Gordan. The Evolution of International Human Rights. Vision Seen. 3rd Edition. Philadelphia. 2011. University of Pennsylvania Press. 415 p.
384. Lauterpacht H. The Function of Law in the International Community. The Lawbook Exchange, Ltd., 2000, 470 p.
385. Law and Justice. Review. Vol. 1, Issue 3, Year 2, 2011. Social Rights Enforcement: Is it possible to take poverty through The Lens of International Human Rights Law. 224 p.
386. Letsas G.A. Theory of interpretation of the European Convention on Human Rights. Oxford University Press. 2007.
387. List of cases selected for publication in Reports of Judgments and Decisions 2014. European Court of Human Rights.
388. Loizidou v. Turkey, решение от 18 декабря 1996 г., п. 56-57.
389. Martin J. Paul. Twenty-four Human Rights Documents. Center for the Study of Human Rights. Columbia University. 1992. 198 p.
390. Marijnissen v Netherlands: Committee of Ministers Resolution DH(85)004, 25.2.85.
391. Merrills J. G. The Development of International Law by the European Court of Human Rights Melland Schill monographs in international

- law. Manchester University Press. 1995. 265 p.
392. Merten D. Sources of Law in the Federal Republic of Germany // Sources of Law. Comparative empirical study. A Kat. Kiado: Budapest, 1982.
393. Moeckli D., Shan S., Sivakumaran S. International Human Rights Law. Oxford University Press. New York 2010, 654 p.
394. Montgomery J. Human Rights and Human Dignity. Dallas. 1986, p. 36-37.
395. Murphy D. Sean. Principles of International Law. Concise Hornbook Series. Thomson West. 2006. 506 p.
396. Oberschilik v. Austria, решение от 23 мая 1991 г., Резолюция DH(93)60 от 14 декабря 1993 г.
397. Open Door and Dublin Well Woman v Ireland: Committee of Ministers Resolution DH(96)368, 25.6.96.
398. Ospina V. Eduardo., Bodeau P. Livinec. The Law & Practice of International Courts and Tribunals. Martinus Nijhoff Publishers. Boston, 2014. 332 p.
399. Özgür Heval Çınar. Conscientious objection to military service in International Human Rights Law. Palgrave Macmillan. New York, 2013, 275 p.
400. Papamichalopoulos and others v Greece, Judgment, 24 June 1993, Series A;
401. Pauwels v Belgium: Committee of Ministers Interim Resolution DH (96) 676, 15.11.96.
402. Pazarci Hüseyin. Uluslararası Hukuk. Gözden Geçirilmiş 9. Bası. Ankara, Turhan Kitab evi, 2010, 707 s.
403. Peter F. Krug. Internalizing European Court of Human Rights Interpretations: Russia's Courts of General Jurisdiction and New Directions in Civil Defamation Law. Bepress Legal Series. 2006. 1175 p.
404. Peshperova I. Ju. Actual Issues of Influence of the Decisions of the European Human Rights Court upon the Modern Russian Legislation. Russian Year-book of International Law. 2013, Russian Association of international Law, Russia-neva, 2014, S. Petersburg. 420 p.
405. Pieter van Dijk, Godefridus J. H. Hoof, G. J. H. Van Hoof. Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. The Hague. Martinus Nijhoff Publishers. 1998.
406. Piersack v. Belgium, решения от 1 октября 1982 г и 26 октября 1984 г., Резолюция DH(85)12 от 31 мая 1985 г.
407. Polakiewicz J. and Jacob-Foltzer V. The European human rights Convention in domestic law: the impact of Strasbourg case law in States where direct effect is given to the Convention// Human rights law

journal. 1991, vol. 12 № 3, p. 65.

408. Potchuev A.M. Contemporary International Legal Approaches to the Determination of the Efficacy of the Domestic Judicial Systems. Russian Year-book of International Law. 2010, Russian Association of international Law, Russia-neva, 2011, 400 p.

409. Pradel J. Droit penal compare. Paris. 1995, 733 p.

410. Protocol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby. Strasbourg, 11.V.1994.

411. Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention. Council of Europa. Strasbourg. 13.V.2004.

412. Rec No.2(2000)2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights.

413. Recommendation Rec (2004) 6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies(adopted by the CM on 12.05.2004, at its 114th Ses).

414. Regies adoptees par le Comite des Ministres en vue de l'application de l'article 46, paragraphe 2, de la Convention europeenne des Droits de l'Homme.

415. Renucci J.F. Droit europeen des droits de l'Homme. L.G.D. J. 2001. Paris, p. 540-541.

416. Resolution interimaire ResDH(2006)1 Concernant la violation du principe de securite juridique par la procedure de controle en vue de revision (nadzor) dans des procedures civiles en Federation de Russie - mesures de caractere general adoptees et questions en suspens.

417. Rousseau D., Sudre F. (eds.) Conseil Constitutionnel et la Cour europeenne des Droits de l'Homme. Droits et liberies en Europe. Paris 1990.

418. Rules of Court. Practice Directions amended on 29 September 2014. Strasbourg, Registry of the Court. p. 38.

419. Sauer H. Die neue Schagkraft der gemeineuropaischen rundrechtsjudikatur. Zur Bmdung deutscher Genchle an die Entscheidungen des Europaischen Genchtshofs fur Menschenrechte//Zeitschrift fur auslandisches offentliches Recht und Volkcrrecht. Heidelberg Journal of International Law. 2005, № 65.

420. Saunders v UK: Committee of Ministers Interim Resolution DH(2000)27, 14.2.00.

421. Schabas A. William. An Introduction to the International Criminal Court. 2nd edition. Cambridge University Press. 2004, 481 p.

422. Schmutz v Austria, № 15523/89, Series A, № 328_A. 23.10.95, (1996) 21 EHRR 511. pp. 42_4

423. Schütze R. European Constitutional Law. Cambridge. Cambridge University Press, 2012. 537 p.

424. Schwabe v. Austria, решение от 28 августа 1992 г., Резолюция DH(94)23 от 21 марта 1994 г.

425. Scozzari and Giunta v. Italy, решение от 13 июля 2000 г., п.249

426. Scozzari and Giunta v Italy, № 39221/98 и 41963/98, 13.7.00, (2002) 35 EHRR 12.

427. Sir Rupert Cross., Harris J.W. Precedent in English Law. Clarendon law series. Clarendon Press, 1991, 260 p.

428. Selçuk and Asker v Turkey, № 23184/94 и 23185/94, 24.4.98, (1998) 26 EHRR 477, п. 125.

429. Socialist Party v. Turkey, Предварительная Резолюция DH(99)245 от 4 марта 1999 г.

430. Sudre F. Droit International et Europeen des Diots de l'Homme. P. 1997. 700 p.

431. Smith and Grady v. the United Kingdom. (Applications nos. 33985/96 and 33986/96). Judgment. Strasbourg/ 27 September 1999.

432. Soering v the United Kingdom. (Application no. 14038/88). Judgement. Strasbourg. 09.07.1989.

433. Spielmann D. The European Convention on Human Rights, the European Court of Human Rights, Human rights- a comparative study - London ; New York, Routledge-Cavendish, 2007. p. 427-464;

434. Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v.Greece, Предварительная Резолюция DH (96) 251 от 15 мая 1996 г.

435. The case of Assenov and Others v. Bulgaria. Judgement. Strasbourg. 28.10.1998. (90/1997/874/1086).

436. The case of Campbell and Cosans vs. United Kingdom. (Application no. 7511/76; 7743/76). Judgement. Strasbourg. 12.02.1982.

437. The case of Kudła v. Poland. Judgement. Strasbourg. 26.10.2000. (Application no. 30210/96).

438. The case of Stanford v. the United Kingdom. (Application no. 16757/90). Judgement. Strasbourg. 23.02.1994.

439. The Statute of the Council of Europe. 5 May 1949.

440. The Sunday Times v United Kingdom (Series A No 30), European Court of Human Rights (1979-80) 2 EHRR 245. 26 APRIL 1979.

441. Thürer D. international Human Law: Theory, practice, context. Maubeuge. Ail-pocket. Hague Academy of International Law. 2011, 500 p.

442. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. Adalet için Bilgi. Cilt 1, Yıl 2, Sayı 7. Temmuz 2011.

443. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi. Adalet için Bilgi. Cilt 1, Yıl 3. Sayı 10, Temmuz 2012.
444. *Unterpertinger v Austria*: Committee of Ministers Resolution DH (89) 002, 18.1.89.
445. Ünal Şeref. *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*. Yetkin Yayınları. Ankara, 1997, 304 s.
446. *Van Mechelen and others v Netherlands*: Committee of Ministers Resolution DH(99)124, 19.2.99.
447. Vasak K. *The Council of Europe. The international Dimensions of Human Rights*. Paris, 1982, Vol. 2, p. 673.
448. Vaughne M. *Protocol 11 and the New European Court of Human Rights*. Research paper 98/109. House of Common Library.
449. Volkov V. *Implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in the practice of the Russian federation Constitutional Court. The Draft of Law by Torshin*. Russian Yearbook of International Law. Social-Commercial Company –Russia-Neva, S.Petersburg, 2011, 342 p.
450. *Yagiz v Turkey*: Committee of Ministers Resolution DH(99)20, 18.1.99.
451. *Yearbook of the European Convention on Human Rights/Annuaire de la convention europeenne des droits de l'homme*, Volume 53 (2010). Edited by the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs/Direction générale des droits de l'Homme et des affaires juridiques.
452. Yutaka Arai. *Theory and practice of the European Convention on Human Rights / 4th ed*. Oxford: Intersentia, 2006. 1190 p.
453. Zorkin V. D. *Speech given on the occasion of the opening the judicial year, 21 January 2005 II Dialogue between judges*. European Court of Human Rights. Strasbourg, 2005. p. 125.
454. Zupancic B.M. *On the interpretation of legal precedents and of the judgments of the European Court of Human Rights II Annual of German & European law*, vol. 2-3 (2004-2005). p. 156-170.
455. www.e-qanun.az.
456. www.prezident.az.
457. www.meclis.gov.az.
458. www.cabmin.gov.az.
459. www.constcourt.gov.az.
460. www.supremecourt.gov.az.
461. www.justice.gov.az.
462. www.ombudsman.gov.az.
463. www.genprosecutor.gov.az.

464. www.mia.gov.az.
465. www.mfa.gov.az.
466. www.migration.gov.az.
467. www.avciya.az.
468. www.525.az/site/?name=xeber&news_id=27019.
469. www.xeber.azeri.net.
470. www.news.lent.az.
471. www.hafta.az/news.php?id=93467.
472. www.hafta-ichi.az/news.php?id=93467.
473. www.faktxeber.com.
474. www.azadliq.org.
475. www.az.trend.az.
476. www.legalreform.az.
477. www.news.milli.az.
478. www.hafta-ichi.az.
479. www.europapraw.org.
480. www.wikipedia.org/wiki.
481. <https://szags.ru/publication/140/>.
482. [www.ombudsman.omsk.ru/www/upch.nsf/0/.../\\$FILE/JL-27.doc](http://www.ombudsman.omsk.ru/www/upch.nsf/0/.../$FILE/JL-27.doc).
483. <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1294712>.
484. www.echr.coe.int.
485. http://fullref.ru/job_daf6e179530635f21794fb7a332f9402.html.
486. <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/202520.html>.
487. www.human-rights-convention.org.
488. www.refworld.org/docid/3ae6b69c1c.html.
489. <http://publicverdict.ru/topics/eurocourt/7740.html>.
490. www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2000/353.html.
491. <http://legascom.ru/notes/770-deistvie-reshenii-esph>.
492. www.judicialcouncil.gov.az/.../11-2009.pdf.
493. www.conventions.coe.int/treaty/en/treaties.
494. www.theguardian.com/.../what-is-european-con.
495. www.vuzirossii.ru/publ/politika_vlast_pravo/...suda.../7-1-0-1378.
496. <http://vsenarodniy.ru/publ/15-1-0-103675>.
497. <http://kvazar1.ru/publ/20-1-0-739>.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının məzmunu və dövlətdaxili hüquq sistemində yeri.....	8
1.1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının məzmunu və hüquqi təbiəti (təfsir və tətbiq problemi)	8
1.2. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının dövlətdaxili hüquq sistemlərinə təsir imkanları	32
1.3. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində təsirinə hüquqi əsasları və hədləri (beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqəsi)	40
II FƏSİL. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan Respublikası hüququnun mənbəyi prizmasından spesifik xüsusiyyətləri və şərtləri	53
2.1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının ümumi və xüsusi funksiyaları	53
2.2. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarına Azərbaycan Respublikası hüququnun mənbəyi qismində yanaşılması xüsusiyyətləri	66
2.3. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan Respublikası hüququnun mənbələri sistemində daxil edilməsi şərtləri	78
III FƏSİL. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası: müqayisəli hüquqi təhlil	88
3.1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrası: ümumi məsələlər.....	86

3.2. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının Azərbaycan Respublikasında icrası xüsusiyyətləri	97
3.3. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının icrasına nəzarət	121

IV FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizəsi mexanizmi	136
4.1. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının realizəsi mexanizminin mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri	136
4.2. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının milli orqanların normayaradıcılıq fəaliyyətinə təsiri ..	144
4.3. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qərarlarının hüquq tətbiqi praktikasında realizəsi	154
NƏTİCƏ.....	184
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	190

Çapa imzalanmışdır 05.09.2016.

Kağız formatı 60x84 1/16. Həcmi 13,75 ç.v. Sayı 250.

«Bakı Universiteti» nəşriyyatı, Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.